

СЛОВО
ЗБІРНИК
УКРАЇНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ

EX LIBRIS

С Л О В О

З Б І Р Н И К 7

ISSN 0384-6075

THE WORD

ALMANAC

7

POETRY
FICTION
ART
ESSAY
DOCUMENTS

UKRAINIAN CANADIAN WRITERS' ASSOCIATION "SLOVO"

1978

12820 — 93rd Street, Edmonton, Alberta, T5E 3T2

TULA-online.org

С Л О В О

З Б І Р Н И К

7

ЛІТЕРАТУРА
МИСТЕЦТВО
КРИТИКА
МЕМУАРИ
ДОКУМЕНТИ

ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ "СЛОВО"

1978

12820 — 93rd Street, Edmonton, Alberta, T5E 3T2

TULA-online.org

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Святослав Гординський, Олег Зуєвський, Юрій Клиновий, Григорій Костюк, Борис Олександрів, Улас Самчук, Остап Тарнавський, Юрій Шевельов.

Обкладинка Якова Гніздовського

Printed by KIEV PRINTERS LTD. — 860 Richmond St. West, Toronto, Ont. M6J 1C9

Емма Андіївська

ЛЯЛЕЧКИ

Марчіє світ, уся свідомість — снігом.
Крізь заметіль — по зграйці, — атерини.
Летючі скельця промінь протаранив.
Здавалось, немощі, а тут ключем — наснага.

Здавалося, румовища. Під ніготь
Найпроминальніше, і вибухом — святиню.
На вікнах чохлами маха світанок:
Душа зі світом не крокує вногу.

Душа, їздець на гусені, в відтинок
Світів нерозмежованих росте,
На шиї й грудях зябра зі сльоти,

Щоб пагін серця — льодовик — відтанув
Й зайшло роздрібнення — печінка у відрі;
На клямці — нирка, — сплески, жебоніння.

І тиша. І завершення в ядро.

РЕЧИТАТИВ

Горбиль крізь трель — і загубився в мозку.
І зрушилося все, що досі — стале.
Покійникові прорубали стелю,
І він пішов, води минувши миску,

В нові клітини, щойно з-під стамески,
Де і повітря корінці пустило,
Відмежувавши м'якуші від стулочок, —
Щоб інший вимір, інший відсвіт, місткість.

І те невітлене, що никло у оборі,
Залишене за бортом серед бурі,
Зійшло жовтком, і ніжки — в пелюстки.

Крізь піну окісти видмхують каштани,
Гойдаються сонця у павутинні, —
На плесо в копитки крізь ряботиння
Із потойбіччя сиплеться луска.

КРАЄВИД, ЗАТІНЕНИЙ ЧАШОЛИСТКОМ

Ця квітка, де вулкан підводний
 Порушив вимір виляків, —
 Пелюстку громом полякав
 І відступив туди, де видно
 Серписті знаки білих вудлиць, —
 Пилок посипала в ріку —
 Сама глибінь, тут і плитке
 Одбігло виміру і вади
 (Відпущено гріхи). На мить
 Рослинний нап'яли намет
 Для тих, що війцями похилі,
 Що сіють лійками луну...
 Де щойно — і стеблині — голо,
 В зернину всесвіт увібгало
 І повело у полини.

ІЗ ЦИКЛУ “ТРИВАЛІ ПЕРЕХОДИ”

Спалахи, антени, спалахи.
 Той, що лангустою відкриває небо,
 Окличник гір і осяяння.
 Усі кодолоходи в цикадному повітрі
 На брамі до імперій з брокату,
 Земляних горіхів і лайна.
 Гінці, що повернулися з першої
 Спіралі найближчої галактики.
 Діти вітру, онуки просвітків,
 Майбутяни звуку.
 Усесвіт щойно вбивається в колодочки.
 Діоскури, що відхилили жертву коня,
 Визначають розмір стеблин
 І порухів людського серця.

В імперіях завжди тісно від народів, —
Цей шакалячий сморід у шатрах,
Пустелі в думках і космодромах.
І над світом майорять перші віяльця грози.

**

Полігони з бабкових крилець
Складуються вахлярами, відступаючи:
Передсвітанок, передполудень, передоснова.
Нехай гінці з найдальших імперій
Марно чекають на переправах,
Гасячи спрагу рибами полум'я,
Посипаного сіллю.
Сіль духа, сіль душі, сіль призначення,
І тільки
Вовчі ягоди людського шаленства.

Олекса Гай-Головко

**
*

Надягали дуби шапки,
А тополі — вузькі спідниці.
Говорили ми пошепки
На веселій байрачній травиці.
Говорили пошепки ми —
І не підлітки, і не діти.
А над нами горіли дома
Хмарок білих на заспанім вітрі.
Опустила черешня густа
Покривало пестливе над нами.
І твої боязкі вуста
На моїх розцвіли вогнями.
У байраці здалося мені,
Що я з сонцем у сині межую.
І співали дерева пісні,
Як цю землю ласкаву люблю я.

**
*

У сховищі небокраю
Зірницею будеш в імлі.
Де ти? Хто ти, моя дорога,
На якій ти росла землі?
Зустрічав я зірниць багато
Й непомітно погасли вони.
Ти ж із чарами руги-м'яти
Стала днями моєї весни.
Будуть далі збентежено бігти
Красні зорі без вади й хули.
Розцвітатимеш в думках моїх ти,
Як світанок з нічної імлі.

**
*

Затужили срібні ясені...
Не ходити по моїй землі мені.

Не ходити в золотих степах,
Не дивитися на синій шлях,
Що спрямовує зіниці
У шовкову далечинь,
Звідки спалахом жар-птиці
Неба раннього червінь
Розгоряється і дзвонить
В золоті дзвінки пшениць,
І на буйногрових гонах
Гучно грають арфи птиць.
Та над ними тужать ясені...
Не ходити по моїй землі мені,
Не ходити в золотих степах,
Бо між нами — сплилий кров'ю стяг.
А хочеться поглянути
На землю ясную,
Щоб загасить вже рани ті,
Що в серці ношу я
Чужиною глибокою,
Де й свої — чужії,
Між якими, нівроку я,
Скоро спопелію
І розплинуса в розмаї
Одинцем вовіки,
Тільки сонце привітає,
Мій друг ясноликий.

ЛИСТ

Сьогодні гість у мене в хаті,
і сонце глянуло в вікно,
а те було давно, давно,
коли думки цвіли багаті.

Сьогодні радість — янгол Божий,
мов небо сколихнув моє...
Я п'ю вино, що мить дає —
Хмільні надії, сонцем гожі.

Обняв мене та шепнув слово,
якесь таємне та живе,
що душу стомлену зове
мов на бенкет — святу розмову.

Сьогодні гість у мене в хаті,
мов рідних душ співає хор, —
і щезли тіні злобних змор.
Цей день, мов князь в святковій шаті.

**

Плететься днів безбарвна сіть
і блідне змріяний узор,
зі шляху пройдених століть
снуються привиди потвор.

Холодний обрій, мов не той,
застиг у фіолеті зим,
брече в тайзі новий ізгой,
той страдник проклятих Колим.

На пнях карбує числа діб,
молитву шле німу, без слів,
а час докопує вже гріб
під тужні пошуми вітрів.

Для всіх, для всіх одна мета,
терпінь і радости кінець, —
там на могилах без хреста
прокляття чорного вінець.

**
*

До Тебе я молюсь, моя богине,
Тобі складаю всі душі скарби:
перлинну радість, вишивку журби,
розцвіття дум і слово лебедине!

Тобою серце повне та багате,
Ти сяйво діамантів дорогих,
Ти на путі моїй архистратиг,
Ти чар тепла прабатьківської хати!

Паломник я, печальний шлях верстаю...
Святиня світла — матірня земля,
що темний день, мов сонце, звеселя
у грозах бур, над прірвою одчаю.

**
*

Дивлюсь сюди, дивлюсь туди,
а всюди вражі гіпокрити...
Де правди віднайти сліди?
Куди ж мені, куди ступити?

Німіє обрій, він чужий,
і все навкруг тупе, безплідне,
і світ цей каменем, глухий
і навіть сонце, мов нерідне.

Шаліє вихор хижих дій,
гріхів зриває чорну зливу...
На тризні ще живих надій
кат реквієм співа крикливо.

ФАВСТ

Дрімають книги на полицях,
вагітні думами віків,
і сниться Гретхен білолиця
і смужка злotosяйних брів.

Під пилом забуття фіяли
принишкла смерти міць у склі,
хоч півні тричі проспівали,
снуються мрії голубі.

Приманний овоч чарівниці
 ядро спокусливе таїть,
 а дні тверді, мов литі з криці,
 шматують, рвуть чортівську сіть.

Скотився камінь зла в непам'ять,
 нове життя б'є у вікно,
 хоч серце сумніви ще плямлять,
 весна приманна, як давно.

Пропала магій вся отрута
 і діл розкрилась яснота,
 а щастя мить, немов забута,
 мохами ночі пороста.

Снага, пробуджена з похмілля,
 накликає в гаї вершин, —
 і на глухій межі безділля,
 мов пам'ятник, гордіє чин.

Де праця-змаг — там порятунок,
 душі спасіння з пут гріхів...
 Безсмертя тчеться візерунок
 на стягах кованих років.

Пречистих хорів пісня лине
 і кличе до небесних брам,
 у царство дальне та незримо,
 у правди віковичний храм.

СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ М. ПОНЕДІЛКА

Херсонський степ — Твоя колиска,
 Херсонський степ, мов Божий дзвін,
 а слово-чар, що жаром приска,
 Твій рідним просторам поклін.

Бурхливий час в новім одінні,
 а Ти всі святощі зберіг,
 вони живі, вони промінні
 на закрутах чужих доріг.

Йшли дні у чорному завої,
Ти срібло слова розсипав,
як щедрий дар душі живої
німим, глухим у серце клав.

Сьогодні небо наше в хмарі,
а серце нис, — ночі сум...
Твій скарб не зникне й у пожарі,
різьба цвітиста світлих дум.

Ще небо, оповите пеленами хмар,
Промінням соняшним ще не зогріте,
Лиш вітер, як заблуканий вівчар
Дерев безлистих ломить віти.

Та вже у серці ніжне прочуття
Правічного, що вже ось-ось воскресне,
Зеленим морем увіллється у життя
І радістю ясною скресне.

1975

СОНЯШНИК

Ріс біля хати соняшник самотній,
Посіяли його тут люди для прикраси,
З ностальгії за рідними полями,
Щоб хату на чужині звеселяв,
Високий виріс він, ставний —
Пишалась на увесь город його корона,
Вбирав у себе соняшне проміння
І повнилася голова його насінням.
Стукнула осінь.

Соняшник зігнувся,
Важка зчорніла голова

схилилася додолу,

Перекосилася заржавіла корона.

Чорні думки снує

самотній соняшник

в городі,

(у цій країні він не в моді)

Олії тут не б'ють,

Насіння злузають хіба білки...

Зів'яв і згорбився з журби,

Вичікує непотрібом зими

самотній соняшник

в городі.

1975

РОЗКВІТЛИЙ ДЕНЬ

Пасу очима білі баранці.
Вони, в отарі на гуртки розбиті,
розбіглися по радісний лүці
небесної блакиті.

А надвечір'я тінями залле
закутини буденщини земної,
та все інтимне, дороге мое
лишається зо мною.

І навіть серед суму сірих стін,
камінних сходів, гамору і гүку
нема дүмок про неминүчий скін,
ні про ворожу рүку.

Нема ні сум'яття, ні каяття,
затихли звүки маршү і бравади,
і лине легіт іншого чүття
з далекої левади.

ЩО НЕСУ?

Лүговини, лани і ліси
увижаються знов мені —
храми роздүмів, мрій і яси,
барв і пахоців сповнені.

Як дзвеніли псалми на смарагдовім криласі,
сірина веселковними крильцями вкрилася,
клопітливо квітки уклонялись головками,
бігли трави зеленими ніжними ніжками
по лелечих левадах, в полях за обніжками...
Чи угнатись за ними з моїми примовками?

Що несү? Снопик слів, снопик снів
ще від часу як промінь яснів.
Мабүть, я ці сніпки й донесү тільки
в сумовиті сивіючі сүтінки.

**
*

Всім відкритий вітрам, серед збурених хвиль —
скільки треба снаги і зусиль!
Сьогочасний човен (не байдак, не піроги)
переплив ненаситні пороги.

Бив бурун. Вже ні щогли нема, ні стерна...
Страшно мафії темного дна.
О, хочби допливти, хочби стать на причалі,
де ні сліз, ні турбот, ні печалі.

Марга Калитовська

ТРИ РОЗМОВИ ПІД МІСЯЦЕМ

Ти мені казав:
між людьми іди самотня,
як вістря пісні,
що протинає

німу дрімучість моря
і заспаний берег...

Іди самотня,
ніби зойк роздертий ранку,
що б'є на сполох
сонних хмар
і берег б'є
прибоем зойку.
І спиниться на обр'ях
під зорями,
як виллється весь крик.

Іди самотня,
як молитва,
що крик вколише.
Отой незнаний зойк,
що з тиші виросте,
з душевних нетрів:
як грім і блискавка,
як буряна молитва,
і тиша після бурі
ніби стріл...

Ти мені сказав.

СКАРГА

Змети мою тінь —
хай не колишеться самотня
над чашею моря.
Змети мою тінь.

Ніч прийме в притвор
останній усміх
і замислиться.

Де поділася остання тінь?

НЕСПОДІВАНКА

Росяні черевки трав
і зелена пісня комашина
чекали на тебе під ясином.
Вривана нитка моря —
останній рятуюнок сонцеві.
Золоті чобітки моря —
перший дарунок зорям,
і росяні черевки трав
під ясином повні днів.

СТРУНА З КРИШТАЛЮ

Усе, що буде піснюю,
всмокчуть янголи
до ясних труб.
Усе, що буде піснюю,
приймуть дерева
до вух зелених.

Але ніхто не вчусь,
тої єдиної для мене пісні,
такої місячно тремтливої,
немов би світ увесь
тримався
на ногах з кришталю.

МОЛИТВА ЗА ОРФЕЄМ

Як народиться ніч —
хай ясна буде і струнка,
немов Серафим.

Хай зорі струни напинають
і ними пов'язують землю,
щоб усе було піснею.

Щоб зорі від зір
відзвучали,
а луни від лун
напиналися арфами,
і стікали
по срібній ріці.

Як народиться ніч,
щоб ясна була і струнка,
немов Серафим.

ДАРУНОК

Перлистий плащ ранку —
був твоїм першим дарунком.
Пантофлі, прикрашені
морськими трояндами, що
погиналися немов трава,
стрілісті зорі на зап'ятках,
коли відживав вечір,
і пришви з рожевого
коралю.

Хвилі стримували віддих
на їхній вигляд,
а золота черепаха
стояла годинами зчудована:
предивні квіти не вмещалися
в її голові.

А. Киянка

ДРІБНИЙ МАК

Я слова — дрібний мак —
 Виспіваю.
 На чужому
 Я сію їх полі.
 Чи зійдуть вони
 Цвітом рясним
 На тім полі пустім,
 Я не знаю.
 Та не можу
 Ховатись я з ними,
 Хоч би з них зародив
 Пустоцвіт.
 Бо колись,
 Може, хтось відшукає
 Мій, у мандрах загублений,
 Слід.

У ХАТИНІ

Злotosяйний вінок
 Із негасних надій
 Я замкнула в хатині своїй.
 Ці чотири кути
 І віконця вузькі

Клином вбилися в обрій
 ясний.

Хоч згубила я ключ
 І не можу тепер
 Відчинити дверей у простори,
 Але думка ячить,
 Крізь затвори летить, —
 Має крила вона непокарн.

ВЕЧІРНЯ ЗАДУМА

У сутінках
 Ховаються скорботи
 І пеленою путь
 Вкривається пухкою.
 Зимовий вечір
 Тихо-тихо лине
 І надобраніч каже
 Дня турботам...
 А завтра знов
 Із ними
 Я зустрінусь.
 Куди втечу
 Від них я,
 Де подінусь?

Ів. Кмета-Ічнянський

ФРАГМЕНТИ КАЛІФОРНІЙСЬКІ...

I

Укрило сонце золотом узгір'я,
І ранок голубий причепуривсь,
Немов на свято. Так було й колись, —
Шовками юнь цвіла в моім подвір'ї...
Вернувся я, бажаний сонців друг,
Але — кружляє нащо чорний крук?..

II

Знову... "Прощай, Каліфорніє!"
Блиснули очі: не йди...
Очі — любов її зморена —
Мовлять сльозою: куди?
Тиші вінчання із сявом,
Промені. Шепіт. Блакить...
Щастя, що спрагло шукаємо,
Кличі в очах її... Квіть.

Санта Барбара, 1977.

Зоя Козут

ОСТАННЯ ЗУПИНКА

Не гудуть літаки. Не вичікують рейки.
Ця зупинка вже, мабуть, на вічно.
Лиш в думках я вітаю обличчя деякі,
Щохвилини, щоденно, щонічно.

— Добрий вечір, обличчя! — кажу я втішено.
— Добрий ранок! Чи — доброї ночі!
Зупинися на мить, чи тобі теж спішно?
Я ж сказати тобі щось хочу!

Ти прости, що я, може, й тобі не писала,
Щось — не пишеться. Це буває!
Чи тому, що мене на життя вокзалах
Вже ніщо не чекає? Не знаю!

Але це не важливе! Це все дрібниці!
Віршив в світі і так по вінця! —
Враз обличчя зникає, як сон, що сниться.
Я — сама на останній зупинці.

**

Темні хмари навислі,
Ну й що ж, що хмари?
Мабуть дощ буде, може й злива.
В небі блиснуло,
Грім у хмари вдарив.
Ой, ти земле моя,
Вродлива!

Вітер цвітом тріпоче,
Не зривай ще цвіту!
Дай дощем йому ще умитись! —
Шепче очерет,
Тільки й жити б, світе!
Якщо можна б ізнов
Вродитись...

ТЕМНА НІЧ

Темна ніч вкриває безтурботно,
 Праведних і грішних пеленою.
 Кожне серце уночі — самотнє,
 Власною,
 Своєю самотою.

Чи ти чуєш подих зовсім близько,
 Чи, крізь сон, знайоме муркотіння —
 Ти — самотня,
 Людське бідачисько,
 Віч-на-віч лише з своїм сумлінням.

Туга, каюття, любов, печалі,
 Все — твоє!
 Без виправдань і свідків!
 Хочеш, то заглиблюйся в деталі,
 Й поспішай,
 Бо ніч минає швидко!

РОЗБИЛАСЯ МИСКА

Розбилася миска,
 На кусники збита,
 Чи треба жаліти за нею?
 Розбите
 Життя наше,
 Не лиш розписана миска!
 І будучність — риска,
 Минувшина — риска,

Розбилася миска...
 Ми ходим по світі,
 Шукаєм потреби.
 Дороги чужі нам,
 Чуже, навіть, небо!
 Куди ми прямуєм?
 Де наша колиска?
 ... Розбилася миска...

ПАТРІОТИЧНА ЛІРИКА

О, лірико патріотична!
 Як вже тобою надуживано!
 Ти — красномовна, анемічна,
 Всіма поетами проспівана!

Серденько, ненька, гай зелений,
Страждання, туга, коси, роси,
Любов, каштани, сльози, клени...
Скажи, чи ще тобі не досить?

І б'ється думка хаотично,
Не знає, що ще додавати.
Рядки словами так насичені,
Що залишається — мовчати!

ВИРОК

Він читав свої твори голосно,
Захоплений власним голосом.
Він руками підкреслював вислови,
Ним написані, в ритм затиснені.
Він був певен, що перемога
З ним до вічності попливе!
Та вирок був досить строгий:
— В ваших творах є гарне й нове,
Та чекаєте слави намарно,
Бо нове все, на жаль — не гарне,
А гарне, на жаль, не нове!..

Світлана Кузьменко

(З циклу "Доля")

ВОГНІ

Я люблю доїжджати до міста,
Поки ніч не розкидала снів.
Коли місто палає іскристо
Тисячами осяйних вогнів.

В кожному світлі я бачу змагання
У потоці чийогось буття;
Вічну мрію, надію, чекання...
— Життя.

ДОРОГИ

Все дороги, дороги, дороги —
Тільки стань на життєвий поріг.
Котру візьмеш собі під ноги?
Котра ляже тобі до ніг?

Де виборюють правду люди,
Чи вишукують тишу із тиш?
Прозориш ти по ній, перебудеш,
Чи безтямно проспшиш?

ВТРАТИ

Втрати сприймають по-різному.
Різні втрати. І різні люди.
Усвідомлюють вчасно, завчасно, пізно,
Що у них вже чогось не буде.

І звикають. Натомість, шукаючи інше:
Іншу стежку у звичному крузі.
Тільки ті не знаходять заміни більше,
Що згубили останню ілюзію.

ПОЄДИНОК

Клекотів душ вулкан,
 Глузд, паливши дотла
 Безвідступно,
 до скону.

Невидима рука
 Порахунки звела
 По своєму
 закону.

ВІТРИЛЬНИКИ

Кожний в житті — як вітрильник у морі.
 Вільний-невільний в безкраїм просторі.
 Вільний-невільний на волі в неволі.
 Кожний-прекожний в тенетах у долі.

Тільки оті — в кого мрія про крила —
 Що напинають на неї вітрила.
 Владно доводять до кожної цілі
 Легко і плавно вітрильники білі.

Роман Купчинський (1894-1976)

В І Р Ш І

(З посмертної спадщини)*

ГАЛИЧИНА

О Земле галицька! Країно Осьмомисла!
 Сягала ти колись, де котить води Висла,
 Як каже літопис — під надбережним бором
 Стояла таблиця: "Nis terra Ruthenorum".
 Ще славний наш гетьман казав раз до поляків,
 Що визволить народ по Люблин і по Краків.
 Сьогодні ти по Сян. Служителі костела
 Забрали в нас церкви, а за церквами — села.
 Міста пішли самі за сочевиці миску,
 А шляхта за крісла, за ліжко і колиску.
 Та був би не стояв і Сян на перешкоді.
 Вкінці історія сказала твердо: "Годі!
 Ні кроку поза Сян! А ті, що перелізли,
 Вертайтеся назад ще скорше, як залізли!"
 О, Земле галицька! Дала ти для народу
 Багато крові й діл за славу і свободу!
 Багато ти синів великих породила:
 Мстислава, Василька, Романа і Данила,
 І славного співця о полку Ігоревім.
 І Сагайдачний тут родився, і Хмельницький,
 Шашкевич і Франко, Вишенський і Шептицький.
 І Січові Стрільці із твого вийшли лона —
 Та перша від віків військова оборона.

ПОДІЛЛЯ

Поділля — золоте, від сонця і від збіжжя,
 Країна орачів — стара, а вічно свіжа,
 І вічно нищена, і вічно знов цвітуча,
 Медами запашна і молоком текуча,
 Віками орана і плугом і списками,
 Щорік засівана і зерном і кістками.

На кам'яній плиті від Липи аж до Богу
 Твердий подільський люд поставив твердо ногу
 І встоявся, як дуб, і в бурю і в негоду,
 Що вихрились над ним від Заходу і Сходу.
 Від Заходу — народ голодний і проворний
 Ішов по білий хліб, а забирав і чорний.
 Від Сходу по ясир орда хижацькоока
 І турки на підбій і на хвалу пророка.
 Поля, поля, поля — куди не кинеш оком,
 Десь-не-десь лиш верба самітна над потоком,
 Десь-не-десь понад шлях хрести-дороговкази
 І пасіки в гайках видніють, як оази.
 Стоять там вулики, до півночі плечима,
 А в них трудящий люд Саватія й Зосима.
 Всміхаються святі, як зацвітуть на ниві
 Сріблестим молоком гречки медоточиві,
 Тоді подільський край, як тільки день настане,
 Аж тьмариться від бджіл і грає, як органи.
 У кожній пасіці стара верба дуплява
 Про неї між людьми недобра ходить слава,
 Бо в кожній з них сидить якась нечиста сила,
 Що людям вже нераз нещастя натворила.
 Там Цур, Пек, Осина і Паничі і Блуди,
 Їх півень зве на сон, а сич зі сну їх будить,
 Два браття Цур і Пек вночі для непознаки
 Перекидаються в великі дві собаки,
 А Осина в ката, і так по полю ходять,
 Очима блимають і страх на всіх наводять.

ПЛІСНЕСЬКО

Там Пліснесько старе, ще княжа побудова,
 Про нього згадає славетний автор "Слова
 О полку Ігоря". Сьогодні тільки спомин,
 Не чутно труб, ні сурм, затих лицарський гомін,
 Не брязкотять мечі, не блискають шоломи,
 Запались тереми, світлиці і хорони,
 Загарбник розібрав, розніс камінні стіни,
 Бо мають для людей вимову і руйни.

Лишилися вали, на них товар пасеться,
 Пастуша пісенька з валів отих несеться,
 Десь часом дроворуб на тих валах присяде,
 Та хто вали ті звів — не силиться на влади.
 Дооколичний люд нічого вам не скаже,
 А з Плісеськом старим одно повір'я в'яже:
 Що на Великдень там, як приложити вухо,
 То чути ніби спів і грають дзвони глухо.
 Та чи хто думає, як вухо там приклонить,
 Що то ще вольний спів і самостійні дзвони!

ОСІНЬ НА ОПІЛЛІ

В неділю йде селом багацька молодиця...
 Високі чобітки, гаптована спідниця,
 Зверху на ній жупан, суконний, темносиній,
 До стану угорі, розширений в долині,
 На шиї дукачі, коралики червоні,
 А пишна голова у хустці, як в короні.
 Той бачив раз її у свято чи в неділю,
 Той осінь в ній пізнав, як ходить по Опіллю.
 Промінням золотим гаптовані долини,
 Блищить, як оксамит, над ними небо синє,
 Як з доброго сукна жупан сільської кралі,
 Калина, терня глід, свербинос — як коралі,
 Пожовклий лист з дерев — як дукачі намиста,
 А на горбах ліси, як хустка стобарвниста.

МАКІВКА

Там Маківка-гора стоїть собі віддавна,
 Стара, як сам Бескид, та не віддавна славна.
 У тисяч дев'ятсот п'ятнадцятому році
 Зі співом на устах, з огнем завзяття в оці,
 Йшли Січові Стрільці до наступу на неї —
 Нелітні носії великої ідеї.
 Ішли на правнуків Петра і Катерини
 Абсурдні лицарі Червоної Калини.

Хоч неодному з них гармати рили яму,
 У мурі москалів на схід пробили браму
 І тою брамою сплили у синю далеч,
 На спрагнені поля під княжий город Галич,
 На Липу, Стрипу, Збруч — по береги Дністрові,
 Значивши кожний крок знаками слави й крові.
 А Маківку-гору довіку нам лишили,
 Як гордий пам'ятник розбудженої сили.
 Там грянув перший стріл стрілецької батави
 І перший від часів нещасної Полтави.

ПОЧАЇВ І ПІДКАМІНЬ

Стоять монастирі, посварені з собою,
 Мов лицарі грізні, що стали до двоюбою.
 Один з них для добра і єдності народу —
 Твердиня греччини і забороло сходу.
 У келії його блаженний Йов молився
 До Матері Христа, як турчин наблизився.
 І Діва Пресвята почула цю молитву,
 Зійшла над монастир і вирішила битву.
 За поміч із небес — Почаїв славний в співі,
 Найкращий в світі кант зложив Пречистій Діві.
 Змінилися часи, не стало там Залізів,
 Почаїв став гніздом московських чорноризців,
 І якби знов туди прийшла турецька сила,
 То Діва Пресвята вже б їх не боронила.
 А другий монастир в Підкамені на гірці,
 Поставили його поляки-іновірці,
 Поставили його для себе, не для Бога,
 Бо крізь костел ішла до польщини дорога.
 Кругом монастиря і мури і примурки,
 Найгрубіші проти нас, найтонші проти турків.
 Та прийдуть ще часи — і стане знов Почаїв
 Для віри джерелом, зразком для обичаїв.
 І прийдуть ще часи, що зміниться Підкамінь
 І стане нашим знов, як був перед віками.

ЗБРУЧ

Плитка та річка Збруч, а все ж яка глибока,
 Найширша з наших рік, хоч і вузька для ока.
 За час історії сплило по ній до моря
 Багато наших сліз і радості і горя.
 Хто через неї йде, той плаче і радіє,
 Бо гинуть на Збручі і — родяться надії.
 Так Січові Стрільці як Збруч переходили,
 Коли вже встоятись не мали більше сили,
 Коли кривавий піт сливе очей не вийв,
 Лишали рідний Львів, а йшли на рідний Київ.
 Обабіч той сам люд, і мова, і звичаї,
 Ті самі тут і там пісні село співає.
 Та хто з села пішов, лизнув чужої школи,
 Для того за Збручем не зовсім рідне поле.

З сатиричних віршів

ПАРАДА

Попереду машерують —
 Радуйся, громадо! —
 Корифеї, ювіляти
 І геніїв стадо...

НАПИСИ НА СЛОВНИКУ ГРІНЧЕНКА

I-ий том:

Яка ти гарна, наша рідна мова,
 Яке багатство пишне і безкрає,
 Дзвенить, як дзвін, твоє кожніське слово,
 На жаль, тебе ніхто як слід не знає!

II-ий том:

Ех, мовники, хаотики незрячі, —
 Зібрати б вас, поставити у ряд,
 Рүшницю взять і дробом гороб'ячим
 Все бұх і бұх у ваш үчений зад!

* Всі тут поміщені вірші друкуються за автографами.
 РЕД.

С. Гординський

СУПЛІКАЦІЯ В 10-РІЧЧЯ*

Боже, я знаю, злих віршів мені не простиш
Марно благати Тебе: обмий мені душу нечисту!
Знаю бо: гірший для тебе нездалий вірш
За богохульство, за вбивство.

Ще писати б — писав. Та навіщо здавав у друк?
Чом же полови з віршів своїх не одвіяв,
А, необачний, спускав з серця свого і рук.
Чорт спокусив тебе — чи, може, слави надія?

Що надруковане — вічність зубами тримає. Ех!
Не допоможуть пожежі і війни, не вирвати з пащі!
Хіба що знов зробиш потоп. Лиш тоді у ковчег
Ноеві взяти скажи хоч два вірші мої найкращі!

Яку б Ти з покар не хотів присудити мені:
Вічний пекельний вогонь чи чистилище духа, —
Як злі вірші читаю свої, у пекельнім вогні
Вже мені пломеніють вуха.

1943.

*) Цей іронічний вірш написаний з приводу відзначення у Львові, в 1943 р., десятиріччя літературної діяльності Святослава Гординського. Стаття О. Зуєвського з приводу 70-ліття поета поміщена в цьому збірнику на стор. 189-192.

Наталія Лівницька-Холодна

БЕЗ ЗАГОЛОВКУ

Над твоєю труною не плакатиму,
всі сльози виплакано

задалегідь.

Та життя без тебе — сіра плахта,
а з тобою — стобарвна мить.

Ти заплачеш наді мною — знаю —
невипланими слізьми самоти,
але знов життям, наче гаєм
помандруєш без мене і...

без мети.

А луки стелитимуться квітками
все туди, де лежатиму я в труні.

І жуки твої

і риби

“вічну пам'ять”

співатимуть хором мені.

1968

ОСІНЬ ЩЕ ОДНА

Думки мої поплутані й неясні,
і павутиння в мозок срібні нитки тче.
А в небі все такі ж хмаринки красні,
і захід золотом в вікно моє тече.
Чи, може, це ці кілька чарок віскі,
чи знов примарами морочить самота,
але такі ви всі далекі-близькі,
мого цвітіння, дозрівань моїх літа!
Пливе за вікнами дерев багрянність.
Це осінь наді мною ще раз проплива.
Це юних дум моїх — не віскі — п'янність,
це жовкне листя, половіє десь трава.
І пахнуть, пахнуть осінню і цвіллю...
А потім все покрие снігу пелена.

А там, під снігом і під заметіллю
 так рясно пружитиметься озимина.
 Чи бачить ще хтось ці хмаринки пишні,
 чи чує, як під снігом гомонить життя?
 — Так добре знать, чого не знають інші,
 так добре бути не чиймсь
 — своїм буттям.

1974

ЗНЕВІРА

Не оглянусь назад, не скажу “прощай”, —
 це давно вже було сказане —
 і піду навмання в незнаний край
 повз чужі перелази.
 Бо у свій нема ні стежок,
 ні доріг:
 поросли давно кропивою.
 Під ногами вже не зелений муріг,
 і не пахне вітер весною.

Я й не знаю, чи ти ще є,
 незабутий раю утрачений,
 може це маячіння моє,
 може марно я плачу...

Як невірний Тома, хоч би пальці вмочить
 в твоїх ранах, мій краю розбитий!
 Щоб повірити
 у передсмертну мить,
 що й без мене ти будеш жити.

1973

Богдан Мазена

ПЛИВУТЬ РОКИ

Пливуть у даль таємною рікою
 Мої роки в довічний океан.
 Весняні дні в тумані десь за мною
 На хвилях шлють прощальний свій пеан.

І тужно так за юністю палкою,
 Що відшуміла у чужих краях.
 Хоч падав я в житейському двобої,
 То знов звертав на зоресяйний шлях.

Усе пройшло, неначе сон і мрії:
 І радощі, і болі, і печаль.
 В осінні дні вже сонце більш не гріє,
 Лиш грає вітер, як сумний роаяль.

Пливуть роки. Несуть у даль з собою
 Мою снагу до вічного буття.
 І радий я, що ранньою весною
 Розквітне знов чиєсь нове життя.

2. 9. 1977.

ЧИ ПРИГАДУЄШ НІЧ?

Чи пригадуєш ніч, синьоока моя,
 Час осінній, погідний і чистий?
 Ми стояли удвох, і північна зоря
 Посилала нам усміх срібlistий.

Про загублені дні говорив я тобі,
 Про країну мою синьозору,
 Як в годину лиху в невимовній журбі,
 Я пішов у незнані простори.

Ти шептала мені про кохання палке
 І цілунки складала жагучі,
 І ми довго спивали повітря п'янке,
 Що ним дихають гори дрімучі...

Чи пригадуєш ніч, синьоока моя,
 Час осінній, погідний і чистий?
 Ми стояли удвох, і північна зоря
 Послала нам усміх срібlistий.

26. 9. 1958.

НОВІ СВІТИ

Сповитий шлях холодною грозою,
 Завіяні стежки, що ними я ішов
 У світ мутний, плондрований війною,
 Де грала сталь грімка і пахла людська кров.

Нові світи і знов дороги дальні
 Крізь шум і дикий чвал космічної доби.
 І завмирають спогади печальні
 У вирі міст чужих і галасі юрби.

ПОЛУМ'ЯНІ АКОРДИ

Я люблю тебе, наче весну,
 Юний світе всетворчих криниць,
 Хоч ніколи тебе не збагну,
 Не відкрию твоїх таємниць.

Над усе я давно полюбив
 Полум'яні акорди життя.
 Я віддам їм останній порив —
 І навіки піду в забуття.

ПОЕТОВІ В АЛЬБОМ

Відшуміла столунням весна —
 Буйним вітром і райдужним цвітом.
 Дозріває плодючість рясна,
 Дише сонцем замріяне літо.

І тепер — ти спіши у поля,
На блакитні озера і гори.
І почувеш, як грає земля,
Як Всевишній з тобою говорить.

У цей час — ти працюй і молись
За добро і красу безупинно.
І спокійно відійдеш колись
На заслужений вічний спочинок.

І згадають, що марно не жив
Ти на цій сонцесяйній планеті,
Де палав твій нестримний порив,
Де творив пісні і сонети.

2. 10. 1977.

Галя Мазуренко

ПОЕЗІЇ

Люблю покласти в піч розпалені емалі,
І витягати повний ельфів красвид.
Фантазія вогню причарувала їх до сталі,
Люблю переробити в нотний манускрипт
І заспівати пісню за старим роялем,
Як Сагайдачний пожалів чуже кохання...
Книжки. Самотність. Небо у вікно.
І доля, щастя, в ту хвилину — все одно,
А Сагайдачний рідний тим, що необачний...

**
*

Ви бачили троянду коло Трої,
Вона коня троянського в віночку завітчала!
Її торкалася рука і зрадника й героя,
Чого ж не плачете, як все пропало?
Ви бачили золотоверхий Київ,
Траву від крові і копит зів'ялу
І тучу стріл і наступ військ Батия!
Чому здригаєтесь, що все пропало?
Чом Енеїду в час наш чорний,
Коли охоплює всіх жаль і жах,
Ви не згадаєте? А парубок моторний
Еней був, — хлопець, хоч куди козак!

**
*

Стоїть, стоїть на роздоріжжі камінь.
На камені неспляча совість...
Куди не підеш ти, пес візьме тай укусить!
Наліво, просто, чи направо
Усюди тхне погано.
Ой, Отче наш, не вводь мене в спокусу!
А переждати? Ждати, ждати й мохом
Заростати?
Псувати в нерішчності характер!

З двох зол тай вибрати б найменше зло,
Нехай нараз нагримає покута!
Поки свій гріх невірний пам'ятаю,
Волю 'ще відрізати, ще нагло повернути,
І відіпхнути все, що дихати
Душі перешкоджає...

ТЕЛІГА В КИЄВІ

Пісня десята

462

О рідна серцю, нездоланна брамо!
Ти від віків нескорено стоїш.
Тепер безверха, кришена вітрами,
Ти грала щирим золотом раніш,
Державним сяйвом яскравіла — прямо
В небес блакить! Ясніше і буйніш
Ти ще засяєш на князівських горах,
Коли неволя розлетиться в порох.

463

Тоді старі, Мазепині церкви,
Тоді Богдан, що звагло булавою
Керує кулі в черево Москви,
В Петрове серце, люте над Невою,
Тоді — з Тризубом — встануть корогви,
Тоді під арки Золотих Воріт
Тріумфу звершенням увійде міт!

464

Коротка мить минала довгі доби...
Стояв Григорій, пальці до кишень
Свого плаща упхавши, без оздоби
(Умовний знак для зв'язкових лишень).
Юнак, проходячи либонь для проби,
Дививсь, як радісно надходив день...
Якийсь хлопчина і свої долоні
Сховав значливо в кишеньковім лоні.

465

Григорій раптом повернув униз,
І вмить за ним попростував хлопчина.
Зиркнувши вбік на спалений карниз,
Якому нагла надійшла кончина,
Вони обачно перейшли за хмиз,

Кому прообразом була вільшина.
Згадав підпільник слово лісника —
Паролем хлопця привітав зблизка.

466

Пройшли за мур, і зопалу обоє
Пірнули в купи цегли, дроту, стін,
“Неначе празький перехід пробоем...” —
Глумивсь юнак між київських руїн,
Бо вже читав не раз, не два запоем
І той журнал, що всім напередін
Сягав на Схід стараннями Росохи,
Бадьорий духом і наївний трохи.

467

Раптовий стук у двері, два свистки —
Немов рушає барвна каруселя!
І два — з підпілля — бистрі козаки
Зійшли по сходах. Вогке підземелля,
Димлять гноти, і в'ється дим їдкий,
Пливе й спиняється. Похмура стеля.
Проходять сторожко — мов крадькома.
Так мало світла! Та й тепла нема.

468

Проте багато буйного завзяття!
Веде Олена гутірку з-над книг —
І хвацьке слово, палахке багаття,
Надхнення сіє. Бадьористий здвиг
Передається на підпільне браття,
Що поклялося вийти з-під кормиг.
“Беруть свободу не слізьми — мечами!
Хоробрі — з нами! Геть із партачами!”

469

Слова Теліги — вибухи з гармат.
Гуде в льоху бравурна канонада:
“Лютує вколо гітлерівський кат,
Москва під'южує, підступно-рада,

В листівках кличе, щоб “молодший брат”
 Вітав метких “солдатів Сталинграда”,
 Серед підпілля їм допомагав
 Колоти німців — наче мокрих гав.

470

Та ми, що дух відвічної стихії,
 Що гін до волі правимо вперед,
 Щоб наші мужні лави молодії
 Не крив байдужжя нерозталий лід,
 Ми ці страшні спустошливі завії,
 Що насилають нам навали бід,
 Хоробро пройдемо — до перемоги,
 Що не мине і нашої дороги.

471

Тримаймо ж, браття, стягів чистоту!
 Нехай несплямленість ясного чину
 Державну ціль, пречисту і святу,
 Веде на всю Соборну Україну!
 Нехай же й нам омріяну мету
 Освятить присяга на Батьківщину, —
 І ми піднімемо на бій мечі,
 Палкі оунівці — не партачі!”

472

Теліга втихла. Та бринів Григорій,
 Дарма що дух незбагнених стихій
 Йому зникав — як слід по метеорі,
 Дарма що й меч в оправі золотій
 Тепер би він у пристрасті суворій
 За автомата проміняв як стій,
 Лише б загарбників навал неситий
 Дотла меткими кулями косити.

473

О театральносте палких промов!
 О ти, бравурносте дзвінкого слова!
 Цвіла основа всіх першооснов,
 Що в душу гримає, вогнеголова,

Що в тілі, збурюючи гнівну кров,
Горить багаттям, як дубові дрова.
О ні! Не дуб, не ясен — антрацит
Палав і бухався об серця щит.

474

Нехай не був Григорій феміністом,
Нехай цуравсь оголених колін,
Він так проймався паланням променистим
Меткого слова, що сценічний кін,
Здавалось, крився лісом буйнолистим,
Де в бій повстанці йшли навперегін.
І ще здалося — нагло з піднебесся
На землю стала Українка Леся.

475

Йому здалось: гартовані мечі
Вогнем палають, наче смолоскипи,
А нерішучі, в норах, партачі
На всі боки неволь вергають скиби,
Стають у лави — на дзвінкі кличі —
Із міст і сіл, із хутора й колиби,
Щоб збройним чином, спільно, в боротьбі
Здобути рай — синам, як не собі.

476

Йому здалося: Мельник і Бандера,
Шухевич, Ольжич, Бульба-Боровець
Ідуть, поєднані. Новітня ера
З ясного лавра виплела вінець
Бойовикам, чия "групова сфера"
Шанує згоду. Тільки той борець,
Хто свій обмежений партійний обрій
Складе Вітчизні, воями хоробрій.

477

Йому здалося: прапор перемог
Полощуть вітру пориви бурхливі,
Дніпра обаполи ступає Бог,
Колоссям повнячи безмежні ниви,

Містам даруючи, немов пролог,
Добробут, рай, а чвари бунтівливі —
Поснули в споминах товстих книжок,
Які лиш гнуть полиці беріжок.

478

Стояв юнак у невеликій групі,
Що бадьористих слухала промов,
А поряд нього — на старезній ступі
(Яку з музею принесли, щоб знов
Її врухомити), при тому дубі
Сиділи ті, чия козацька кров
Непогамовним виром вирувала
І в душі звагу щедро засівала.

479

Промова стихла. Враз до юнака
Рішучим кроком підійшла Олена.
Потисла руку. Талія струнка
Нагнулась трохи, наче в того клена
З-під вітру віта, гнуча і тонка
І — мов смарагди — пристрасно зелена.
Хитнувся світ — юнак зніяковів
І відповідних не знаходив слів.

480

“А як же звати?” — мовила Теліга. —
Весь чорний, наче жук. Лише зірки
З очей мигтять, як з-під підків — буліга.
Якісь таємні крешуть іскорки...”
“Це Яр Славутич”, — поспішився стиха
Один зв’язківець, красно-говіркий.
І темні брови підвела Олена,
Патріотизму згага невтоленна.

481

“Ага! Це ви сонет про козаків,
Про запорожців, кажуть, написали?”
“Та ж я...” Григорій знов зніяковів,
Неначе ринучи в якісь провали.

Він тільки й чув патріотичний спів,
Який навкруг, здавалося, співали.
“Такий величний той у вас козак!
Прудивус той... Воюйте завжди так!”

482

“Лишень подумати....,” — гадав Григорій, —
Вона вже знає і про мій сонет...”
Та всі — надвір! При сонці й осокорі
То потиск рук, то слів останній лет —
І за хвилину порожньо надворі.
Лише зв'язківець (був також поет —
Іван Ірлявський) доручив посилку:
“Книжки”, — й жартливо проказав гагілку.

483

Гриць довго брів по закрутах ярків,
Минавши вулиць рівні тротуари,
Де куті чоботи з усіх боків
У такт походам відбивали вдари.
Текли й текли колони вояків —
На схід, на схід! Немов холодні хмари,
Понуро перлись на таємний схід
Гурчанням авт і скрипами підвід.

484

А їм навпроти, викинуті з бою,
Що десь гудів обаполи Дінця,
Повиті в марлю, никли головою
Ті, що збулися згубного кінця.
Вони на хурах товпились горою...
Без рук, без ніг... А дехто й без лица...
Та ще живі — на возі чи на авті.
Бравурні вої, Гітлера прославте!

485

Стояв юнак за купами цеглин
І споглядав повернення “героїв”
Гучного Райху — з бою й хуртовин,
Які британець зброєю потроїв:

Ревли “катиюші” й розсипали крин
 Вогнених бур. І сатана б не встояв,
 Не тільки спраглий простору німак,
 Бутної долі навісний приймак.

486

А ми, що ж ми? Роздумував Григорій
 Уже на поїзді з новим добром,
 Що з-під поли військових категорій
 Пливло на Бахмач. Стомленим орлом
 Юнак розлігся, в очевидній зморі,
 В кутку вагона, вкрився піджаком,
 Собі книжки під голову поклавши.
 Гасав думками, зовсім не дрімавши.

487

Ну, ми? Хто ж ми? Невже лиш партачі,
 Як мовить гнівно й захватно Олена,
 Погній для інших? Скарги і плачі
 Затято множимо. Війна шалена,
 Що нами хлюпає, в боки б'ючи,
 Плюндрєє нас і наші рве знамена.
 Ніхто не сміє гербовий Тризуб
 Нести відкрито... Згуба згубних згуб!

488

Юнак заглиблювавсь у тло історій.
 О, скільки стало по степах могил!
 І в кожній спить хоробрий чорноморій,
 Вкриває кожну непависний пил,
 Чужими піднятий... Мовчав Григорій,
 Шугав думками сокіл-сизокрил.
 І, не знайшовши красної розв'язки,
 Губивсь у нетрях непролазних казки.

489

Хто ж ми? Прозрілий, запальний Богдан
 Піймав рукою золоту жар-птицю.
 Хитрун Мазепа, між полтавських ран,
 Програв, полягши гордо на бійницю.

Метнувсь Петлюра, щоб державний стан
 Вести вперед — і впав на бруківницю.
 О, скільки нас відважних полягло!
 Ряхтить гробами України тло.

490

І жне врожай, полишений ляхами,
 Руками ж нашими бутна Москва.
 Для нас рокує смертні ротердами
 Її підступна служба, як мушва.
 Коли ж ми знову станем козаками?
 Коли, коли ж то втіляться слова
 У ту реальну дійсність величаву?
 Коли ми створимо свою державу?

491

Сповільнив потяг черепаший хід.
 Удари в б'юфери, сичать колеса.
 Раптово постріли крізь неба звід —
 І заревла арена піднебеса.
 Дорогу зірвано. Іде в обхід
 Якась мара, бридка й низькотелеса.
 Ховайсь від німців, москалів минай —
 Невже такий упівський обичай?

492

Невже це знову сотня Ковпакова?
 Москви службаки? З-за густих ялин
 Вже строчить зброя, ранити готова,
 Та не лякає кулеметний рин!
 І, не зронивши зопалу й підслова,
 Майнув мандрівець... Хащі низовин
 Йому найкраще прикриття давали
 Від партизан червоної навали.

493

Але й пакункові нових книжок —
 Справдешній рай! До серця пригортає
 Той скарб, немов дитина — ланцюжок,
 Палкий юнак, простуючи в безкрає,

В шумні діброви, сповнені пташок,
 В ясні поля, де жайворон співає,
 Де будить провесна глухий безкрай, —
 Лише спиняйся і слухай-споглядай!

494

Два тижні брів направо чи наліво,
 Остерігаючись чужих, юнак.
 Безмежний простір брунькував щасливо,
 Яри шуміли пруттями гілляк.
 А з неба сипав золоте вогниво
 Дажбога доброго прадавній знак,
 І хвацькі жайвори, на сонце ласі,
 Глушили дзенькіт не одній комасі.

495

Та ось Чернігівська зринає Січ —
 Вояцький табір у сосновім лісі.
 Анахронічний вияв протиріч?
 Легенди звага? Присяга на крісі!!!
 Хай давня назва, та новітня річ,
 Яка серця навогноє в Поліссі,
 Яка з південного в північний край
 Посвятно ширить січовий звичай.

496

О вірні воїни, повстанські друзі,
 Привіт із Києва, палкий привіт!
 У величавій, бойовій напрузі
 Живе столиця і плекає міт —
 Безсмертний подвиг у смертельнім крузі!
 Для вас, для вас Теліжин відповіт:
 “Беруть свободу не слізьми — мечами!
 Хоробрі з нами! Геть із партачами!”

497

“Відважна краля..., — отаман Стрілець
 Пожартував, поглянувши на зняток. —
 Не козир-дівка, а козак-борець,
 Хоча й на Січ не кликали дівчаток”.

“А може б ми змінили рішенець? —
 Додав хорунжий. — І трофейний взяток
 Тоді б у нас був більший, ніж тепер.
 Гунув би в прах увесь СРСР”.

498

Стоять бентежно вої над книжками
 Зі Львова, Праги, Лондону і Брна.
 Доволі зброї в Січі, з земляками,
 Але майбутня доля неясна,
 Туманна, темна... Близько, за горбами,
 Спинилась правда — стримує війна!
 “Ганяв ти, Грищо, дуже далеченько...
 А де ж тепер Володька Винниченко?”

499

“Сидить у Франції, — почав юнак, —
 Та він мовчить... Вирує дух Донцова,
 Який побив тепер усіх писак.
 Лише від нього всі чекають слова.
 Гуде Волинь, і братовбивства смак
 Пускає кров від Кобриня до Львова.
 Подумав журно отаман Стрілець:
 “Невже повстання зводять нанівець?”

500

Сидів предовго у глибокій думі
 Отаман сивий... “Час такий лихий,
 Але не падаймо серцями в сумі.
 Чувайте, хлопці! Двиготять шляхи:
 Ідуть по хліб загарбники, бо в стумі
 Бурчать порожні фріців потрухи.
 Наказ: дорогу німцям перетнути —
 Спасли хоч села по цей бік Славути!”

Олександра Черненко

ЗУСТРІЧ

Ти відчиняла навстіж всіх доріг ворота,
Шукала по зарослих зелями стежках,
І хоч давила груди полину гіркота,
І згарища будов чорніли на степах.

Ще далі неспокійні хвилі б'ють об камінь,
Що всю поверхню поперетинав ріки.
Волочить колісниці вод пегас нестямний
Навхрест, — чотири, щоб зустрілися знаки.

Пряди прозорий килим свій, — зорю хай кличе,
Як витягаєш тишу з плеса веретен,
Щоб оком сонцеві заглянути в обличчя,
Та дна бездонного вхопитися за трен.

До рук твоїх горнулось небо в тихих водах,
Як зором зацвіла його нова весна,
І погляди одним дозріли щастя плодом, —
Так ніжно він тебе з собою поєднав.

Одну лиш мить, заблисла плетивом проміння
Його поява й ваша зустріч у саду.
Як поспивали хмари золоте насіння,
Дерева на коронах станули в ряду

Із тьмою плеса, — там рогами ночі стелю
Землі, немов лүшпину, він підпер на те,
Щоб зберігати всіх своїх тривог оселю,
Де тіннями весь простір ока заросте.

Зробився сам собі чужий, тобі нерідний,
Неначе зустрічі ніколи не було.
Лиш залишився в хащах стежки знак безслідний,
І знову спогаду загублене весло.

ПЕРЛА

Цей острів ти плекала вірно в серці, —
 Самотній, як самотній сирота.
 Лиш вихор загуде неждано, перші
 Його вітають спінені уста.

І язиками хвиль сердите море
 Із рота викидає грімко весь
 Свій гнів, свій жаль, усі турботи й горе
 На доли берегів, між трави десь,

Щоб там закілчилились і без докору
 Вросли в цвітучу зелень почуття.
 Безсила ти шукаєш у цю пору,
 Де в біль камінний втерлося життя.

І там, де панцир лябіринтом сіті
 Охороняв від демона глибин,
 Під паполомою важкого гніту,
 Іскриться джерела безсмертний крин.

У мушлі ти знайшла цей скарб свій — перлу.
 Її з намұлом виніс океан, —
 Тримала ласк рука прибою керму,
 Й душа співає вдячності пеан.

Усмішкою вся рожевіє тепло,
 Неначе в люстрах світляних роси
 Окрилоє стеблинку кожну степу
 Прозорий ранок бризками краси.

Бо тільки те невловне щось і ніжне,
 Що вас нечутним доторком веде,
 Наблизить ваші віддалі в суміжність, —
 В розкішне коло, вічно молоде.

Микола Щербак

ЧИ ЛЮБИВ ТИ...

Хата. Тополі. Вишні.	Терпко зринає уявне —
Сонце поміж листками, —	Журавель і криниця...
Все, що дає Всевишній, —	Чи любив ти наявне?
Чом же на серці камінь?!	То полюби, що сниться...

БАЛЯДА ПРО ЖАХ

Смуток стоїть над шляхами битими
 Аж небо здивилося на маки ранні,
 Що кров'ю підпливли у росянім зідханні,
 У вогкій скорботі за вбитими...

Запалить, матері, спалахи-свічі,
 Вічні свічі над кожним поляглим воїном,
 Тоді вжахнуться навіть марсіяни,
 Поглянувши один одному в вічі,
 Що Земля стала вогненно-червоною.

ПОЛЕГКІСТЬ

Пеньки і терен, будяки й каміння,
 І кров, і піт — твій сірий шлях, людино!..
 Коли ж ти прийдеш, соняшна годино?
 Коли минуть вони, терпкі терпіння?!

Минуть... Ми вірим!.. Провісні проміння,
 Мов посланці тобі, земна билино..
 Ми чуємо, як кільчаться невпинно
 Твої, наш Боже, лагідні творіння...

Тоді спадає сум і туга літ,
 Як паморозь із посивілих віт,
 І сльози із очей, і з пліч знемога.

І серце, що несе тягар життя,
 Звіряється, як матері дитя,
 Відчувши ласку й милосердя Бога!

Грина Шуварська-Шумилович

СТЕПОМ ПОЛИНЕ

Ідуть мої доні, — співають;
сядуть, — на бандурах заграють,
до бандур співають.

Один голос із жайворонками —
до неба, до неба;
поспіхом в'ється,
блисне сріблом до шпильо Святині, —
у золоті гине.
У сні воскресає,
у мрії живе, не згасає,
хвилює, манить за собою:
до танцю, в молитву, до бою...

Другий, на землю стягає, —
життя на землі тримає:
“Не час, ще не час” —
гладить, колише;
у серці глибоко покаяння пише.
Стелиться широко гаєм,
степом полине;
долі своєї не зрадить, талану не покине, —
не забариться ніде,
небо на землю стягає,
за Раєм на світі шукає.
Будує,
веде,
потішає.

Доні мої, — струни строєні!
Візьми старша молодшу за руку,
веди дорогою, — заповітною, — рівною.
Щоб вітер голосу її не зірвав,
щоб не повис він шовковим прапором,
між гілками не благословенними.

Ти ж, молодша,
 клич сестру, щоб вона
 піднесла чоло, — не журилась би:
 щоб знаходила те,
 чого сподівається,
 щоб розраджувала тих,
 що їй зустрічаються.

І ГРАЄ І СПІВАЄ ВСЕ

Про перший день скажу тобі
 і віщий сон не схочу затаїти;
 всього і так в слова не ўберу,
 а кожне слово, мовлене, співає
 про те із чим захоплено ўмру.

Як умиратиму,
 ти будеш знати:
 моя рука твоїх торкнеться рук
 і, з поміччю надісланих Крилатих,
 я тайну винесу, немов стару, —
 із роду в рід бережену лямпадку,
 і ти побачиш дивну гру:
 немов годинник в пасторальнім ладі, —
 усе, що ти мені подарував
 і те, що я тобі подати не ўміла.

(Як близько раптом голова твоя!)
 разом вдивляємось у те, що тут зложилось,
 у пастушків перетворилось,
 в безжурний спокій їх буття,
 в дзвіночки срібні, в флейти золоті.
 У менуєті все презграбне, — відбитка життя,
 кружля єдиним віддихом лілеї,
 що без турбот одягнена в красу
 й дитина, що зсипа росу
 у келехи весни твоєї,
 як простягнулися з садів,
 де ти задуманий ходив,
 зірки ці запашні, — синенькі цяпочки
 вінком, неначе хорівід.

І грає і співає все,
і вибива призначену годину,
даровану мені єдину,
вину свою, щоб зрозумівши всю,
тебе перепросила б, сину.

І самозаперечення лямпад,
і згоди пасторальний лад, —
благословенна дія.

Ти молишся...

як від конвалії повіє,
настане день.

В останній сповіді пісень,
істотне дару найдорожчого,
у тайні зрозумієш;
вона цей борг найрадісніший принесе,
й завершенням зарожевіє.

ПОЕЗІЇ МАРИНИ ЦВЕТАЄВОЇ ТА МАРІЇ ПАВЛІКОВСЬКОЇ-ЯСНОЖЕВСЬКОЇ У ПЕРЕКЛАДАХ МАРТИ ТАРНАВСЬКОЇ

МАРИНА ЦВЕТАЄВА, 1892-1941

Народжена 1892 року в Москві, Марина Цветаєва дебютувала, будучи ще гімназисткою, збіркою Вечірній альбом у 1911 році. Пізніше слідували збірні поезій Магічний ліхтар (1912), Із двох книг (1913), Версти (1922), Вірші до Блона (1922), Розлука (1922), Ремесло (1923), Психея (1923), Після Росії (1928), Лебединий стан (1957) та інші книги. Писала теж драматичні етюди, п'єси, есеї, літературознавчі статті, займалася перекладами.

Марина Цветаєва, що її критика вважає однією з передових російських поетес двадцятого століття, мала трагічне особисте життя. В 1912 році вона вийшла заміж за Сергея Ефрона, який після революції опинився на еміграції. Марина з двома дітьми залишилася у Москві до 1922 року, а тоді дістала дозвіл виїхати закордон. Від 1922 до 1939 року жила з родиною спочатку в Берліні, потім у Празі і в Парижі. В середині 1930-их років подружжя вже було сепароване, а кілька літ пізніше Ефрон, що був замішаний у якусь шпигунську аферу, зник із Франції, а після виринув у Москві. В 1939 році Марина Цветаєва теж повернулася в Росію, і там вона довідалася, що чоловіка її розстріляли. За життя Марина Цветаєва рідно втішалася зрозумінням і підтримкою літературної критики, як на еміграції, так і на рідній землі. Покінчила життя самогубством, після евакуації до Елябуги, в Татарській автономній республіці, 1941 р.

“МОИМ СТИХАМ, НАПИСАННЫМ ТАК РАНО...”

Поезіям, написаним так рано,
Що я не знала ще, що я — поет,
Що сипались, мов бризки із фонтана,
Мов іскри із ракет,

Що вкравися, мов чортики уперті,
 В святилище, де сон і тиміям,
 Рядкам на тему молодости й смерти,
 — Нечитаним рядкам! —

Що здані на поталу магазинам,
 (Де їх ніхто не рушить хоч би й раз!)
 Моїм цим віршам, мов коштовним винам,
 Ще прийде час.

“КТО СОЗДАН ИЗ КАМНЯ, КТО СОЗДАН ИЗ ГЛИНЫ...”

Хто з каменя створений, інший — із гини,
 А я — наче світло сріблиста!
 Я — зрада і зміна, на ймення — Марина,
 Я — піна із моря іскриста.

Хто створений з глини, хто створений з тіла —
 Тим гріб і надгобні тим плити.
 Я — хрещена в купелі моря — злетіла
 І в льоті своєму розбита.

Проб'ється крізь серце, крізь сіті зрадливі
 Мое непокірне свавілля.
 Мене — чи ти бачиш тих кучерів звиви? —
 Земною не зробиш ти сіллю.

Вдаряю об ваші гранітні коліна,
 І з хвилиєю я воскресаю!
 Хай славиться піна, розсміяна піна!
 Я піну високу вітаю!

“Я — СТРАНИЦА ТВОЕМУ ПЕРУ”

Я — сторінка для твого пера.
 Все прийму я. Я — сторінка біла.
 Сторожу повік твого добра:
 Я віддати все стократ хотіла б.

Я — село, я — чорний глиб-земля.
 Ти — мій дощ, моя промінна спілість.
 Ти — Господь, господар мій, а я
 Вся чорнозем — і паперу білість!

“КАК ПРАВАЯ И ЛЕВАЯ РУКА...”

Твоя душа моїй душі близька —
Неначе права й ліва та рука.

Ми стулені — приємне це тепло! —
Неначе праве й ліве те крило.

Та вітер встане — й глиб-межа лягла
Від правого до лівого крила!

“БЛАГОДАРЮ, О ГОСПОДЬ...”

Дякую, Боже, за дар:	І за розпалену кров,
За Океан і за Сушу,	І за остуджену воду.
За тіла пристрасний жар,	— Дякую і за любов,
За вічну, безсмертну душу,	Дякую і за погоду.

“ЕСЛИ ДУША РОДИЛАСЬ КРЫЛАТОЙ...”

Як лиш душа вродилась крилата —
Що їй хороми, і що їй хата!
Що Джінгісхан їй — що крик Орди!
Маю я ворогів завжди;
Двох близнюків нерозривнозлитих:
Голод голодних і ситість ситих!

“ВОТ ОПЯТЬ ОКНО...”

Осьде знов вікно,
Знову тут не сплять.
Може п'ють вино,
Може так сидять.
Може стиск руки
Тут єднає друзів...
Є вікно таке
В кожному домі, друже.
Зустрічай, розлук
Крик — вікно у ніч!

Лямп яскравий лук,
Чи мигтіння свіч...
Теж нема й мені
Спокою в утомі:
Світло у вікні
І в моєму домі.
Друже, помолись за
безсонний дім
Із вікном ясним!

“КТО СПИТ ПО НОЧАМ? НИКТО НЕ СПИТ!”

Хто спить по ночах? Ніхто не спить!
Дитя в колисці своїй кричить,
Старий на смерти чекає мить,
А хлопець милій щось гомонить,
В уста їй дише, в очі глядить.

Заснеш — проснешся ти знову тут?
Ще встигнем, встигнем навів заснуть!

А бистрий сторож йде з дому в дім,
Ліхтар рожевий блукає з ним,
І над подушкою серця товчок
Скажено стукає, мов молоток:

Не спи! Кріпися! Кажу це всім!
А то — вічний сон! А то — вічний дім!

“В ЛОБ ЦЕЛОВАТЬ — ЗАБОТУ СТЕРЕТЬ”.

В чоло цілувати — турботу стерти.
В чоло цілую.

В очі цілувати — безсонність відняти.
В очі цілую.

В уста цілувати — водою поїти.
В уста цілую.

В чоло цілувати — пам'ять стерти.
В чоло цілую.

MARIA PAWLIKOWSKA-JASNORZEWSKA, 1893-1945.

Марія Павлівська-Ясножевська народилася 1893 року в Кракові, в родині польського маляра Войцеха Носсана. Дебютувала збіркою поезій *Небесні мигдалі* (1922). З цього часу майже щороку виходила друком нова її книжечка: більш відомі збірники: *Рожева магія* (1924), *Поцілунки* (1926), *Лісова тиша* (1928), *Сирий шовк* (1932), *Кристалізації* (1937), *Троянда і ліси в полум'ї* (1940), *Жертовний голуб* (1941). Писала теж драми. Наленала до літературної групи "Снамандр". В 1935 році отримала нагороду Об'єднання Польських Літераторів за найкращу поетичну збірку 1932-1935 років, а в 1937 році літературну нагороду міста Кракова. Критика називала її "королевою польської лірики", "польською Сафо".

Марія Павлівська-Ясножевська була тричі одружена. Померла на еміграції в Англії 1945 р.

*NAJPIEKNIJSZY SEN
НАЙКРАЩИЙ СОН*

Вчора знову приснився неждано,
мій улюблений сон — незрівнянний! —
що пливу — не в воді, а в повітрі.

Люди в сні про це зовсім не знають,
бо закон притягання вивчають —
знань і поступу горді арбітри.

Сидимо, попиваємо каву,
і розмова у нас нецікава,
про панюсю якусь-то сердиту...

Враз, розбивши таріль без спонукки,
скачу з крісла, здіймаючи руки,
і вікном вилітаю відкритим.

Небо грає туркусом, алмазом —
знизу вигуки чую щоразу,
що несе мене чорт понад дахом!

Вже майдан весь юрбою покрило:
світять свічі і палять кадило —
бачу лица, поблідлі від жаху.

Відпливаю далеко-далеко,
струї вітру розштовхую легко,
і сміюсь із дурної парафії —

Гордість серце тверде моє гріє —
що ніхто з них цих штук не уміє —
всі стоять лиш, мов на фотографії.

На верхів'ях дерев спочиваю,
наче янгол у хмарах літаю...
Поліцаї внизу мене просять.

Найновішим я плаваю стилем,
грудлю дихаю, повною сили,
ластівки відгортаю з волосся.

Потім я доганяю пілота,
що у нього до штук є охота,
що літає комітьголовою.

Зачіпаю літак, мов сирена,
і ось чую вже сильні рамена
— це пілот мене тягне з собою.

Не цілуй, не цілуй так, пілоте,
обійнявши в скаженому льоті,
щоб зашвидко не впасти на землю.

В тебе темне, солодке обличчя,
аскетичне, мов з середньовіччя,
вип'ю радість з тобою надземну.

Уночі, повернувшись пішки,
мов нічого — присяду я нишком
біля лампи, в затишші домашнім...

Всі сидять, урочисті страшенно,
не говорять ні слова до мене,
споглядають значуще, із кашлем.

*SWIATU
СВІТОВІ*

Цей світ є для мене і я для світу,
що серце моє вагою пригнітив,
 немов непритомний любовник.
Уся віддаюсь у безжурнім полоні,
хоч він несе смерть мені у долоні,
 мені, найвірнішій з любовниць.
Скарби різноликі, метеликів крила
кладає перед мене на мить, що наспіла,
 аж знову розкине їх вітер.
Цілую уста многуоусні, жадані:
в обіймах, прошу, говори про кохання,
 аж вічно засну я, мій світе.

*KROWY
КОРОВИ*

Усміхнені, байдужі і здорові
кружляєте, немов спокійна зграя,
— такі, мов ремигаючі корови
біля когось, хто на хресті вмирає...

*FOTOGRAFIA
ФОТО*

Коли щастя я мала і доторк
твого тіла, і землю всю мала,
а лишилося тільки фото,
то — це мало, це — дуже мало...

*GWIAZDY SPADAJACE
ПАДАЮЧІ ЗОРІ*

З рамен твоїх я бачу розкіш тремтячого неба...
Впала зірка. І друга, і третя. Епідемія у безодні!
Мов земля стала небом сьогодні,
тож зіркам перенестися треба.

Н. Щербина

РУБАІ ТА ДОБЕЙТІ

Іранські народні пісні-мініатюри

Рубаї (множ. рубаят) — короткі, на 4 рядки, здебільшого хорейчні та ямбічні, іранські народні пісеньки, що своїм зародженням сягають далеко в глибінь століть історії Ірану. Час появи і їх хронологію визначити тяжко. Головна причина цьому — брак іранської фолклористики як науки в давні часи. Видавці цієї народньої творчості не дбали про конкретну місцевість і час запису її, обмежуючись загальщиною, мовляв, це вірші “сіл Харасана” або іншої провінції. Цікавість іранців до народньої творчості помітно визначилась тільки в останні десятиліття.

В рубаї і добейті переважає лірика кохання. А втім, ця лірика не завжди абстрактна, у ній відображено то побут, то риси історії іранців. Лірика кохання, а тим більш інші тематичні види рубаїв та добейтів відображають життя місцевості, взаємини суспільних шарів, війни й т. ін.

Жанр іранської народньої чотирирядкової поезії поділяється на два види: 1) рубаї, 2) таране і добейті; творцями останнього з давніх-давен є іранські селяни. Тематику обох цих видів об'єднує однакова форма: в добейті, як і в рубаї, додержано всіх, століттями випрацьованих, правил складання їх. Тематика обох видів якнайрізноманітніша. Літературно-мистецькі засоби рубаї і добейті — багаті. В піснях-мініатюрах велику роллю відіграють: звучна рима, часто-густо одного й того самого слова; часом внутрішня рима і внутрішні асонанси; потворення одного й того ж слова на середині рядків, що теж дає враження внутрішніх рим; гра слів, омонімів; ці останні також дуже часто виступають у ролі рим.

Як правило, в чотирирядкових творах іранського фолкльору римують: 1-й, 2-й і 4-й рядки, здебільшого одним словом, а роля третього, неримованого рядка, що найчастіш закінчується ненаголошеним складом, — відтінити й посилити звучання останнього рядка, в якому зосереджено го-

ловну думку, висновок, тямовий підсумок строфи, і що одночасно, щодо звукового ефекту, є звучним, кінцевим акордом пісеньки.

Популярні і привабливі народні чотирирядківники належно оцінив великий іранський поет, філософ і вчений XI стол. Омар Хайям, який під їх впливом сам написав книгу коротких поезій у формі народних мініатюр — рубаїв та добейтів, назвавши її “Рубаят” (“Чотирирядківники”).

Автор цих рядків поставив собі за завдання: написати цикл рубаїв та добейтів, здебільшого клясичних, з усіма їх постичними засобами, але з українським змістом, що їх подано нижче.

Рубаї

**
*

Я бідняк, хоч я не був рабом.
Те, що чесно зароблю горбом —
Тільки й маю я на цьому світі,
Та й того нам вистачить обом.

**
*

В руїнах Січ. Замовкли кобзарі.
Та в пісні оживили кобзарі
І славу, й міць козацького народу.
Гриміть же знов про волю, кобзарі!

**
*

Я маю трое авт — сказав,
Я маю кілька хат — волав.
“А я — лиш серце й добру душу...
А хто ж багатший?!” — я спитав.

**
*

Сталін перевершив Ілліча,
Він мільйони знищив без меча!
Голодом спустошив Україну,
А про “рай” земний кричав.

**

Чули? — Сталось диво з див!
 Сталін Гітлера вродив!
 Гнівний син удався в батька,
 Був катюга — диво з див!

**

Коли закоханий, — усе здається раєм,
 Безсмертним співом вся земля і небо грає!
 Люблю тоді я все доп'яна, до нестями!
 Живу в земному пеклі, а дишу я раєм!

**

Отож іще якого я шукаю раю,
 Коли в палкім огні кохання я згоряю,
 Коханій душу всю і серце віддаю,
 З коханням нездоланні гори я долаю.

**

В житті всьому вінець — нагода.
 Людей на трон саджда 'нагода.
 Коли ж її пропустити без уваги, —
 Ніколи більш не вернеться нагода!

Гр. Костюкові

Життя від метушні старіє і линяє.
 Ми тільки розігнались — старість зупиняє!
 Біда пожерла творчі пляни, мрії, роки...
 Життя — лише розгін бажань і метушня.

Д о б е й т і

Глянь, кохана, скільки в небі зір!
 Аж мигтінням сяйва сліпить зір!
 Стільки й наших ніжних поцілунків —
 Зір-сзір'їв над верхами гір.

Р. Федірко

Очей і чорних вій на крилечках повік
 Я не зітру, повір, із пам'яті повік.
 Хотів би я і вмерти разом із тобою,
 В одній труні лежати вік-у-вік.

Іван Боднарчук

ЗА ПІСНЕЮ ЖУРАВЛІВ

(Пам'яті Василя Софронова-Левицького)

На синій канві неба розгублений ключ журавлів. Вони мережать хрестиками обрій, збираючись у далеку дорогу. Вгорі журавлі. Шепіт їхніх крил і тихе курликання перетинає сталевий свист літака. На літаку нас сорок два. Нас манить простір, височінь — гонитва в невідоме. Ми зносимося у височінь за перевали хмар. За нами схили, узбіччя і вежі. За нами внизу плетиво доріг. За плетивом доріг внизу — могила. Вона приземлює нас.

Ми домовлялися зустрітись. Я спішив, щоб бути на час, але час не ждав нас — він не жде нікого. Ми розминулись. Я приземлився, а він... Стою у перехрестях полетів: свистіння сталевих крил, курликання журавлів і тихий шепіт їхніх крил. Свіжа могила. Вона ще пахне свічками, ладаном, землею. Зосереджуюсь думками у своїх молитвах.

Десь там у далекій моїй юності пелюсточкою білого цвіту з розквілої липи влетіла в мою душу крапелька його липневої отрути. З яким це прицілом? Я бачу оцю розцвілу липу за вікном, липневий світанок, що розцвівся був на зеленій палітурці його днів — чую полохливе іржання коней у дорозі до школи — листопадове визрівання. Вітри метали листопадним листям, у затуманених обрях мерехтіла далека чужина. А опісля: потиск його руки, скептична усмішка і погода романтичної осени в його піснях. Це десь у листопадові дні, все говорило про те, що пролітаючи над Високим Замком, журавлі скинули йому оце перо — звичайнісіньке від крила перце. Скинули йому, щоб чарівніше цвіла калина в лузі, щоб пахли липи в липні, гомінкіше лунали святоюрські дзвони, щоб був веселий Львів.

І знову листопад: червоніє калина, жовтіє листя — вгорі журавлі. Це вже останній листопад з його листопадів. Журливо курличуть угорі журавлі. Передати б їм вісточку рідній землі. Не посадимо в головах калинчу. Біля огорожі в'януть рожі, а в моїй душі цвіте липа. Стаю навколішки,

падали на деревище грудки, злітало листя з дерев. Один листочок злетів у яму, прилип до труни, другий, жовтий — прилип до вінка, а третій — рожевий, сів на його ім'я. Метеликами листочки обліпили могилу. Ми всі біля могили, але його вже тут нема. Він там: у гомоні святоюрських дзвонів, у шепоті листя, біля Високого замку. Він над простором, окресленим його пером, його думками й почуваннями. Перед ним упали вже кордони, заслони й заслання — він вільно ширяє у просторі наших сердець.

I. Винницька-Пеленська

СТИХІЇ

(нарис)

Банкет ще був у розгарі, коли мені передали записку, що авто на мене чекає. Концерт, що на ньому я мала співати, буде о восьмій. Ще є сім хвилин часу.

— Екселенціє, будь ласка, вибачте мені, — промовили мої уста, але я не вірила в те, що я насправді відходжу.

Це мусіло бути і на моєму обличчі, бо він сказав:

— Ви мусите йти! Вони мають до вас право, а я... не маю.

В його очах палала любов, але він був сильніший від мене. Та все таки злякався своїх слів, бо нахилиючись, додав швидким шепотом:

— Адже ж я побачу вас... ще завтра.

Він додержав слова, ми побачились. І це був кінець. Кінець?! А де ж початок? Не було початку. Були лиш його палкі очі, в яких потонули мої мрії. Немов ціле моє життя вплигло в цю одну хвилину. Світ кружляв. Це була лиш одна мить. І знову тиша. Довкруги нього знову стояли муром мовчазні достойники.

**

Глуха ніч. Мені прийшла щаслива думка загасити світло й відслонити вікно.

— Вам буде віяти, — сказав невдоволено стюарт, що саме ввійшов.

— О, ні!

— Чи щось потрібно?

— Ні, дякую!

— Добраніч, мадам!

— Добраніч!

У вагоні гаряче. Ліжка на висоті вікна. Коли мої очі звикають до теміні, видно виразно пасма гір, снігові поля, дикі засніжені верхи й молочні долини. Узбіччя гір покриті чатинними лісами, ялицями й соснами; вони закидані сніжними киреями у відблисках зір. Хмари пливуть, утікають ліси й гори, падають безодні, хитаються верхи. Де гори? Де хмари? Де небо, а де земля? Від цих фантастичних доріг,

що зринають і зникають серед іскристих білих піль і лісів, мені захопило дух. “Вони мають до вас право, а я...” — зазвучав чийсь голос і я здригнулася. У цьому голосі я не могла вже знайти ні тіні смутку. Ці тіні й сам голос зникли в безмежних далях. Був лише твердий зміст, що сковував мою душу. Я побачила залі з людьми, світла й темні, успіхи й смутки після них. Вони мають до мене право?! А я? А моя любов, що спалахнула впродовж одної хвилини?.. Чому ж я не закохалася у комусь із тих чоловіків, яких зустрічала в подорожі, які виявляли мені свою прихильність, почування чи пристрасті? І які були мені рівні. Ні, в жодному з них. Я полюбила... Це неважно, хто він. Між нами завжди будуть стояти безодні й далі. Він високо, майже в небі, а я... Ах, що я?!

Експрес Торонто-Ванкувер гнав щосили. Перед моїми очима пересувалися краєвиди неймовірної краси, а в моїх грудях збиралися чорні хмари, мов на бурю. Поспішний потяг ніс мене швидко, все далі від континенту, а кораблем, що жде в пристані, відпливу завтра в інший світ. І в далях розплинуться зустрічні обличчя, і в просторах розгубляться слова, що їх хтось говорив. Я вже не вірю, що я насправді зустрічала когось. І не тямлю, що нас розділило: закони життя чи стихії природи.

**
*

Першу добу море було спокійне. Другого дня радіо повідомило, що із-за несприятливих атмосферних умов корабель прибуде до пристані з чотиригодинним запізненням. Якщо погода зміниться, будуть нові повідомлення.

Море кипить, викидаючи на поверхню китиці піни. Смеркає, і трудно відрізнити небесний обрій від поверхні води. Неначе звідусіль обгортають світ сірі стіни. Придавлює сірий дах і люди почнуть душитися. Коли б уже буря! Вона має прийти ввечорі. Вона вже наближається. Мій неспокій жене мене з кабіни. Стаю на краю палуби і жду, коли грізний шум прокотиться валом по буйних хвилях. Не хвилі — вся морська глибіння підійметься угору, стрясне повітрям і загрозить небесам.

Я жагуче прагну цієї бурі. Не знаю, яка таємна сила підіймає це водне безмежжя і кидає у земний простір. Мені

нагадується розгніваний Посейдон з грецьких мітів, з шкільної лавки. Чи це він, розгніваний бог моря, з'явився з-поза тисячоліть і наказує морським хвилям розбити корабель, цю лущину, що гойдається на хвилях могутнього Пацифіку, стихії, що існує мільйони літ, підлягає закономірному руху, закономірному притягання і падіння, законам всесвіту, може, вічності...

— I would not like to see you here!

Я оглянулася. Старшина з похмурим обличчям ввічливо просив мене залишити палубу. Ввічливість старшини є наказом. Я розумію: в таку негоду, перед бурею, не вільно пасажиром бути на палубі. І все таки я кажу:

— Чи справді небезпечно залишатися тут під час бурі?

— Бурі?! — каже він. — Бурі не буде. Ми матимемо спокійну погоду на найближчі двадцять чотири години.

— Ах, так, — кажу я розчаровано, — не буде бурі?

Він дивиться на мене, як на безумну.

— Вам хочеться бурі? Видно, ви її ще не бачили!

— Бачила, але тоді капітан випровадив корабель з неймовірною зручністю з буревійної смуги і ми доплили до пристані.

— Ну, сьогодні я теж доведу свій корабель до цілі, — відповідає він і сміється, бо я пробелькотіла:

— До цілі? То ви...

Він прикладає пальці до шапки:

— Капітан Смітс! Мені приємно поготорити з вами, мадам, але моряки матимуть зараз вправи й пасажирів мусять бути в залах. Про це заповідали сьогодні цілий день, — додає з вибачливою усмішкою, бажає доброї ночі й зачиняє за мною двері.

Я біжу на гору, аж задихуюся. Раптом я зупинилася, вдарена якоюсь думкою. Як він це сказав? Що він доведе корабель до цілі? Він іде до цілі, крізь бурі, повз небезпеки, вдень і вночі, в темні й світлі, завжди до цілі. Де є ціль, до якої я пливу? Все далі й далі від неї. Це єдине, чого я тепер свідома. І бурі, що підіймається... Що я кажу? Адже ж бурі не буде. Радіо саме заповідає, що море спокійне, і ніч буде зоряна. І що корабель прибуде до пристані згідно з розкладом плавби. Це лиш у моїх грудях підіймається буря.

ТАК ЇМ СУДИЛОСЯ

Вони росли разом — чорноволося й чорноока Сара і білявий, як витіпаний льон, Федько. Сарин тато, Наум Абрамович Шмуклер, розуміється, торгував, бо що б він мав робити в селі, безземельний і безхатній, мавши родину з шести осіб, де діти йшли “драбиною”: дев’ять, сім, п’ять три — і кожного треба було нагодувати, одягти, взути.

Семирічна Сара серед усіх дітей виділялася розумом. Вона вже вміла читати й писати, а також рахувала до ста. Федько, хоч і старший за неї на два роки, завжди дивувався й питав:

— Саро, ну, як ти зразу відповідаєш, що сім разів по вісім буде п’ятдесят шість? Я ось складаю числа, а тоді вже можу відповісти...

— А ти завчи все напам’ять, отак: п’ять по п’ять — двадцять п’ять, п’ять по шість — тридцять, п’ять по сім — тридцять п’ять...

Федько послухався Сари, вивчив таблицю множення й пізніше говорив:

— Дуже це просто, не треба й думати, все сидить у голові...

І так воно вийшло, що мала Сара стала наче вчителькою Федька, він тільки до неї й звертався, коли потребував якогось роз’яснення чи то з арифметики, чи то з граматичних правил. Зате не було серед дітей більш відданого лицаря, ніж Федько. Борони, Боже, щоб хтось образив Сару. Тоді хлопець ліз на напасника з кулаками, нещадно його колотив і казав:

— Я тобі, йолопе, ще покажу, звідки ноги ростуть, ось побачиш...

Федько був кремезний, як молодий дубок, і його болялися навіть старші діти, бо ж він боляче бився, а як не міг перемогти, пускав у хід зуби.

Одного разу Сара поскаржилася Федькові:

— Федю, Сашко назвав мене жидівкою...

— Сашко? Ах же бісова колода! Ось я з ним поговорю...

Розмова була коротка:

— Слухай, Сашко, ти назвав Сару жидівкою?

— Назвав. А хто ж вона?

— Вона дівчина, тільки дівчина. А щоб ти це добре запам'ятав, скупайся в одежі...

Це було на березі річки. Сашко ще не встиг зрозуміти попередження, як уже пускав бульбашки в воді, вибираючись на берег, і страшно лаявся:

— Зачекай, босяче, ось я тебе теж штовхну...

Та в тому нахвалянні звучала непевна нотка, бож Сашкові ніколи ще не щастило перемогти Федька. Зрештою Сашко вже ніколи Сару жидівкою не називав.

Розуміється, всі діти вчилися в одній церковно-приходській школі. Вчитель, Іван Миколайович Гойденко, був доброї душі людина, для нього не існувало люблених і нелюблених учнів, він до всіх ставився рівно. А Сару таки відзначав, бож вона — перша учениця, з нею ніколи нема клопоту. Дивувало Федька те, що Сари нема на викладі закону Божого.

— Чому ти, Саро, не ходиш? — питав Федько.

— Я б ходила, Федю, та батюшка сказав, що не можна, бо я єврейка. Та й тато не дозволяє...

“Що за чудасія? — думав Федько. — Батюшка не дозволяє, тато не дозволяє. Чому?” — З цим запитанням Федько звернувся до самого батюшки, й той відповів:

— Тому, хлопче, що євреї не християни. Вони розп'яли Христа...

— І Сара розпинала? — здивувався Федько.

— Та ні, але єврейські первосвященники перед тим, як стратили Христа, кричали: “Кров його на нас і на дітях наших!”

— Ну, то й нехай на них і на їхніх дітях, а при чому ж ті діти, що народилися майже дві тисячі років після?

Батюшка почмихав носом і сказав:

— Коли ти, Федю, виростеш і порозумієш, тоді й будеш філософувати, а тепер іди в класу й слухай мого викладу.

Після революції закон Божий відмінили, і вже не було про що сперечатись. Федько й Сара далі вчилися разом,

мавши шістнадцять і чотирнадцять років, училися в одній класі, бож Сара якось перестрибнула з п'ятої до сьомої, мовляв, за найвищі оцінки.

І тут прийшло те, що зветься “статтевим пробудженням”. Федько почав дивитись на Сару вже не як на товаришку по школі, а як на гарну дівчину.

— Яке в тебе, Саро, чудове волосся, — казав Федько, коли вони сиділи на лавочці, біля Сариного житла. — Ти його якось закручуєш?

— Та ні, воно само закручується, це в мене від народження.

— А в мене ні, — зідхав Федько, — стирчить, як щітка.

— Нічого, — заспокоювала Сара, — хлопцям і так пасує.

— А ти уст не фарбуєш? Чому вони в тебе такі червоні?

— Червоні, бо... червоні. Нащо їх фарбувати?

Федько на хвилину замислився, а тоді звинно крутнувся й поцілував ті нефарбовані уста. Сара дуже розсердилась.

— Ти що, здурів? Цілуються після того, як заручаться, але спочатку треба вирости й порозумніти. Щоб більше цього ніколи не було!

Федько почервонів, наче зварений рак, і не знаходив слів для виправдання. Добре, що Ілько, старший брат Сарин ровесник Федька, покликав з двору:

— Федю, я вже готовий, бери свою вудку та біжімо на берег, якраз у цю пору добре ловиться риба...

2

Молодь кінчала семирічку. Дехто на тому й заспокоювався, але Сара вирішила твердо: вчитимусь далі. Саме недалеко від села був зоологічний технікум, і дівчина подала туди свої документи. Не дивно, що й Федько раптом відчув покликання до зоології, хоч ровесники розуміли те інакше й жартували:

— Сарин хвіст теж потягнувся за нею...

В міжчасі тато і мама Шмуклери обмінювались думками відносно дочки.

— Берто, — казав чоловік, — чи тобі не здається, що отой Федько дуже упадає за нашою Сарою?

— А що ти зробиш? — відповідала мама...

— Що я зробилю? Умовлю Сару, щоб вона їхала вчитися в інший технікум...

— А їй подобається зоологічний.

— Фе! Подобається... Коровам клізми ставити?

— Справа, Науме, не в клізмах, а в якомусь фаху. Вчителькою Сара бути не хоче, бухгалтерією не цікавиться. Ну, й куди?

— Слухай, Берто, ти мені шарики в голові не закручуй. Що значить цікавиться? А я дуже цікавлюсь тією бухгалтерією, яку проваджу в МТС? Холера їй у бік! Та коли не можна торгувати, коли притисли, бодай би їм добра не було, то що зробиш?

— Сару ніхто не тисне...

— Ага! А чому Федько за нею повіявся? Щоб я такий живий був, як бачу, до чого це йде. Ось принесе тобі Сара у фартушку малого гойчика, і що тоді?

— По-перше, наша дочка не така дурна, а по-друге, Науме, минулись часи, коли батьки вказували дітям, з ким вони мають одружуватись.

— Ой, держіть мене, бо я впаду. То вже моя жінка ладна поролнчатися з репанними гоями, з тими, що в очі звуть мене "Наум Абрамович", а за очі "хитрий жид"? Ні, цього не буде! Я віддам Сару тільки за свого, нашого роду, нашої віри, інакше...

— Що "інакше", Науме? Проклянеш?

— Проклянну. Їй-бо, проклянну, щоб я такий здоровий був!

— Дурниці ти говориш, Науме. Та й чого ти передчасно розкудактався? Ще ж нічого не відомо...

— Ша, Берто! Мовчи, Бога ради! Ти бачила, де живе Сара?

— Ну, бачила. В дівочому гуртожитку.

— А навпроти якій гуртожиток?

— Хлоп'ячий.

— Ото ж воно й є. І Федько там. Через дорогу...

Подружжя Шмуклерів тієї ночі спало в різних кімнатах, і ще кілька днів, хоч мовчки, взаємно сердилось. А

молодь жила своїм життям. Молодь не думала про якісь національні різниці, про звання й маєтковий стан. Єдине досягнення революції було в тому, що вона всіх зрівняла.

Пролетарське студентство не можна було відрізнити від звичайних молодих обивателів. Хто що мав, у те й зодягався. Їли однаковий борщ чи суп у технікумівській їдальні, а щоб було ситніше, живилися підсмаженим насінням з базару. Проте це нікого не турбувало. Молодь невибаглива, їй багато не треба.

Розуміється, Федько й Сара зустрічалися кожного дня і в клясі й поза клясою. Та спіймавши колісь облизня, Федько не мав духу продовжувати агресивне залицяння. Він тільки ревно стежив, щоб Сара не відзначала когось своєю увагою або щоб їй не робили кривди. Про ту безмірну Федькову відданість знала вся кляса, і коли атлетичного вигляду вісімнадцятилітній юнак косив на когось оком, старались не дратувати його.

Всі студенти були охоплені комсомолом. Влаштовували збори, “пріли” над марксизмом-ленінізмом. Федько довірою казав Сарі:

— Сарочко, коли я слухаю свого політлектора, мені завжди пригадується запитання одного бойового матроса: “Що таке соціалізм, де він існує, і на якого чорта він здався?”

Сара не могла стримати усмішки, але відповідала:

— Федю, подібні речі ти можеш розповідати мені, та боронь Боже тобі ляпнути комусь, хоч і з твоїх товаришів. Треба робити вигляд, що все цікаве, все потрібне, бо інакше пришиють тобі “контрреволюціонера” й виженуть з технікума. Пильнуйся, Федю!

На півсотні дівчат-студенток єврейка Сара була лише одна, але відзначалася серед них хіба своєрідною семітською красою. Коли ж хтось із незнайомих, сторонніх чув її співучу українську мову, не міг би повірити, що вона належить до іншої нації. Вдача у Сари теж була товариська, лагідна, і нікому не приходило на думку словом чи ділом образити дівчину.

Жило советське студентство більш ніж скромно. Дуже рідко мало воно якісь культурні розваги, крім кінотеатру й так званих вечорів самодіяльності, де переважало політич-

не виховання юнацтва. Колишні гамірливі студентські вечірки з танцями й фліртом відійшли в небуття, з молоді в першу чергу готували “будівничих соціалізму”, відданих партії й урядові...

До закінчення технікуму лишався один рік, і ось тоді Наросвіта прислала на посаду викладача історії молодого, двадцятитрьохлітнього Якова Соломоновича Шкляра. Був він кандидатом партії, дуже самовпевненим і показним. Ніхто з учителів не міг похвалитися таким елегантним убранням, нікому не щастило так зацікавити студентів своїм предметом.

Не дивно, що дівчата стали “істи очима” нового вчителя, а він... він ні на кого не звертав уваги, крім Сарі. Чи то був “голос крові”, чи просто сподобалась юнакові-вчительеві та незвичайна кучерява дівчина з очима, “як дві ночі”, трудно сказати. А для Федька настав час невимовних мук. Він уже виріс і порозумнішав, завершив дев’ятнадцятий рік свого життя, та дитяче захоплення також виросло й не хотіло поступатись перед якимось “не можна”.

Сара спершу не зважала на пристрасні погляди “історика Яшка”, як його заочно називали студенти, але потім... Хто ж з дівчат не реагуватиме прихильно на знаки уваги, що тільки їй віддаються? Хто лишиться до них зовсім байдужою? Федько мимоволі став свідком спільних прогулянок Сарі й Яшка, кипів і казився, та що міг він зробити?

Напередодні державного іспиту Федько вирішив серйозно поговорити з Сарою. Викликавши її ввечорі з гуртожитку, він спитав:

— Саро, в якій мірі розвивається твій альянс із... ти знаєш, з ким? Він тобі вже щось пропонував?

— Так, Федю, пропонував, і очевидно, я погоджусь...

— Погодишся? — аж поперхнувся Федько. — Ти його любиш?

— Не знаю, Федю. Мені це почуття ще невідоме. Для мене й ти добрий, навіть кращий за інших, але мій тато твердо сказав, щоб я не сміла й думати про “чужого”, інакше він мене прокляне...

— А ти боїшся його прокляття?

— В кожному разі, це неприємно, Федю. Рідний батько і раптом прокляв... Краще його не дражнити.

Федько несподівано для себе схлипнув.

— Саро, я люблю тебе. Люблю більше від свого життя. Мої батьки приймуть тебе, як рідну дочку, а батьки твого Яшка... не знаю. Хто вони?

— Батько якийсь високий партійний урядовець...

— Ну, от, високий, партійний... А чи ти до тієї партії ставишся, як до найвищого авторитету? Чи забула, скільки зла вона зробила народові? Я ж знаю твої погляди, знаю тебе, як свої п'ять пальців. Підемо разом по життєвій дорозі, Сарочко, і ти ніколи не пошкодуєш!

Ні, не вийшло. Очевидно, все ж таки переважив принцип "свій до свого". Незабаром після випускного іспиту Сара одружилася з "істориком Яшком", а двадцятилітній Федько на рік раніше зголосився до армії й потрапив на Далекий Схід.

3

Минуло п'ять років. Федько давно відбув свою військову службу, працював зоотехніком у сусідньому районі. З Сарою не зустрічався, навіть не любив, коли йому про неї нагадували. Але чомусь не женився, казав:

— Ще встигну зв'язати собі руки.

У повітрі тим часом, як висловлювалися старші люди, пахло порохом. Ледве перемогли малу Фінляндію, потім збройно приєднали до СРСР три балтійські держави. Над аліянсом з Німеччиною майже відверто глузували не тільки звичайні обивателі, а й партійці. І коли Молотов оголосив про напад Німеччини, ніхто особливо не здивувався, мовляв, цього треба було чекати.

Розуміється, Федько зразу ж потрапив на фронт, як командир запасу, і першого ж дня побачив у своїй частині товариша дитинства й юнацтва Ілька Шмуклера.

— І ти тут, Ільку?

— Тут, та ще й під твоїм командуванням, чого, правду сказавши, не чекав. Ти дуже суворий командир?

— Покинь, Ільку. Який там "суворий". Перед смертю всі рівні. Розкажи краще про своє життя, адже ми не зустрічалися від того часу, як я пішов до армії.

— Що ж тобі розказати? Жив, працював у кооперації, мав жінку й двох дітей, ще зовсім малих.

— А як Сара?

Ілько спохмурнів.

— Сара нещасна людина...

— Чому? — з прихованим болем вигукнув Федько.

— Отой її чоловік Яшко, ваш колишній історик, виявився падлюкою. Йому потрібна була дружина-служниця, яка не перечила б будь-яким його бажанням. Він заборонив Сарі працювати зоотехніком, бо це начебто понижувало його в очах партійних колег. Він мав непересічні ораторські здібності, і тому його з учительської праці перевели на партійну, спочатку був інструктором, а згодом другим секретарем райкому КП(б)У. І тут уже він показав себе в усій красі... Доступитись до нього було тяжче, ніж до обласних начальників. Він завідував економічними справами району, до всіх прискіпувався, не пошкодував навіть свого тестя, а мого батька, якому пришили "економічну контрреволюцію" й після півроку тюрми заслали в Казахстан. Там тепер уся наша родина...

— А Сара? — запитав Федько.

— Сара — невільниця. Вона з ним, працювала в апараті райкому технічним службовцем, бо чоловік і її втягнув до партії, казала мені: "Нема в мене жодної цікавості до життя!"

— А діти в них є? — знову запитав Федько.

— Нема. На щастя Сарі, нема, бо тоді вже вона цілком би залежала від того самодура.

Федько зідхнув.

— Між іншим, Федю, я б тобі цього раніше не сказав, але тепер, коли кожний день може бути нашим останнім днем, признаюсь. Сара казала: "Навіщо я послухалася батька? Чому відштовхнула Федька? Він був мені Богом суджений, а не ця, хоч і гарна зовнішньо, потвора...".

Дальшій розмові щось перешкодило, а потім почалася загальна колотнеча, маскування перед німецькими літаками, бої... Київський фронт існував недовго. Советська шістсоттисячна армія потрапила в німецьке оточення й здалася з усім своїм бойовим устаткуванням. Німці гнали полонених, як худобу, тримали в голоді й холоді, здебільшого в колгоспних кошарах, а то й просто в ярах, під відкритим не-

бом. Федько до полону не пішов. Він добре знав місцевість, усі ходи й виходи, і за тиждень уже був у рідному селі. Батьки, розуміється, раділи, що син прийшов живий, та Федькові було не до радощів. Як же буде далі? Що робити? Куди податись?

Переодягнувшись у цивільне убрання, Федько пішов до районного міста, тинявся між людьми, бачив нахабних завойовників, які вже там порядкували. Нарешті не витримав, розшукав квартиру Сари, зайшов до будинку. На нього глянули такі ж чорні й такі ж великі, але безмірно тужні очі.

— Федю!

— Ти сама? А де ж...

— Чоловік? Він разом з усіма відповідальними працівниками району пішов у партизани...

— А про тебе не подумав? Лишив берегти квартиру?

Сара заплакала.

— Я ненавиджу його, Федю, ненавиджу всіма силами моєї душі. Він хоче захищати советську владу, а в мене до неї така нехоть, що я рада німцям, хоч вони, так мені здається, теж нічого доброго народові не принесуть. Значить, ти відвоювався?

— Не знаю, Сарочко, я нічого тепер не знаю. Ось побачив тебе, і мені стало легше...

— Ну, то й не покидай мене. Я ні перед ким не маю обов'язків і до колишнього життя ніколи не повернусь.

4

Німці наказали всім євреям забрати свої похідні речі й підготуватись до переселення в якусь віддалену від фронтової смуги місцевість. Збиратись мають завтра, біля приміщення райвиконкому, точно о 9-ій ранку. Невиконання наказу карається розстрілом.

— Де б ти, Сарочко, не опинилась, я з тобою, — вирішив Федько. — Тепер уже не розлучимося до смерти.

Цей єврейський похід нагадував не переселення, а втечу перед фронтом. Не було вийнятку ні для кого. Мусіли забирати старих, немовлят і навіть хворих у ліжку. Цих везли на найнятих сільських гарбах або й на ручних вози-

ках. Федька здивувало те, що гурт переселенців оточили німці, озброєні автоматами й кулеметами. Що це значить? Охорона? Арешт? І раптом Федькові пригадалась розповідь одного салдата, який встиг побувати за фронтом і присягався, що німці мають винищити всю єврейську націю. Тоді Федько не надав розповіді належної уваги, але тепер...

— Саро, ми до того гурту не пристанемо, — сказав він пошепки.

— А куди ж?

— Пізніше визнаєш, іди за мною!

Вони завернули в бічну вулицю, перейшли через якийсь досить великий неогороджений сад і опинились на колгоспному вигоні.

Була осінь. Природа вже добре торкнулася своїм пензлем трави й дерев близького лісу, позолотила їх, але ще стримувала холод. Так гарно було на цьому безлюдному вигоні, так тихо, що зовсім не уявлялося воєнне лихоліття, руйни, смерть.

— Федю, а куди все ж таки ми йдемо? — спитала Сара.

— На село, до моїх батьків.

— А при чому ж тут я?

— Ти тепер моя дружина, батьки знають тебе від дитинства.

— Знають... Але вони чули також про комісаршу Шклярову й, очевидно, не дуже дсброї думки про мене...

— Ти не була комісаршею, Саро, а за свого колишнього чоловіка не відповідаєш. Будь спокійна!

Батьки Федькозі справді не були здивовані візитою Сари. Вони знали про синове кохання й ставилися до того поблажливо, без упередження. Дівчина іншої нації? Ну, то що? Аби добра людина, аби не зробила сина нещасним.

Увечорі того ж дня продісталась на село жахлива вістка: всіх єврейських "переселенців" викосили кулеметами й закопали в протитанкових ровах, за три кілометри від районного міста. Хтось навіть підгледів ту масакру й розповідав:

— З роду-віку не було чогось подібного. Беззахисних молоденьких дівчат, гарних, як квіти, дітей, які ледве сп'я-

лися на ноги, а то й немовлят — добивали кольбами автоматів, якщо вони зразу не вмирали. Ніколи німці не змиють із себе цієї кривавої плями, від них тепер відступляться і люди, і Бог.

Сара сиділа в куточку, похнюпившись, з очима, повними сліз. Федько нервово ходив по кімнаті. Що ж робити? Не можна рúčатися за всіх людей, серед сотні, або й серед десятка обов'язково знайдеться Юда-вислужник, донесе, викрне, й тоді... Федько аж здригнувся, уявивши, що буде тоді. Врешті гнітючу мовчанку порушив батько. Він сказав:

— От що, діти мої. Поки людина жива, вона не має права опускати рук. Ти, Федю, знаєш наші плавні й острівці серед них. Туди не кожний добереться, якщо йому невідомі стежки. На острівці я минулого року зробив добрий курінь з очерету й глини, навіть ліжко й стіл там є. Поки ще тепло, в тому курені можна жити. Харчі ми доставлятимемо. А як похолодне, придумаємо щось інше. Сьогодні ж уночі й рушимо. Чи не так?

Справді, це був єдиний вихід, єдина можливість урятуватися. З оберемком теплою одягу, з великою валізкою харчів, коли все село вже спало, батько відпровадив на острівці двох "робінзонів".

5

Минуло півтора місяці, в повітрі запахло зимою. Острівці був малий, яких сто кроків у радіусі, з прогулянками не розженешся, майже весь час проходив у курені.

— Це наша шлюбна подорож, хоча й без руху, — жартував Федько.

Сара скрушно хитала гарною голівкою.

— Федюшко, навіщо ти мучишся зі мною? Хай уже я приречена, поза законом, мені далі цього острівця дороги нема, а ти молодий, енергійний, міг би якось інакше влаштуватися. Покинь мене!

— Покинути? Хіба я Шкляр? Та й куди мені йти? Разом з ним у партизани? Йому є що захищати, а мені? Хіба колгоспний лад, що закріпачив селянство? Мій батько має знайомство в цивільній управі і в поліції, йому там обіцяли виготовити для нас перепустку, й ми виїдемо...

— Куди?

— Розуміється, на захід, а не на схід.

— Федю, мене ж упізнають...

— Нічого не впізнають. Чи мало в нас чорноволосих і чорнооких жінок? А національності на лобі не зазначено.

Сара відчувала до Федька щось більше, ніж любов. Коли б їй сказали, що її смерть врятує його від усіх теперішніх і майбутніх нещасть, вона без вагання погодилась би вмерти. Ні, нічого не варті національні розмежування, бо ж ще в євангелії попереджено: “нема елліна, чи юдея, а скрізь і всюди Христос”. Себто, шукайте в людині людину, шануйте в ній добро, а все інше не має значення, не має ціни.

Сьогодні вранці прибігала молоденька сестричка Федькова, Оля, розповіла, що вже пішли поїзди й що батькові твердо обіцяли за три дні виготовити офіційну перепустку для сина і його дружини.

І справді, та ж сестричка у вказаний термін принесла два паспорти з фотами, та в німецькій мові перепустку, де було зазначено:

“Громадянам Федорові Шрамченкові й його дружині Дарії дозволяється проїзд залізницею до західньої України, де мешкає їхня рідня”.

Розуміється, це була “липа”, куплена за сало й самогон. Ніякої рідні в західній Україні у Шрамченків не було, та головне — виїхати з цієї місцевости, де багато людей знали Сару.

Батько відвіз їх не на міську, а на другу станцію, за двадцять кілометрів від міста, де їм пощастило досить швидко сісти в поїзд, що йшов у західньому напрямку. Цивільних пасажирів було мало та й не хотілося нав'язувати знайомство з людьми, досі небаченими, бо хто ж знає, яким духом вони дихають. Привернула симпатію подорожніх тільки одна польська родина, чоловік — каліка, з кульгавою ногою, жінка й двоє дітей. Ця родина частувала Федька й Сару рідким на початку зими делікатесом — яблуками. Звичайно, цікавилася причиною їх не близької подорожі за небезпечного військового часу.

— Ми повертаємося додому. Відвідували рідню біля Києва, та захопила війна, і ось тепер ледве пощастило дістати перепустку. А ви?

— Ми, — сказав Федько, — їдемо шукати праці, бо в нас такої, за нашим фахом, нема.

— А який у вас фах?

— Зоотехніки.

Молода, експансивна полька аж сплеснула руками.

— Та це ж золотий фах. Якраз там, де живемо, був великий тваринницький радгосп. Худобу не встигли вигнати, а німці також не чіпають господарства, розуміється, беруть, скільки їм треба, але не ліквідовують.

— Їм не вигідно ліквідувати радгоспи й колгоспи, — пошепки додав чоловік. — Це ж просто знахідка: все в одному місці, а не розпорошене по окремих дворах. Приїжджай з вантажними автомашинами й забирай...

Та мила родина запропонувала Федькові й Сарі зупинитися у них, бо вони живуть майже поруч із приміщенням управи господарства.

Зоотехніка колишній радгосп не мав, бо всіх військово-возобов'язаних мобілізували до армії, і Федька радо прийняли на вільну посаду. Про Сару Федько змовчав, бо ж у її свідоцтві було вказане прізвище "Шмуклер".

— Сяк-так животіємо, — розповідав недавно призначений голова господарства з колишніх розкуркулених. — Німці, як німці, розуміється, завойовники, з ними не посперечаєшся. Отже, роби, враже, як пан накаже. Погано, що ми не маємо свого перекладача, порозуміваємося більше на мигах...

— Моя дружина володіє німецькою мовою, — сказав Федько.

Голова аж підскочив.

— Володіє мовою? Та це ж цілий скарб! Ми й її зарахуємо на працю, навіть із сьогоднішнього дня.

Шрамченки загалом добре влаштувалися, а трохи пізніше допомогли й своєму господареві-полякові, як кажуть, "причепитись" до праці, бо він був електриком, і його теж прийняли до складу фахівців з доброю натуральною оплатою, що було в той час непорівняно цінніше від оплати грошової.

Час ішов. Фортуна повернулася до завойовників задом. Але Федько й Сара не мали причини радіти, їм треба було знову тікати в невідоме. До них приєднався й голова господарства з дружиною та з малим сином. Поляк-електрик відмовився виїздити.

— Куди й для чого? — питав він. — Я інвалід, ні в яких арміях не був, нема за що мене карати.

Подорожні виїхали ледве розвидніло. Вони мали з собою невеличку мапу й по ній орієнтувалися. Була чутка, що в недалекому лісі оперують советські партизани, але того лісу не можна було оминути. І ось якраз на розгалуженні доріг захід-схід з'явилось п'ятеро озброєних з ніг до голови людей. За поясами в них стирчали пістолі й гранати, через плече — автомати, очевидно, німецького виробництва. Один дуже гарний з вигляду молодий партизан підніс руку, наказуючи підводі зупинитись, підійшов близько, і раптом аж похитнувся від несподіванки.

— О! — вигукнув він, — та це ж моя дружина! Може, шукаєш мене? Бач, як щасливо склалося, наче в казці...

Сара зціпила зуби й відповіла:

— Я не твоя дружина!

— А чия ж? Може, оцього мого колишнього студента? Не валяй дурня, Сара. Ходімо з нами, а ці люди хай собі їдуть, куди їм треба!

— З цими людьми поїду й я...

— Он як! Значить, ви тікаєте від своїх? Пробираєтесь на німецький бік? Не проберетесь, усі шляхи вже відрізані.

Сара з палаючими щоками звернулася до молодого партизана.

— Чого ти від мене хочеш? Знову повернутися до тебе в невилітлиці? Виконувати всі твої забаганки? Не мати своєї думки? В мене є чоловік (Сара вказала на Федька), а не диктатор, не себелюбний егоїст. Пропусти нас!

— Ага! Пропустити? Добре, я пропущу, тільки туди, звідки вже не повертаються. І ти хочеш разом з ними?

Партизан скинув з плеча автомат і націлив на Федька. Сара обхопила Федька обома руками, притислася до нього, крикнула:

— Стрільай! Стрільай, мерзотнику, і щоб тебе також надгонала в цьому лісі смерть, щоб ти не знав жодного світлого дня в житті!

У своєму гніві Сара була чудова. Розтріпані кучері, полум'яні очі робили її схожою на ту середньовічну праведницю, що її вели на страту.

Один підстаркуватий уже партизан сказав:

— Покинь, Яшко! На наших руках і так уже чимало крові. Хай собі їдуть.

Не відомо, що більше вплинуло на лісового розбишачку — слова товариша, чи гук кількох автомашин, що наближались, але він махнув рукою не то з погрозою, не то прощаючись, і вся партизанська компанія швидко зникла в гущавині дерев. Колишній голова господарства і його дружина перехрестились.

— Ой, як же близько стояла від нас смерть, — сказав голова, — та на цей раз, Богу дякувати, помилювала.

Він так і не зрозумів, чому той партизан називав перекладачку Дарку “дружиною” і “Сарою”, чому він сердився на неї.

Дальша дорога була спокійна. Людність співчувала втікачам від фронту, безвідмовно пускала на нічліг, підготовувала.

Довгу, майже двомісячну зупинку зробили тільки в Чехословаччині. Скрізь були потрібні робочі руки, а тут четверо ще молодих людей не знають, де себе подіти... Чехи дуже добре ставилися до біженців, лише дивувалися: ну, чому ви тікаєте від “брата руска”, від своїх? Працювали під німцями? Та ж усі мусіли під ними працювати, щоб зберегти життя. Яка ж тут провина?

Добродушним, наївним чехам не могло прийти до голови, що поняття “провини” під советами зовсім відмінне від тутешнього, що там карають навіть за миття підлог у приміщеннях німців і за прання їхньої білизни.

Починалася зима 1944-го року. Фронт підходив усе ближче. Шрамченки збиралися їхати далі, але колишній голова господарства вирішив:

— Я далі не поїду. Тут хоч можна порозумітися, бож свої люди, слов'яни, а що я буду робити в німаків?

Отож, товариші подорожі розлучились.

Німеччина зустріла Шрамченків байдуже. Там уже звикли до того, що кожного дня котилися валки якихось переселенців, або люди йшли пішки з торбами за плечима. Знання німецької мови, що нею Сара володіла бездоганно, виручило їй тут. Дуже швидко Шрамченки влаштувалися в господарстві удівця, великого землевласника Шульца, який мав уже досить робітників зі сходу, але все потребував робочих рук. Коли ж він побачив, що молода пара не просто собі робітники, а фахівці тваринного господарства, ставлення до неї набрало навіть приятельської форми. Господар казав:

— Ти, Теодоре, і ти, Дарко, можете бути певні, що я вас ніколи не звільню. Більше того, аж доки не повернеться з фронту мій син, я зроблю тебе, Теодоре, головним управителем моєї тваринницької ферми. Хочеш?

— Не знаю, гер господар, — відповідав Федько, — я нічого не знаю. Адже я советський громадянин, мене можуть забрати...

— Забрати? Проти твоєї волі? Ти ж казав, що советський лад тобі осоружний, що ти не хотів би повертатися додому.

— Я й тепер це кажу, але є певні закони, яких не можна обійти.

Старий землевласник замислився, а потім вирішив:

— Плювати мені на закони. Я маю капітал, а це найвищий закон. Ти, Теодоре, своїм виглядом підпадаєш під арійську расу, а ми, себто відповідна німецька установа, з "Шрамченка" зробить "Шрама" і ніякий чорт до тебе не прискається. Даєш свою згоду?

Федько й Сара після всебічних міркувань вирішили прийняти пропозицію добродушного господаря. Бо їй що їм робити? Повертатися? На певну смерть? Вони обоє добре знали, що для більшовиків, для їхньої верхівки, не існують такі поняття, як "прощення", "співчуття", "жалощі". Замість своєї місцевости, на них, без сумніву, чекає якийсь Магадан, чи Колима...

Зв'язки і гроші великого землевласника зробили своє. А щоб не було, як кажуть, поговору, передбачливий господар

пустив чутку, що до нього приїхав з Австрії син двоюрідного брата з дружиною, будинок яких згорів під час советського бомбардування, й вони лишилися без даху над головою.

**
*

Незадовго до закінчення війни Федькові довелося поїхати в сусіднє місто, де була велика фабрика овочевих консервів. Раптом Федько зауважив на вулиці знайому постать...
Боже! Це ж сестра Оля!

— Олю!

Дівчина зупинилася, здивовано вдивляючись в елегантно одягненого чоловіка, і кинулась йому на шию.

Благеньке платтячко, над лівою груद्धю синій значок "Ост", бліде, виснажене обличчя...

— Олюню, як ти сюди потрапила?!

— Як і всі, Федю. Незабаром після твого від'їзду почали німці забирати молодих дівчат. Тато бігав скрізь, щоб відстояти мене, але ж не допомгло. Я вже тут рік. Працюємо дванадцять годин, їмо переважно брукву...

— Олечко, я і Сара, себто тепер Дарка, живемо за тридцять кілометрів звідси, в сільській місцевості. Наш господар впливова й дуже багата людина. Він напевно нам допоможе. Потерпи трохи, рідна, і я думаю, що не більше як за два тижні ти будеш з нами.

Господар Федька, "добрий геній", як він називав його заочно, поставився до прохання свого робітника співчутливо.

— Сестра Ольга? Ще зовсім молода? Гут! Пара тисяч марок з моєї кишені та й буде в неї офіційний паспорт фамілії Шрам. Тільки ім'я доведеться змінити на "Ельга", бо в нас "Ольги" нема. Не суперечиш?

Таким чином, дівчина з дніпрового лівобережжя обернулася в німкеню, після остівського напівголодного існування набрала нормального вигляду й стала причиною добродушних жартів господаря:

— Дивно, — казав він, — де та Україна, а де Німеччина, і ось, будь ласка, чиста копія німецької дівчини. Світле волосся, блакитні очі, серйозна й працююча. Трохи слабувато в неї з мовою, та за півроку й це прийде до норми.

Ти, Ельго, будеш у мене за дочку, бо своїх дочок мені Бог не дав.

**
*

Скінчилася війна. Місцевість, де жили Шрамченки потрапила під американську окупацію, ніхто не зазіхав на господарство Шульца. В місті тим часом зорганізувався табір “переміщених осіб”, Шрамченки нав’язали з ним зв’язок, проте не відкриваючи своїх карт, не признаючись, що за документами вони німці.

Одного разу Сара, то пак Дарка, приїхала з міста в піднесеному настрої й сказала чоловікові:

— Федю, сьогодні український таборовий священик таємно мене охрестив...

— Охрестив?

— Так. Розуміється, з моєї доброї волі. Бачиш, коли ми жили вдома, питання різниці релігії не існувало, там просто не було про це мови, а тут... Наш господар дуже релігійний католик, а ти сказав, що ми православні, і мені не хотілось би брехати цьому доброму чоловікові. Я майже не вихована в юдействі. Правда, в нас святкували суботу, але в синагозі я ніколи не була, бо в нас її замкнули, а потім зірвали динамітом у перших роках революції. Фактично я та й ти були безрелігійними, але єдиний Бог зберіг наше життя, і я хочу визнавати релігію твого народу...

— А як же тебе назвали при хрещенні?

— Та ж Дарія, так, як написано в німецькій перепустці.

— Ти мій дар Божий, — сказав Федько, — і я хочу, щоб той же священик наступної неділі нас повінчав, як вінчалися колись мої батьки й діди, щоб ти і перед людьми і перед Богом була моєю дружиною.

**
*

Десь за півроку після капітуляції Німеччини, до флігеля, де жили Шрамченки, або Шрами, вихром влетів старий господар. Уся його істота сяяла і в той же час великі сльози котилися по обличчі. Він змахнув їх рукавом і вигукнув:

— О, майн Гот! Ні, ви йдіть подивіться, йдіть зараз же!

— На що дивитись? — спитав Федько.

— Не питай. Я хочу показати, як він виглядає... Захопи фотоапарат, Теодоре, зроби знімку, скоріше!

Біля дверей розкішного дому господаря стояв старець. Неймовірно лахміття було на його плечах. Ноги взуті — одна в подертий чобіт, друга — в черевик, згиналися, ледь тримаючи худюще, охляле тіло. Довга густа щетина на обличчі не дозволяла визначити роки прибульця.

— Теодоре! — вигукнув Шульц, — це мій син Карл, обер-лейтенант переможної німецької армії, кавалер п'яти орденів... А повернувся він з советського полону, де його ось так чудово зодягнули...

Другого дня поголений, вимитий і по-людському зодягнений Карл довго розповідав, як знущалися з нього в полоні советські наглядачі.

— Розуміється, — казав він, — і німці були не дуже милосердні до полонених, морили голодом і холодом, але ж не плювали в душу. На свою біду, я признався, що був офіцером, думав, що трохи буде мені легше, та виявилось — навпаки. Оті "ваньки", що доглядали нас, призначили мене чистієм чобіт. Уявіть: двадцять пар чобіт, та яких! Дивитись неприємно, не то, що доторкнутись. А Ванько підіймає ногу, ставить чобіт на стілець і кричить: "Обер-лейтенант Карл, ходи сюди, швидше!" Я щіткою обтираю грязюку й шайзе, а він незадоволений. "Та ні, — каже, ти руками оббирай, руками, не бійся забруднити своїх офіцерських ручок, чорт тебе не візьме!" І за кожним словом — матірня лайка. Що ми їли? Варену, напівгнилу капусту, двісті грамів гливого хліба на день і кип'яток без цукру.

Карл щось пригадав, болісно посміхнувся й продовжував:

— І все ж таки, були люди, що нам заздрили...

— Заздрили? Вам?

— Еге ж. Поруч нашого бараку, власне хліва для худоби, був такий самий барак для советських громадян, які служили в німецькій армії, або за окупації співпрацювали з німцями. То ж вони їли полову з малою домішкою ячмінного борошна, а хліба їм не давали зовсім. Над нами знущалися, та хоч не били, а тих навіть без найменшої провини, по голові, по зубах, туди, де дошкульніше. Жорстокі

більшовики, неймовірно жорстокі! Богу дякувати, що наша місцевість належить до американської зони, а не до советської.

Нужда й страждання перевиховують людину. Той, хто був гноблений, не схоче гнобити іншого. Карл із зухвалого колись офіцера став тихим, задумливим німецьким обивателем. Федько казав йому:

— Я був тимчасовим управителем вашого господарства, а тепер передаю його тобі, Карле. З мене досить буде й зоотехніка.

Карл перелякався.

— Ні, ні, Теодоре, Бога ради, дай мені спокій. Ти знаєш, що й як, ти, як казав батько, його права рука, а мені треба віддихатись, я спустошений війною, в мене нема зараз цікавості ні до чого...

**
*

Минуло п'ять років. У Шрамів народилися син і дочка. Оля вийшла заміж за Карла. Тепер це одна німецька родина, яка, враховуючи нові обставини, спродала державі дві третини землі, живе заможно, хоч без колишньої розкоші.

І не осуджуймо "перевертнів", бож скільки їх, таких родин — спольщених, змалярщених, занглійщених. Людина рятує своє життя, як може. Слово "людина" зовсім не звучить гордо, як писав пролетарський письменник Максим Горький, бож обставини сильніші від тієї удаваної гордості.

КРОВ ПРЕДКІВ

(Фрагмент з повісти “Ми”)

Валеріян обережно ступав по дерев'яному хіднику, оминаючи трухляві плями і пробоїни, крізь які віддзеркалювалась каламуть. А в довіднику міста, наче на сміх, говорилося: “Центр города опоясан тротуаром”.

Сьогодні неділя, але вулиці Какченаву безлюдні. Казахи — народ глибоко релігійний. У вільний час вони йдуть у мечеть молитися або на базар ворожити. Свої буди лишають зовсім відкритими. І не тому, що тут нема злодіїв, а очевидно тому, що в них нема чого вкрасти.

Трухлявий пішоход привів Валеріяна до центру міста. На одному з будинків він прочитав “Райсполком”. Паралні двері було замкнuto. Валеріян зайшов у двір і... остовпів. З коношні лунала журба й печаль:

Ой, горе тій чайці,
Часці небозі,
Що вивела чаєняток
При битій дорозі!

Два надшерблені голоси посилали в етер рештки своєї горя, гніву й розпачу. Він стояв біля дверей коношні, слухав про горе чайки, а думав про Київ, матір, сестер Вікторію і Оксану. Мати, напевно, печалиться про долю синів, як та чайка. Було ж у неї два нерозпізнавальні близнючки, а тепер — ні Валеріяна, ні Валентина.

Пісня скінчилась. Щось упало на підлогу, хтось кашлянув і знову полилось: “Ой, горе тій чайці...” Виглядало, що бідолашної чайки не перечекати. Він без попередження зайшов у коношню й побачив у маленькій сторожці двох суворявєньких дідків. Сиділи вони за саморобним столиком, щось пили, щось жували і намагались якнайжалібніше оспівати трагедію чайки. Привітання Валеріянового вони не почули, але перелякані обличчя перекошилися.

— Кум прийшов у гості, то ми глечик кумису тее...

— А чому б і ні.

— А ми, як ті миші, — озвався лисуватий, — вже й переполошилися. Ви, видать, не тутешній. З Москви чи з об-

ласті? Мо', бували на Україні й приглянулися, чи в цьому році вишні плідні?

— Та замовкни, Матвію! Дай хоч слово товаришеві промовити!

— Звиняйте, але я такий по натурі, доки не вибалакаюсь, то вуста не змовкнуть. А не знаєте, бува, доки ми тут з кумом чумакуватимем? За що нас сюди запроторено і кому ми потрібні?

— Може згодом щось вам пораджу, а зараз я мұшу знайти якийсь притулок.

— Зайдіть у сполком, — порадив господар конюшні Пилип, — там днює й ночує старий горбань. Індіоком його прозивають. А як горбань не допоможе, я вам на сіні постіль змайструю.

— Краще лишайтесь! Сіна ж досить, — скоментував Матвій. — Знову ж, поговорити он як кортить!

Вузький коридор ділив будинок на дві половини. В одній кімнаті за столом сиділа згорблена постать і вправно перебирала пальцями кісточки рахівниці. Тінь голови з гострим носом гойдається на великім простирадлі, покритім морем цифр. Побачивши незнайому людину, постать квапно встала і найконфіденційнішим тоном вигукнула:

— Вітаємо столичних! Старший статистик райісполкому Раковський, — і галянтно потиснув Валеріянові руку.

— Друзь.

— Двократно приємно. Симптом дружби, хай навіть короткотривалої. З Алма-Ати чи з Москви?

— Додайте й Київ.

— Знаменито! Один земляк у трьох особах. Сідайте та новини розповідайте!

— Чи є тут готель, щоб з дороги відпочити? Вам теж у неділю не варто вигравати на цьому древньому італійському інструменті.

Статистик почав ховати до шухляди папери і разом з тим скаржитися.

— Казахи страшенно тупий і лінивий народ. Десять років існують курси російської мови — жодного поступу.

— Краще б організували курси казахської мови та навчили тих, що приїхали сюди, керувати цим народом.

— Інтернаціональною мовою є і буде російська. Ще Пушкін сказав, що “все рекі сольются в одно русское море”.

“Невже цей дідок у минулому репрезентував Україну?”
— подумав Валеріян. Але думку його перервала знайома пісня “Ой, горе тій чайці...”

— Чуєте! Ця чайка вже четвертий рік вимотує мої нерви. Дармоїди! Один ніби конюх — другий ніби сторож двох копиць сіна. Робити нічого — виспівують.

Після короткої павзи статистик знову заговорив:

— Готелю в місті нема. Запрошую вас до своєї резиденції, хоч я й сам живу в приймах у полковника Розіна.

Довідавшись, що Валеріян не належить до номенклатурних працівників, а прибув сюди вчителювати, здивувався. І, може, саме тому до самого годі розкрив своє нутро: кожне його слово дихало гнівом до всього навколишнього.

Будинок полковника стояв на околиці міста, звідкіля брав початок неосяжний, зелений, степовий океан. Десь далеко на схід вужем звивалась неширока річечка, оздоблена осокою. Лівий берег її оперезано високою загатою. Плетиво різноматнітної зелені і густа осикова смуга оберігають загату від надокучливих вітрів. Це кордон виснажених пісків. Хоч у пам'яті загубилось, хто й коли спорудив цю перепону, але добре слово про них серед пожилців не перевелось.

Диво природи: поцейбіч річки дикий степ, а потойбіч — сонячні зайчики купаються в зеленому морі.

**
*

Кімната Раковського нагадувала мансарду в занехаяному будинку: невеличке саморобне ліжко, столик і два скрипучі стільці. Біля вікна саморобний дерев'яний тапчан для звалища літературної продукції різних періодів.

— Тепер вочевидь переконалися, як промишляє колишній прем'єр України.

— Діалектика нашого часу, — відповів Валеріян.

Розмову обірвав фальшивий акорд циганської пісенки. В мелодію вплутався верескливий жіночий голос “Он целовал ей, і обнімал крепко, а она дишала стр-р-растью”.

— Це полковникова Амазонка клює свіжину. На роботу душу вимотує “чайка”, а вдома дикі “страсті”. Але...

— Містер Ракі (так Амазонка звала Раковського), — пора чаювати! — долетів з задиктованого переділу жіночий голос.

Раковський представив свою господиню жартівливим тоном:

— Наша Амазонка Таля — колишня дворянка. Дружина колишнього полковника царської і червоної армій, теперішнього статистика заготсїна Тимофія Павловича Розїна, вчителька чужих мов і найкраща солістка нашого дому.

— Друзь, — тихо процїдив Валерїян і обережно потис Талї руку.

Чаювання тривало кілька годин. Люди, що втратили під ногами ґрунт і впали на саме дно зневаги, засипали Валерїяна різними запитаннями. Він відбивався, як мїг. Не мїг же він признатися, що останній рік сидїв у тюрмі і щасливий тим, що з чужим пашпортом попав у цю діру.

Коли Таля почала розповідати про своє минуле, Раковський зрозумїв, що він зайвий.

— Розважайтеся, а я тим часом змайструю вам постїль, — кинув у бїк Валерїяна і вийшов.

Таля вийняла родинний альбом і почала розповідати про свій родовід.

— Ось наша вілла на Невському. Тут я в 1902 році народилась. А це наша вілла в Петергофі, де я вчилася. Револуція застала мене в Ялті, ось у цьому будинку.

Розповідала вона із особливим захопленням, смакуючи кожне слово, наче від цього мало повернутись минуле.

Таля перегорнула кілька сторїнок і по короткій павзі тихо сказала:

— На цїй світлинї ви бачите всю нашу родину.

Фото добре збереглося: дебелий, середнього віку чоловік у генеральській уніформї виглядав наче живий; груди розцяцьковані хрестами і медалями, зправа стоять два вродливі юнкери, а лїворуч мати і Таля.

— Де ж тепер ваша родина?

Таля закрила альбом. На її скронях ворушилися живчики. Вона встала, запалила цигарку, кілька разів пройшлася по кімнатї й сіла.

— Добре, я розповім. Зрештою, всі про це знають. Я вже сказала, що революція мене застала в Ялті. Я чекала на брата, а час летів. Коли я наважилась самотужки добратися до Петрограду, транспорт уже було паралізовано: грабіжі, вбивства і страх. Я одягнулася в убрання сільської дівчини і пішла назустріч розбурханій стихії. Я запізнилася, столиця вже була червоною. Коли ж зайшла до батьківського дому і побачила, як офіцери безтурботно бенкетують — заспокоїлась. “Панове офіцери, — звернулася я до них, — це дім моїх батьків, і прошу”. “Дім твій, а ти моя!” — загорланів один і згріб мене в свої міцні лапи і поволік до спальні. “Я перший!” — вигукнув другий.

І почалася бійка: тріщали меблі, дзвенів посуд, лунали постріли...

Несподівано до вітальні вбігло кілька червоногвардійців. Забіяки розгубились. виявилось, що в наш дім вдерлися моряки. Шукаючи поживи, натрапили на офіцерську уніформу, переодяглися і почали пиячити. Старший червоногвардієць відправив їх до штабу, а мене взяв під свій захист. З того дня я стала його дружиною.

— Страхітлива історія. А про родину так і не довідались?

— Це було пізніше. Чоловік мій був полковником царської армії. Не знаю, що його примусило служити новій владі, але в генеральному штабі він був у пошані й дослужився нагороди. Будучи на високому становищі, він спромігся розшукати моїх батьків. Слава Богові, живуть. І чому б не жити: мають у Парижі будинок, банковеkonto, знайомство. О, мій батько мудрий, грошей в Росії не тримав.

— А яка ж лиха година занесла вас сюди?

— Під час чистки наркомату чоловіка витурили і загнали в цю діру. Тепер він статистик, а я вчителька. Життя нема. Йому 65, а мені тільки 36 років.

— Добраніч! — сказав Валеріян і додав: — А все ж ви щасливі, хоч у дірі.

Раковський не спав. Йому нестерпно хотілося поговорити з Валеріяном, більше довідатися про те, чого не пишуть газети. Адже всі його ігнорують. Останнім часом навіть полковник відмахується від його “перманентної революції”. Він розумів, що Валеріян перевтомлений, і все ж не стерпів.

— Правда крутоплутний життєпис нашої Амазонки?

— Якщо ігнорувати події, обставини і власне “я”.

— Це правда. Таля терпляча й агресивна. Як би там не було — вчителює. А мені викладати англійську мову не дозволили. Я певний, що і полковник видряпається з цієї за-падні. Вже й щілину намацав: зліпив проєкт вечірньої танкової школи, де б шофери й трактористи набували знання танкістів. На верхах ухопилися за цю ідею і полковника ви-кликали на авдієнцію.

— Ідея мудра, перспективна.

— Я теж висував ідеї: можу ж перекладати з англій-ської мови наукову й технічну літературу. Відмовили.

— Розін — руский патріот: білий, чорний чи черво-ний, але руский. А хто ви?

— У вас цікаві думки і, я думаю, з вами цікаво поспе-речатися. Відкладемо нашу дискусію до слухного часу.

**
*

Районні керівники тепло зустріли Валеріяна. Видно було, що до приїзду його з центру одержали непогану ха-рактеристику. Секретар райкому партії Петухов без вагань сказав:

— Хоч ви приїхали вчителювати, ми вас використаємо на поважнішій роботі. Ви перша людина в районі з вищою освітою, коли не вважати людей з чорною плямою, яких у нас хоч греблю гати.

— Приймайте відділ освіти й наводьте там порядки, — додав голова райвиконкому Тройкін.

— Щоб керувати, треба бути членом партії. Я ж поки-що тільки комсомолец.

— Про це не турбуйтеся, ми вас швидко зпартізуємо.

Після авдієнції з господарями району, Валеріяна не тішило майбутнє. Виглядало так, що його навантажать, як того верблюда, що перетягає на своїх горбах непосильні ван-тажі. Турбувало ще й те, що потрапив у середовище каза-хів, з життям яких зовсім необізнаний. Так думав Валеріян, йдучи до райкому комсомолу, щоб оформитися.

Виявилось, що секретар райкому Скоропуд Семен у цьому районі такий самий новоселець, як і Валеріян. Пра-

цює він тут третій місяць, але його перевага в тому, що він з сусіднього Олександрівського району, заснованого предками-переселенцями. Родився Скоропуд у цих степових просторах, непогано володіє казахською мовою і, можливо, тому краще розуміє прагнення корінного населення, ніж ті, що прибули сюди цим населенням керувати. Але світогляд його обмежений масштабами цього глухого міста. Та хіба ж можна вимагати іншого від юнака, що сьак-так закінчив сім класів?

Після обміну куцими інформаціями і формальної процедури, в картотеці комсомолу появилася ще одна картка на літеру “д”.

— Цікаве в тебе прізвище, — зауважив Скоропуд, — мабуть твої предки були великими друзями з тогочасними людьми.

— Може й так.

— А моє прізвище, правда, смішне? Це ще прадід мій його набув. Коли йому минуло четвертий, — розповідав дід, — він уперше підняв тридцять сім фунтів пшона. Батько його з радості вигукнув “соро пуд підніматиме!” Так його й почали величати. А як до того називався наш рід — забулося.

— Розповідаєш ти цікаво, але сидіти тобі за цим столом у такому віці не личить — вчитися треба.

— Пробував, не відпускають. В Олександрівському районі, звідкіля я походжу, куди легше. Там майже все населення українське. Кадри ростуть, а тут? Казахи, що звикли до кочового життя, після колективізації збайдужіли й нудьгують. Чому я мушу відмолювати гріхи предків?

— Чому предків?

— Бо прадіди були дурні, що проміняли Україну на Казахстан. Правда, батьки наші намагалися ту помилку виправити; кілька років існували українські школи, клуби, бібліотеки і всякі ансамблі. Шкода, що все перевернулося догори дном: “як” перетворилося на “как”. Я часто думаю, що в душі людини є щось приховане чи загублене. Бож як інакше зрозуміти, що я ніколи не був на Україні, а бачу її, як на долоні.

— Шевченка читаєш?

— І Франка, і Лесю, і Коцюбинського...

— Тоді ти сам себе знайшов.

Скоропуд зрозумів, що в цих лаконічних словах криється істина. По короткій павзі по-дружньому мовив:

— Добре було б, щоб ми жили разом. У мене кімната велика, тільки ліжка бракує та купити ніде. Та дарма, самі змайструємо.

Валеріян погодився і був задоволений, що так швидко розв'язав мешканеву кризу. І крім того радів, що здибав цікавого юнака, в жилах якого тече кров предків.

Коли Валеріян зайшов до Раковського, щоб забрати свою валізку, зрозумів, що "прем'єр" нетерпляче його чекав, бож зразу кинув пригорщу запитань.

— Ну, як приймали хазяї, що обіцяли? Як з приміщенням, харчами?

— Приймали, як очікувану невістку. Приміщення вже маю, бракує тільки ліжка.

— Тут у крамницях ще ніколи не продавали меблів. Мовляв, казахи її не потребують. Раджу вам звернутися до тих дідків, що виспівують. Тільки вони щось схоже на меблі можуть змайструвати. З вашого дозволу кілька кроків вас проведу. Вечір чудовий, як співають українці — видно, хоч голки збирай.

В мілких плавнях відбивається танець небесних світил. Тіні високих осик перерізують річку і здається, що ця густовисока тінь силкується зупинити течію.

— Ви вчора, — заговорив Раковський, — кинули в мій бік колюче слово, що "полковник — русський патріот". Так, Розін русський патріот, але тільки по формі, а я русський патріот за формою і змістом. Вас це задовольняє?

— Сказати, що ні, це всерівно, що нічого не сказати. Навіть у космополітів краплина лишилася від первісного. Навіть Маркс ствердив, що через національне до інтернаціонального. Це вимір століть, а ви — не русський!

— Ви хочете сказати, що ким я народився, тим і мушу вмерти. Так?

— Хоч би й так. Тоді ви, образно кажучи, не були б контрабандою.

— Що ви маєте на увазі?

— Ви є громадянином Румунії й досі свого громадянства не зреклися. І те, що вас перепачковано на Україну, як

кажуть, без оплати мита, аж ніяк не давало вам права репрезентувати Україну.

— По-вашому, порушено конституцію? Чи ж є в світі уряд будь-якої країни, щоб все виконував, що сам ухвалює? Нема і ніколи не буде.

Валеріян зупинився і, наче щось пригадав, тихо промовив:

— Надобраніч.

На новому місці не спалось. В голові плутались химерні думки. Щоб вгамувати неспокій, Валеріян почав писати листа.

“Дорога мамо і сестричко Вітю!

Я живий і здоровий. За доносом рідного брата Валентина, суд мене нагородив 10-ма роками к. табору. Перед етапом В. прийшов на побачення, все, як на сповіді, розповів і розридався. Коли вгамувався, дав мені перепустку і свої документи про виїзд на роботу до Казахстану і сказав “їдь за мене вчителювати, а я за тебе піду кару відбувати”. І тому, що ми нерозпізнавальні близнюки, я без пригод вибрався на волю. Отакий в тебе синок, а в мене братик”.

Прочитав і жахнувся. Страх відштовхнув жовтий язичок вогню, що злизав написане.

Секретар райкому партії несподівано одержав урядову телеграму:

“Танкову школу затверджено. Полковника реабілітовано. Подобиці поштою. Маленков. Тимошенко”.

Телеграма з Кремля викликала в господарів району безмежну радість і невимовний страх, бо відповідальність за школу вже лягла на їхні голови. А ввечорі цього дня полковник Розін трьома старенькими танками “окупував” місто.

Танки стовбичили на майдані напроти райкому партії, де саме відбувалась нарада. І хоч вони були латані-перелатані, але цівки кулеметів, що визирали з нутра броні, страхали натовп казахів. Зацікавлені, розглядали небачене досі диво і несміливо на своїй мові питали:

— Що це і для чого?

Сержант, що приволік ці музейні експонати, хоч не знав про що питають, з апльомбом відповідав:

— Чого хочете! Цим танкам зносу нема. І матеріяльна частина строчить, як машина “Зінгера”.

— Карош, карош, — підтакував натовп.

Валеріян дивився на старі тарадайки і йому пригадалась червоноармійська пісня:

Бей, вінтовко, метко-ловко,
Беспощадно по врагу —
Я тебе, моя вінтовко,
Гострой шаблей помогу...

Чи ж допоможе та шабля встояти проти модерної зброї? Це запитання свердлило мозок і вимагало розумного розсуду, якого неvistачало на верхах і на низах.

Скоропуд повернувся з біра докраю збентежений.

— Засідали до очманіння — сто годин на добу.

— До чого ж договорились?

— Засідання продовжувати.

— А точніше?

— Полковник наварив кандьору, що й сам чорт його не розхльобає. Дав Сталінові слово, що за півроку дасть країні сто танкістів. Усіх охопив страх. Почали складати списки. Перетрусили молодших трактористів, шоферів і парт-активістів і нашкрябали 72 душі. Де взяти решту? Тебе аж два рази вписали. Так, що ти вже курсант-танкіст і викладач математики і топографії. Сіра маса малограмотна, а танкіст мусить розумітись на прицілах, орієнтирах і всяких розрахунках.

— Коли ж відкривають цей хедер?

— Взавтра сержант починає стройову. Але перед цим має розучити бойову пісню. Петухов наказав співати “Пісню про Сталіна”, а сержант йому “Ця пісня не вногу”. Усі замовкли. Потім хтось запропонував “Три танкісти, три весьоліх друга”. Але виявилось, що ніхто не знає слів. Мене найменше це обходить, бо я безголосий. Як ти думаєш, вийде щось із цієї затії?

— Коли б ти мав добрий нюх, ти почув би запах пороху.

— Та ж на кордонах спокійно. Німці охоче віддали нам Галичину і тепер...

— Не віддали, — перебив Валеріян, — а продали за хліб, вугілля, нафту і за все те, без чого не можна далі провадити війну.

— По-твоєму виходить, що німці можуть напасти і на нас.

— Зрозумій, що німці почали наступ ще тоді, коли на вищі посади почали призначати сержантів. Де ж наші кадри? Знаєш, та боїшся сказати.

— Знаю, але не знаю, що маємо робити.

— Учись! Успіхи наші залежатимуть від того, як ми зуміємо загнудати танка, літака і підводного човна. Навіть на старих гарадайках можна навчитись орудувати танком.

Раптом світло погасло. Дізель на електростанції кілька разів кашлянув і замовк. А з конюшні, як завжди, в цей час доносилося:

Ой, горе тій чайці,
Чаєчці небозі...

Олекса Ізарський

СМЕРТЬ У ВІЗЕНІ

(З книги “Літо над озером”)

До болю радісно, до болю й прикро стало Вікторові на душі, коли машина, впевнено описавши півколо, звернула з автостради під мости й вискочила на затишну-затишну дорогу, що побігла тепер то неподалік озера, то зовсім над його берегом, скрізь низьким і ласкавим. Гонами вийшли до води садки, гонами припали до озера луки, гонами шелевіли понад ним очерети.

Радість і прикрість ці того гатунку, що схожі вони на передчуття ще одного прощання, ще одного розставання. Незаперечна познака вони, що вневдві Віктор промінє цю просту красу, цю ледве впорядковану природу — на красу міську, на природу нарочито збережену, подібну до акваріюму. На руйновище Мюнхену.

Очі раділи, а на душу насідала печаль. Спочатку думалося, що солодка, а виявилось, — гірка. Марилися тривоги? Прочувалося нещастя?!

Візен ам Зее здався Віктору покручем. Не нові квартали, не тартаки, а прадавнє містечко. В його забудові було не без удач, не без гордих замірів. Але скрізь відчутно було цілком природній нахил розповзатися, відособлюватися й грузнуги в землю. Декілька кварталів розрослися в небо й трималися стилю, щоб підкреслити масу злиднів і гідоти. — Біологія містечка, виринула несподівано гостра думка, — біологія твані, глею, намүлу, болота.

З автомобіля Віктор помітив матір на розі з Головною вулицею, не батька. Й захвилювався. Зразу біля брами молочарні, мама, замість поцілувати Віктора, схвилювано-схвилювано розповіла, що тато не піддався жодним умовам і пішов до Галочки Іконнікової в Бангоф-ресторан працювати на кухні за американський харч. Йому, каже, набридло голодування. Та за два дні він неймовірно змарнів, зів'яв... Можливо, що він збагне своє безсилля... Галочка Іконнікова пропонує також Вікторові й Льоці перейти під її руку. В такому разі для батька не буде потреби в праці від світанку до пізнього вечора.

Уже два вечори, як тато повертається додому з пакунком американських харчів. Мама, хоч гірко-гірко, посміхнулася: приніс три чверти відра солодкої рижової каші! Приніс білого хліба на чоту жовніврів! Приніс — подарував Галоччин китаєць! — пакет американських цигарок “Честерфілд”! Через годину Віктор з матір’ю вийшли зі свого спорожнілого вже табору й спустилися до озера, до залізничної площі. На подвір’ї готелю-ресторану, в фартусі, непомірно великому на нього, “гер банк директор” — так величали тата знайомі німці — з великою пильністю, з учнівською старанністю, можна сказати, навіть відданістю неймовірно важливій справі — запопадливо чистив мідний бачок американським порошком і мив його під краном довгошийого водогону в палісаднику. До паркана він підійшов тільки на хвилину. Не дуже зрадів навіть поворотові сина з Мюнхену. Не до того йому!

Ввечорі було йому також не до розмов. До кімнати зайшов Льока — Льока! — а батько заспішив влягатися в постіль, замкнути очі. Тоді, стоячи над татом, Віктор сказав, що підмінить його в ресторані. Головне, щоб батько зрозумів, що така праця не по ньому, щоб він і собі не ткнувся на роботу. Щоб поступився. Льока прочув у всьому цьому загрозу для батькового життя й до такої міри захвилювався, що ніяк не міг збагнути, що ж Віктор виїздив у Мюнхені. Нічого практично важливого? Зустрів пана Фюртенфельда й довідався про перебування Льотти Дітц у Бад Тельці? Більше нічого?!

Мати також була поглинута чоловіковим вибриком — узявся за утримання сімейного добробуту! — і не надала жодного значення Вікторовим знахідкам, Вікторовим плянам. Мама злякалася так, наче опинилися в пастці. Наче несподівано родина опинилася на краю трагедії.

У неділю ранком — у цей день на кухні праці найбільше! — Віктор провів тата до Бангоф-готелю й мав намір поговорити з Галочкою Іконніковою. З батьком мова в них зайшла про Мюнхен. Але Віктор нічого певного не відповів на татове запитання про можливість знайти в Мюнхені мешкання й заробіток. А Вікторовому намірові залишити керамічну майстерню й перейти на працю в ресторан, на американську кухню, батько спротивився. Цього не

треба робити, бо він, тато, зможе тепер забезпечити родину харчами — йому хотілося вже забрати з наймів додому також і Льоку — а Віктор зароблятиме в Ківле копійку й — також важливо! — набуде, з часом, практичний фах.

Як виявилося, про намір підмінити батька на кухні говорити було ще рано. Свою втому пояснив він довгим триванням праці, його звичкою відпочивати серед дня. З часом, не сумнівався він, усе це налагодиться, все буде гаразд.

А з Галочкою не було змоги поговорити. Вона ще спала зі своїм китайцем на другому поверсі готелю.

І мати, і Віктор знали, що сія шапка не на батька шита, що такої праці — будь-якої! — він не витримає, що він захворіє. Проте страшно було також занадто грубо вражити його, душу — влаштувати йому, хоч і обережне, хоч і найчемніше звільнення... Галочка, розумна дурепа, не сповна розуміла, що вона накоїла Лисенкам своїм добрим наміром!

Нарешті Віктор знявся драбиною на своє горище й спробував занотувати в своєму щоденникові дещо про подорож до Мюнхену. Та раптом у його паперовій кімнатці, в його вігвамі, з'явилася мама! Вона не могла дати собі ради зі своїми турботами, зі своїми чорними передчуттями. Вона не могла вже сидіти в хаті, мусила йти до готелю й забрати чоловіка додому. А Віктор би залишився там і все пояснив Галочці: адже наміри в неї були щонайчистіші, щонайшляхетніші. Та ще маму хвилювало, що після обіду Віктор збирався сходити в Венген і побути з Марленою Альтдорф до вечора, напевне, до ночі.

Одначе мати так вірила в дипломатичний хист Віктора, так вірила, що він повернеться додому з батьком і все найкращим чином пояснить Іконніковій, що погодилася залишитися вдома й чекати обох їх на обід.

З Геррнштрасе до станційної площі над неозорим парком Віктор не пішов, а наче збіг сходами з дуже високого, піднебесного поверху в найнижчий поверх з усіх можливих. Не приглядався при тому до своїх думок і замірів, плянів. Більше дивувався базарній плутанині своїх не то почувань, не то свого передчуття, якщо не незбагненного, то дуже страшного.

У цей ранок Вікторові пригадався вечірній потяг Київ-Полтава. Віктор так виринав на сонці й так ховався в тіні, як поїзд у підміських лісах нанизував ясноту й морок залізничних просік. А станційний майдан було по вінця залито сонцем. Віктор витяг з кишеньки штанів годинника — о, Боже, що трапилось перед Бангоф-готелем? Що?! — і глянув на нього: одинадцята. Ранок на Землі...

На лаві перед готелем — дві їх обабіч парадних дверей — лежав тато, навіть у фартусі. Галочка Іконнікова розгубилася й намагалася зняти його на ноги й, може, доволоти його до американської лікарні в готелі Зеефельдергоф, два чи три квартали звідси, на горі. Вгледівши сина, хворий заворушився, хотів сісти на лаву, спустити ноги на землю. Хвилин через п'ять перед готелем зупинився джип Галочкиного китайця. На десять хвилин батько опинився в американському шпиталі, а потім, згідно з розпорядженням капітана, в німецькій лікарні над церквою Св. Йоганна та її цвинтарем. Повз неї Віктор проходив двічі на день. Його лякав цей скит над зеленою просікою, хмари гнізд над його дахом і, схожий на кладку, місток через яр, — до каплиці над кам'яним містечком надгробків.

Тьм'яний коридор у зовсім мануєнській лікарні здався по домашньому затишним. Був це наче готелик на узліссі. Одностулкові двері праворуч і ліворуч. Не багато їх, як у просторому мешканні. Насупроти дверей парадних — чорні. На миршаву веранду й ганок перед клятим містком. Коли Віктор і Галочка повернулися в палату, остання ліворуч, на чотири ліжка, сивоволоса сестра жалібниця, з кловом замість носа, з вилитими в лінзи чорними очима, була ще перед хворим. І сказала йому, щоб він спочивав, що все буде гаразд. Вона не бачить ґрунту для тривоги. А з Віктором, у коридорі, вона заговорила в іншому тоні. Нагадала, що о дванадцятій годині лікар кінчає приймання хворих вдома, що хворому треба негайної допомоги. Що стан його, фактично, критичний. Краще також повідомити дружину хворого. І вона, звичайно, додала: "Вашу фраумуттер".

Американський капітан з французьким прізвищем уже сказав Вікторові, що батько помре в найближчі дні... Та

Віктор, як виявилось, не спроможний був збагнути його слів. Він свідомо хотів відмовитися від такого попередження. Не міг, не збирався... Та ще капітан трохи примітивно висловлювався по-французькому, а по-німецькому тільки белькотів.

Через годину, несповна, батька оглянув німецький лікар, містечкове світило, д-р Майер. Цупкий і безцеремонний — а може на свій лад і людяний?! — він вийшов у коридор і — першим ділом — приглянувся, майже що принюхався, до сім'ї хворого. Він справді вгадав, що Галочка Іконнікова тут чужа, п'яте колесо до воза, що Віктор, син, ще не сподівається на найтяжче, ще не збагнув справжнього значення події, і побачив, що фрау Лисенко наперед знає його закінчення, майже не намагається саму себе обдурити.

— Хворого ще вдасться відвоювати, але не дуже надовго!

Боже мій: не дуже надовго! не дуже надовго!

— Ненадовго?! — відповів лікарю Віктор. — Наш батько ще... — хотів сказати молодий чоловік. — Пане докгоре, на два-три роки?!

У цю мить Вікторові потрібно було вирвати батька з цієї лікарні на два-три роки. Через два-три роки його батько може бути... Через два-три роки до послуг хворого будуть мюнхенські клініки... Вирвати зараз, на цей раз! Д-р Майер, сільський лікар, пожалів, що висловився так м'яко й здивувався-розсердився наївності молодого чоловіка. Зате тепер він без надуми скаже людям чисту правду.

— На два тижні!

І д-р Майер ледь помітно поклонився дамам і — ведмедикуватий та впертий — подався, нестримний, до дверей. Поспішав додому на обід.

У понеділок, наступного ранку, Віктор зайшов до батька рано, по дорозі до праці, й побачив хорого посвітлілим, помітив у його очах по бризочці радості. В ту ж мить він вискочив у коридор і запросив до палати й маму. На прощання тато зняв руку й полоскотав пальцями наближене до нього синове лице, а маму поцілував у губи.

На алеї посеред лісу Віктор сказав мамі, що стан хворого вчора й сьогодні — що ніч і день. І не втримався: поділився надією, що обидва лікарі, американець і німець, по-

милилися. Мама стояла посеред просіки неправдоподібно збентежена. В ній теж ворухнулася надія, проте істотного покращення вона не запримітила. Мама потай думала: за безпідставною радістю та послідує дуже прикре розчарування. Неймовірними у цей ранок, однаково, здалися їй як чоловікова смерть, так і його видужання.

Увечорі батько всіх уразив, Льюку особливо, байдужістю як до самого себе, так і до родини.

— Льюка! — сказав він. А згодом пояснив свій стан. — Наніч воно гірше.

Тата ранкового й обідньої пори не було й у помині. Лисенки даремне чекали від хворого лінії прямої й висхідної. Де там!

Батько, схоже було, поспішав потонути в собі, залишитися насамоті, заснути. І не дозволив мамі — коли це бувало! — перевірити свій пульс. По дорозі додому Лисенки зайшли до доктора Майера... Він добре знав, що таке тривога родичів, проте давно вже не потурав їй. Крім того, у нього було ще безліч пацієнтів у почекальні, а Лисенкам нічого було сказати нового. Отже він познайомився з Льюкою, запитав, звідки вони потрапили до Баварії й відчинив перед ними двері в передпокій. Сказав, що в лікарні знову буде завтра вранці. Сказав, що зробить усе потрібне.

На порозі з лікаревого дому на Головній, Віктора ошелешили дивні почуття й мислі. Не для нього тепер цей настрій вечорової краси! Що за наївність — людське щастя ... до близького знайомства зі смертю!

Віктор мовчки йшов поруч матері й Льюки на круту гору, по Геррнштрассе, й намагався розвінчати передчуття, що тато в найближчі дні, справді, помре. Що така подія стане посеред його життя межею, кордоном: до і після!.. Віктор невільно думав, що великі болі, великі втрати, фактично, не піддаються не лише порівнянню з будь-чим, а не піддаються й вимірові. Та ще не було сумніву, що подібним чином і думали, і почували в цю годину також мати і Льюка.

Через годину брати вийшли з пустого табору на Геррнштрассе й мовчки прокрокували до Голубиної вежі над Монастирським майданом. Льюка поспішав до Бірдорфу, Віктор мусив заглянути до Марлени Альтдорф і пояснити їй порушення домови про побачення в неділю.

Марлена сама відчинила двері й раптом обняла Вікторову голову, поцілувала Віктора в губи. Про хворобу його батька вона знала вже більше, ніж самі Лисенки. Чорнява сестра-жалібниця з лінзами на кругому носі — близька приятелька Тухли. А крім того — Тухла була зовсім своєю людиною в сім'ї доктора Майєра. Власне: Майєрів. Бо лікарем, теж у Візені, в тій самій лікареньці, був і Майєр-син.

Марлена мучилася, проте стрималася — не передала Вікторові цілком приватної думки доктора Майєра, лікаря досвідченого, про стан хворого Лисенка. Не знала, не відала, що вчинити. І що вона чинить...

У таборі, не освітленому ні вдень, ні вночі, він застав, з мамою в кімнаті, фроляйн Тухлу. Вона теж зайшла не випадково. Може вона знала вже... тільки не говорила про речі трагічні дочасно.

Згодом Віктор провів жінку до її вілли й передав нею сім'ї — привіт від Фюрстенфельда. Тухла при тому посмінулася, дуже захотіла зрадіти, проте не змогла. Жаль було Лисенків.

На Головній, біля дімка Тишлерів, Віктор і Тухла стояли насупроти церкви Св. Йоганна з її білим муром, цвинтарем. Церква, як приглянутися, світилася, сяяла. Віктор не втримався: заглянув у ліс і знявся просікою до лікареньки. Чергова сестра здивувалася й насупилася, а потім подобришала й посмінулася. Дозволила. В палаті було майже темно. Батько спав. І був схожим як на живого, так і на мертвого. Був жалюгідним. Обличчя його трохи роздувалося, трохи наче сердилося, проте — по-дитячому.

Крізь потемки Віктор добрався до мами й розказав їй про свої відвідини тата. Вона розридалася. Вона б теж днювала біля хворого й ночувала б. Тільки не про відданість, не про любов у даному разі йдеться. Згодом, коли буря наче трішки вляглася, мама знову розридалася. Її треба було довго заспокоювати. Мама бідкалася, що в неї біль подвійний: як за батька, так і за дітей. Вона боялася глибоко заглянути в Льоку, в Віктора!

Мати прочинила двері своєї комірки, щоб Вікторові легше було намацати драбину, й чекала... А він схопився руками за щабель й гірко-гірко заплакав. Та як! Драбина

ця здалася йому не на горнище, а в небеса, здалася йому пригадкою про наближення трагічних подій у родині.

Він тріпотів, тіпався, проте швидко переміг себе: не повернувся до мами в кімнату, а здерся на своє, як кістяк, піддашся й навіть примусив себе підсісти до столика й занотувати у своєму щоденникові основні факти сьогоднішнього дня, декілька настирливо колючих дрібниць. Запис мюнхенських вражень відкладалося на невизначений час.

Наступного ранку й також ополудні тато зрадив своїм гостям і згадав про Льюку. Ввечорі був надто байдужий, трохи навіть роздратований, власне, невдоволений.

У середу батько помітно побадьорів, не зовсім піддався навіть вечорові. На прощання попросив маму порахувати йому пульс і поцілував гостей у губи. Коли вже дружина й син підійшли до порога, він гукнув їх назад і висловив страх, що тут його залікують. І побажання — просвітити груди й серце. Хотів точно устійнити діагнозу.

У п'ятницю Лисенки здійснили свій намір: у міській лікарні в Вайльгаймі було зроблено просвічування татових грудей. Галочка Іконнікова виклопотала в американців шпитальний автомобіль.

Віктор був з батьком невідступно. Й рентгенівські знімки були спішно проявлені, й вдалися... Тільки відрадного не було в них нічого. Навпаки. Д-р Майер не дарма не підтримував наміру Лисенків, хоч, правда, їх і не відмовляв також. Недалека подорож трохи втомила хворого. Льюка міг би застати його в суботу й у неділю у дещо бадьорішому стані. Проте його самопочуття не було й злим. Він, розмовляючи, намагався в ліжкові посидіти, поставити подушку під бильце сторча. Та найголовніше: на прощання він раптом заявив сім'ї, що йому вже надокучило лежати в цій халупі на курячих лапках, що йому вже дуже захотілося додому.

**

Цілий тиждень, аж до понеділка, Лисенки цілковито рахувалися з лікарняними порядками. Двічі на день відвідували хворого. Й у відведені для цього години. Нічого було десять разів на добу бігати в "ліс". Не хотілося ні нахабним

чином прориватися в палату, ні вмовляти чергову сестру-жалібницю, ні навіть турбувати батька.

Його стан, здавалося, поволі кращав. Про погіршення не могло бути й мови. Для цього не було підстав. Тато не жалівся навіть на непереможну слабкість. І єдине прохання було в нього: принести йому з дому наш картатий, чорносірий, плед. Щоправда, він більше не висловлював бажання залишити лікарню, піти додому.

Без дня тиждень Віктор щоранку й щовечора проходив повз лікареньку, як здіймався просікою з містечка на прибережних горбах на луки попід довколишні села й хвилястий масив шпилькових лісів, починаючи від Шатцберга, тутешнього Везувія, до альпійського кряжу на видноколі, як поспішав додому переодягнутися й помитися. Туриця, глина залазила йому в вуха, облягала йому очі.

У Віктора закріпилася певність, що хвороба ще раз поступилася, що гору взяв ще життєздібний організм, не такий слабкий, як загодований, занедбаний, замучений. А мати, відома песимістка, цілий тиждень хнюпила голову, хнюпила носа. Мовчки. Їй уникала поглядів Льюки й Віктора. В середу Віктор взагалі не побачив батька: увечорі гостював у свого сусіди Йозефа Рота, знаного тут педагога й баварського письменника, романіста. Льюка пішов з мамою до лікарні.

У четвер Віктор з матір'ю несказанно зраділи: тато чекав на їхню візиту з нетерпінням. Отже позбувся своєї байдужості. Він, Боже мій, навіть пожалівся, що цілий день мусить нюхати сморід палати. Коли не один, то другий дідусь мчався на стільці з підставленим під нього відром. А ввечорі ціла компанія дулася на кріслах так, що очі вилазили з лобів. Траплялося, що бідаки втрачали свідомість. Батько майже не жалівся, ледве тільки не просився додому!

У п'ятницю він зовсім пояснив, а в суботу, як в лікарні зібралася вся сім'я, з Бірдорфу прийшов Льюка, молодий Майер дозволив вивести батька до вестибюлю. Ця спроба нагадала про велике знесилля хворого. Кожен татів крок був рівнозначний геройству. А проте всім здалося, що вони свідки нового початку, що ця прогулянка — відрадне явище. Примарилося, що вневдовзі батько повернеться на Геррн-

штрассе, що можна буде виносити для нього стілець надвір, з часом навіть на луки.

А в суботу ввечері Віктора налякав Льокин плач. Уже в Бірдорфі, біля фіртки, він раптом гірко заплакав, розридався. Таким нещасним здався йому тато, таким безнадійним. Так бракувало Льоці, чужному, віри...

В неділю трохи неспокійно було на душі. Навіть прикро. Та о другій годині прийшов Льока й Лисенки родинною пішли в лікареньку на узліссі. Віктор навпрост мучився. Боявся, що застане тата в критичному стані. Ніяк не міг позбутися думки про напророчені хворому два тижні життя.

А батько, як зразу виявилось, тримався золотої середини: не підтверджував ні побоювань рідних, ні надій.

А батько поволі видужував?!

Зразу він зрадив гостям, бо в душі був безпричинно розстроений, сполоханий, збентежений. Йому хотілося позбутися дивного тягару в грудях чи у свідомості. За пів години він уже дуже втомився, проте не відпустив ще сім'ї додому. Й заборонив себе підбадьорювати. Та ще через пів години йому захотілося перепочити, заснути. Він тільки запитав, чи Льока прийде до нього ввечері. Навіть попросив: прийди!

О шостій батько вже не спав: чекав. І здалося — побадьорів, повеселів, поздоровшав. А перед сьомаю вечора — розсердився: три дідусі сиділи на тронах, довкола стояв несусвітній сморід. Потім один з трьох знепритомнів і в палаті зчинилася біганина, суета. Тато, в такому разі, запропонував розпрощатися. Щоб Лисенки не сиділи людям посеред дороги й не нюхали кльозетних пахощів. І щоб він міг уже заплющити очі й заснути.

На прощання він попрохав маму перебити йому подушку, накрити його домашнім пледом, йому було холодно, й лікарняною ковдрою. Й раптом він не тільки поцілував її в губи, а й обняв її голову. Потім, уже близько плачу, він за вуха, як це робив здавна, притягнув до себе Льокину голову й поцілував сина в обидві щоки. В очах у нього вже стояли сльози — і Вікторові тато мовчки подав і потиснув руку.

Мама, Льока й Віктор розгубилися. Бо що це все значить?!

А батько, мов за ливну, вхопився за ковдру обома руками: намагався стримати ридання. Його треба було залишити в спокої.

З вестибюля, широкого коридору, вони заглянули в палату. В цю мить батько зняв руку й махнув нею, наче з потяга: “Прощавайте! Бувайте здорові!”

І раптом він гукнув Вікторові:

— Зайди до мене вранці!

**

Мати, Віктор і Льока вийшли з лікарні й довго-довго стояли посеред лісної дороги. Тяжко було їм. Лякала навіть суміш дня з нічю в просіці. Й усім vzdівалася надія. Що з-під тіні ще можна вийти, що в містечкові ще тільки вечоріє.

Зрештою: батько просто втомився нервово, батько навпрост зворушений. І чи не найкраще він заспокоюється й відпочиває насамоті? Чи не злякало б його намагання побути з ним до півночі, до ранку?!

Вирішено було: Віктор ненадовго піде до Марлени, щоб трохи розвіятися й заспокоїтися, Льока трохи побуде з мамою на Геррнштрассе й зарання повернеться до Бірдорфу.

О десятій Віктор повернувся додому й ще довго сидів на маминому ліжку, в темній кімнаті. Про Берлін не було що розповідати. Розмова так і крутилася довкола батька, його з молодих років дивне — не хворе й не здорове! — серце, довкола маминого й Вікторового дитинства й далеких та близьких родичів, Полтави. Обоє їх дивувало почуття, наче закордоном вони уже принаймні двадцять років, з того в Баварії з десять. Такий уже намотано клуб нервів.

Опівночі, як Віктор зібрався йти на своє горище, обізвалася гроза. Й мама пригадала ту ніч, у котру задихнувся її батько, Вікторів дід. У Візені ам Зее грозова злива пройшла перед самим світанком.

**

... У разі погіршення татового стану, — Віктор обіцяв матері, — він негайно повернеться додому, не піде в майстерню до Кіхле. Тоді вони здіймуть на ноги обох лікарів,

обох Майєєрів, а також доктора Шульца. Віктор поцілував маму й збіг смердючими сходами в таборовий партер і на вулицю. А в містечкові вирував озон. Воно проснулося подитячому рум'яне й подитячому радісне. Все надворі колисало й дорослу людину: пестило, голубило. Все відверто пропонувало удачу й обіцяло щастя.

Віктору тільки й потрібно було, що обґрунтувати свою певність. Душа невільно розпливалася. Очам марилося веселка над весняною повинню уранці. Повінь, здається, київська чи полтавська.

У той мент, як він зайшов у коридор, чергова сестра-жалібниця відчинила середні двері праворуч і щезла в них. У батькову палату можна було прослизнути без пояснень і виправдань. Віктор, збуджений, усміхнений, обережно прочинив двері й зирнув у кімнату... А на татовому ліжкові — голий матрац. Тоді він, уже зрозумівши все до самого дна, рвонувся в палату й запитав трьох дідусів одноразо... Та на нього тільки дивилися три пари байдужих, здається, очей.

Віктор різко повернувся й вийшов у коридор. Але сестри ще не було ні за її пультом, ні — глибше — за письмовим столом. Тоді він натиснув клямку дверей на веранду. На зведених докупі лікарняних візочках стояла сучкувата труна, накрита нашим пледом. У кутку, сперте на стіну, сторчма стояло віко.

Віктор закотив плед. На дні блаженкої домовини, надто довгої, широкої й глибокої для нього, трохи навскоси, наче його туди не поклали, а вивернули, лежав мертвий тато. Голову йому було обв'язано білою серветкою, жовті руки покладено на живіт. А все ж губи його були відкриті: видно верхні зуби. Також поміж повіками проглядали смужки очей.

Віктор був по той бік від сліз, але в його мозок, у його серце грюкали зовсім дурні мислі: що батько не назавжди помер, що то він так захворів. І Вікторова рука схопилася за батькову голову, тормосила його сиву зачіску, кинулася на холодне чоло, у жменю затиснула еспанську борідку, припала до його рук і — сахнулася: що колоди, що бруски льоду! — ніг.

У домовині тато лежав маленьким, як дитина, бідаком, але напрочуд заклопотаним і просто замисленим.

У вестибюлі лікарні дві сестри-жалібниці в один голос пояснили Вікторові, що його батько о п'ятій ранку був уже мертвим, але ще теплим. Нікого біля нього не було... А тепер, говорили вони дуетом, треба принести для небіжчика вбрання й домовитися про похорон з "ляйхенфрау". Йому було намальовано плян містечка над каналом і позначено на ньому містки, написано адресу.

З лікарні Віктор вийшов спокійно: на душі було так пусто, так привільно для зовсім небагатьох почувань і думок. Та на Головній він зустрів фроляйн Тухлу й погодився зайти до неї на віллу. До них у бібліотеку збилися — всі в халатах — професор Тереза Кайзер, щиросерда Карін і навіть доктор Шульц. Ойкнули всі й охнули. І не знали, що гостеві сказати: не захотіли брехати, не захотіли пояснити, що життя спочилого не варте було й копійки, що радіти треба... Та Вікторові було байдуже, що всі вони мали на душі. Він зайшов сюди, бо мусив ще опритомніти. Навіть так: містечко мусило опритомніти. Заворожений Візен ам Зее був у цю годину — як живий. А насправді — муляж. І люди довкола — не сліпі, не глухі, не німі — муляж!

**

"Ді Ляйхенфрау" здивувала Віктора: в ній прочулося розуміння горя! В ній не проглянула професія! Дрібна, суха й наскрізь чорна жінка на перший погляд схожа була на чаклунку. Також її селянська хата — з казки. А діти не боялися жодного чортівня й весело кинулися на свою бабусю... Правда, за пів години малечка вже не звернула ніякісенької уваги ні на неї, ні на гостя. Коли бабуса в чорному халаті провела його через подвір'я до містка над каналом — і разом з Віктором глянула на велику воду в цементових стінах, на парк і на проблески сонця на озері.

"Ляйхенфрау" не заспокоювала Віктора. Проте все ясно було й без слів: і смерть, і відчай були в неї частками життя. Навіть особливо насиченими, особливо ваговитими грудками життя. На свій лад гарними, найгарнішими.

Д-р Шульц привіз Льоку з Бірдорфа. Коли Віктор повернувся додому, брат, у костюмі, в туфлях, лежав на ліж-

кові під самою стіною й намагався подушкою придушити ридання. Він почув, що Віктор зайшов до кімнати, але заголосив іще дужче. Мама прасувала татове парадне вбрання. На бильце стільця повішено було вже готову сорочку й краватку. Поміж столом і дверима приготовано було для чищення — взуття.

Віктор хотів сам віднести батькові речі до лікарні, щоб мати й брат побачили тата в домовині вже одягнутим. Та з того пляну нічого не вийшло: мама відмовилася й слухати таку пораду, вона нічого не боялася. Льока встав з ліжка й теж пристав до компанії — він мусив ще раз глянути на такого батька, яким він був учора в ліжкові. Диким здалося намагання Віктора залишити його самого вдома. Та він... Але Льока не побіг до лікарні. Льока, слідом за Віктором і мамою, пройшов лікарняний коридор і на веранді став перед трюною й обережно-обережно підняв плед. Його руки намагалися батька розігріти, розтормосити, розбудити. Над домовиною він наче забувся, загубився, заблудився. Схоже було, що втратив розум.

Мати стояла поміж синами й плакала, захлиналася. Її сльози рясно спадали на трюну. Віктор, у ногах домовини, був напівживий. Смирно стояв і спостерігав, як занепадало дихання, як непритомніло серце, як спішно гасла в ньому свідомість. Але в передостанній мент він раптом відвернувся й не дуже твердо пройшов з веранди на ганок.

**

Ранком Лисенки йшли до батька стежкою через луки, понад кірхою Св. Йоганна й понад цвинтарем, повз каплицю на горбкові, до містка через яр, до лікарні над просікою. Мати на руці несла коробочок з сорочкою й краваткою, Віктор, просто на вішакові, ніс парадне вбрання, а Льока газетний суверток з взуттям. Тепер, о другій, всі троє сахнулися думки про ту стежку: пішли містечком. На Головній вулиці взялися проводити їх до цвинтарної брами — тополі.

Німецька точність: батько, дійсно, лежав уже в каплиці на три сітчасті вікна. Тільки от — прикре відкриття! — його було замкнено... Родину схвилював власний недогляд: у тата була нова зачіска — проріз посеред голови. Подіб-

ним чином зачісувався він у молоді роки. Довелося прикладати чоло до скла й приглядатися. Тато був у квітникові на терасах, був одягнутий так, наче зібрався до театру, задуманий, збентежений. Не упокоєний.

О четвертій, як Віктор прийшов до каплички з містечковим фотоапаратом, поруч тата лежали вже сусід і сусідка. Перед капличкою стояв по святковому вбраний, з чорним капелюхом у руках, Льокин господар. Упізнав молодого Лисенка й мовчки потиснув йому руку.

Цілий вівторок Лисенки то спускалися по Геррнштрассе вниз до бургомістрату й звертали попід тополі на Головній вулиці, то поверталися назад. А тато за вівторок поживтів, закам'янів і наче надувся. Помітно розрослися в нього — аж поруділи! — вуса.

Похорон відбувся в середу о восьмій ранку.

Капличку було відчинено й чорнява жінка в хустці, в чорному вбранні запропонувала, звертаючись до Лисенків, розпрощатися з покійним навіки. Навіки.

За Лисенками слідом зайшли в капличку тільки Галочка Іконнікова та привезені своїм хазяїном з Фішена — бабуся й дідусь Крамаренки.

Зблизька видно було, як уже змінився батько. Проте крізь просвіти в повіках видно було його очі, крізь страшні губи видно було його зуби. Віктор приклав до татового чола руку й зміряв поглядом нутро домовини.

— Vernuenftig, vernuenftig, seien sie! — торкнулася Вікторового плеча die Leichenfrau. А потім вона навпрост відвела його набік. Тоді мама поцілувала тата в чоло, поцілувала його руки. Брат ледь торкнувся до тата — намагався будь якою ціною перемогти ридання.

Die Leichenfrau вивела маму й Льюку на свіже повітря. Віктор — уперся: прибрав її руку геть і стояв осторонь від труни — дивився, як прощалися Галочка Іконнікова й Крамаренки. Він мав на увазі ще раз підійти до батька... Та посеред дороги йому стали спини дядьків у чорних одностроях. Віктор тільки помітив, як попарно працювали руки: набік було відставлено вазони квітів, на дно труни опущено батькову подушку, нарешті, — знято в повітря й поставлено на домовину — й замкнуто, замкнуто! — віко.

Як воно, віко, колихнулося! Як упевнено вляглося!

Над містечком мармурових надгробків — до чого зведено Візен ам Зее! пливе татова домовина. Під ногами маюсенької громадки людей шарудить засипана камінцем аляя. П'ять кроків від церкви Св. Йоганна — не глибока, не бездонна — могила. Й під сусідні кущі насипана гіркою — глина. Глина.

Чорний молитовник на білій руці пароха церкви Св. Йоганна, глибокодумного, стриманого чоловічка. Й татова домовина поруч ями. Тільки декілька слів, тільки декілька речень — і священник уже з мамою, з Льокою. Він уже пропонує свою руку — Вікторові.

Батькова домовина тяжко здіймається над ямою, спроквола сідає на дно могили. По грудочці землі на неї кидають мама, Льока й він, Віктор. По сусідніх надгробках метушаться тіні. До Лисенків підходять люди.

Віктор відмовляється. Мама й Льока погоджуються — вже йдуть з Крамаренками до брами, додому. З Віктором ладна була залишитися Галочка Іконнікова: даремне. В спокої залишили його також Марлена, Тухла й Карін Шүльц. Поцілувала його в чоло Барбара Теренц. Мовчки подали йому руки Йозеф Рот і Майднер.

Віктор їх ледве бачив, ледве розрізняв. Віктор спостерігав, як на віко труни ринули перші потоки глини, як вони струснули батька. Потім зник останній ріжок домовини. Як землі стало три чверти ями. Як з сусідніх надгробків, з-під кущів і хрестів підібрано було останні жмені глини. Як під церковною стіною стали на заслужений спочинок — лопати.

Віктор надовго залишився на цвинтарі сам, довго стояв перед глиняним горбком. З батьком.

ІКЕР

КОЛИ ЗВІРІ ЗАГОВОРЯТЬ...*

Спеціальний кореспондент одного нашого тижневика в Німеччині одержав довірочну інформацію, що, після довговічної перерви, цього року, на Свят-Вечір усі звірята в таборових стайнях заговорять людською мовою! Меткий, професійний репортер, тикторівської ще школи, не прозівав, розуміється, такої вийнятковієї okazji і, як єдиний представник всієї нашої вільної преси, відвідав на Свят-Вечір табору стайню в Б., відбув майже двогодинну розмову з її мешканцями та одержав для своєї газети інтерв'ю з ними, що його, за згодою автора, тут передруковуємо.

Треба наперед сказати, що на цю небуденну розмову ваш кореспондент ішов із почуттям неспокою та невпевненості. Взагалі — з чотириногими я досі не мав частих контактів, якщо, звичайно, не робити алюзій на адресу декого з двоногих... Та швидко виявилось, що мої побоювання були безпідставні: коли я лише показав свою редакційну легітимацію — тварини привітали мене так тепло й ввічливо, що я щиро бажав би собі, щоб мене так само зустрічали по всіх наших таборових та переселених урядах! Це ще один доказ — яку велику популярність, прихильність та довір'я здобув собі наш часопис не тільки між людською, але й тваринною громадськістю! Всі мешканці стайні одноголосно стверджували, що наш часопис постійно тримає руку на живчику життя та вірно і впору інформує своїх Читачів (це наш священний обов'язок! — примітка Редакції).

Далі, ваш кореспондент мав нагоду впевнитися, що тварини відзначаються доволі гарними та культурними манерами, — може, саме тому, що вони виховуються в... стайні. Для ілюстрації наведу порівняння. В той самий Свят-Вечір, коли з усіх кінців табору доходили вигуки підхмелених “колядників”, а не один з чесно святкуючих таборян уже валявся під бльоком або й сидів припертий у бункрі з гудзами

* З недрукованих матеріалів, з “таборових” буднів.

на голові, — в той же час у стайні було тихо та спокійно; тварини лежали собі культурно на соломі, відпочиваючи або розважаючись товариською гутіркою. При чому ваш кореспондент зробив цікаве спостереження, що тварини, хоч і взагалі багаті переживають, то “кав-гуммі” нерадо вживають.

Шановних читачів напевно цікавитиме питання, якими мовами чи там діалектами говорять звірі на Свят-Вечір?.. До вух вашого кореспондента зразу долетіло кілька фраз у різних мовах, чи — як хочете — наріччях. Коли, наприклад, Корова затягала мелодійно з-полтавська, то вже Кінь надолужував надсянською говіркою, популярно кажучи, “погаличанському”. Собака, що крутився по стайні, погаркував по-англійському, натомість домашнє птаство, що копошилось на бантах, користувалося місцевим баварським діалектом.

Потім я довідався, що Кінь з Коровою були справді насильно запроторені, — перший з Генерального губернаторства, друга, “остівка”, з Райсхкомісаріату Україна. Собака теж був “авслендерського походження”, але тому, що сторожив біля військового мотопарку і харчувався з американської кухні, швидко “замериканізувався”. Зате куряче крилате товариство, на бантах, належало до нації Гете і Шіллера, не згадуючи інших “вождів духа”.

Ваш кореспондент нав’язав спершу розмову з Конем, що виконував у стайні функцію більш-менш відповідаючої урядові т. зв. бльокового.

Перше моє питання було:

— Чому ви не вернулися на батьківщину?

У відповідь на моє питання Кінь засміявся на всі зуби, а вслід за ним і Корова стала рикати зі сміху.

— Пане редакторе, — сказав Кінь, коли перестав сміятися, — чому ви нам ставите такі сміхотворні питання?.. Якщо там, на батьківщині, вас, людей, трактують як худобу, то чого нам там шукати? Подивіться — навіть Пес не хоче вертатися додому! Якби я вам розповів, що я пережив під час першого “визволення”, як то я виконував “норми”, скільки колод натягався, скільки піску навозився на аеродром...

— Або, як нас заставляли до соцзмагань “по молоко-видайності!” — зідхнула Корова. — Гай, гай, дойти вони вміли в отому клятому колгоспі, але щоб їсти дати, то хай їм трясця!

— А як вам тепер живеться на еміграції?

— Ну, що ж, — відповів Кінь, — ми, політична еміграція, мусимо миритися з усіма труднощами скитальського життя. Наприклад, — я сам, колишній військовий, за польських часів служив в артилерійській частині, потім працював у сільському господарстві, а тепер, на сміх і глум, мушу таборове сміття тягати. Та коли мій господар, колись 50-морговий газда з Тернопільщини, нині так само сміття возить, то й мені з цього приводу корона з голови не впаде! Тепер то взагалі ранги помішалися: полковники й генерали замітають коридори й прибирають умивалки, а фрайтри й капралі стоять над ними як наглядачі...

— Які маєте вигляди на переселення?

— Досі вони були приблизно такі самі, що й у вас, людей, — рівні зеру. Для нас, тварин, проблема переселення була б хіба тоді успішно розв'язана, якби Прабатько Ной приїхав по нас своїм ковчегом. Трапляються відокремлені випадки, коли якась звірина перешварцується за море. Так, наприклад, пощастило виїхати до Аргентини Собачці мистця Миколи Неділка, але це була, так сказати б, кишенькова Собачка... Сказати правду — мене особисто Новий світ і його шалене темпо життя — не приманоють. Після ліквідації таборів гадаю включитися в німецьке господарство. Але це не надовго, бо така дурна ситуація, як теперішня, не може тривати в нескінченність! Війна — неминуча!

У дальшій розмові ми заторкнули одно важливе питання таборового співжиття. А саме — до відома наших тварин доходить раз-по-раз, що по таборах іде завзята боротьба за... корита. Тому що після передсвяточної різні Свиней і Поросят у стайні залишилося багато порожніх корит, наші тварини повідомляють цією дорогою всіх конечно потребуючих, що можуть собі ці свобідні корита забрати.

На превеликий жаль, вашому кореспондентові не вдалося говорити з деякими видатними науковими діячами, бо визначний науковець Цап був у сусідній стайні на річній

конференції з Бараном та з одним німецьким Оксом. У містечьких колах я особисто познайомився із знаменитим героїчним тенором Півнем, що саме приготувався до ранішнього концерту. Але стаєнні любителі співу обурювалися, що пан Півень має занадто одноманітний репертуар. Я потішив їх, що в нас із вокальним репертуаром справа мається подібно. Як виступає, наприклад, соліст, то можете бути певні, що заспіває “Гетьмани, гетьмани”, якщо солістка — то напевно почуєте “Ой, казала мені мати”... Як дуетна пара, тоді буде арія з “Запорожця за Дунаєм”, з 3-ої дії, а коли хор, тоді, розуміється, почуєте “Ой, закувала та сива зозуля!”

Ваш кореспондент не мав також нагоди познайомитися з представниками політичних партій, бо Крілики, що грають тепер у стаєнній політиці першу скрипку, передбачаючи святочну різню — всі пішли в ліс, у партизани.

Наприкінці ваш кореспондент сердечно розпрощався з симпатичними мешканцями стайні, побажав їм доброї ночі і, після приємно проведених відвідин, залишив таборову стайню.

А. Киянка

ВЕРБА З ПІДМИТИМ КОРИННЯМ

Над Космачем горицвітом яскріють зорі на темносинім, як море, небі. А між ними найясніша зорить у підсліпувате віконце Палагниної хати у Святвечір. Тьмяне світло свічки блукає по столі, за яким сидить зажурена Палагна й думає свою нескінченну думу. “Чи це був сон — усе моє життя? Коли він урвався?” — думає вона, згадуючи, як ще недавно вся сім'я її зустрічала свято, а тепер вона сама-самісінька на світі... “Спасибі, добрі люди не забули про мене, маю чим відбути свято. Хоча в цих людей теж своя жура, але вони молодші, їм, може, легше зносити лихо, але мені... мені не сила знести самоту. Як забути мені нашого Іванка? Таж він був потіхою для нас. Наскочили бзузвіри, загнали його на роботу аж у Німеччину. Василя ж мого німці теж не погладили б по голівці, мусів утікати в гори, критися в голоді й нуджі. З того часу почав занепадати на силах. А таки дочекався, що німецькі зайди втекли з Космача”.

Слаба іскорка заблисла в очах Палагни.

**
*
*

“Що ж діялося після війни, того пером не опишеш. Налетіла галич, розпростерла свої чорні крила над горами. Погнали космачан світ-заочі, заповнили ними московські тюрми й табори смерті за віру, за волю, за рідні звичаї.

“Вивезли окаянні й мого Василя, що не міг знести наруги над церквою й боронив її. Вона ж була найкраща в горах. Переказували діди батькам нашим, що дуже давно збудував її майстер Чупірчук без єдиного цвяшка. А тепер підступом вивезли святотатці з церкви дорогий іконостас, а церкву замкнули від людей. Скільки я біди зазнала, скільки сліз пролила, коли довідалася, що замучили Василя, не витримав знущань. А я маю каратися до скону”...

Як зламана тростина, хилить голову на груди Палагна.

Свічка починає пригасати й Палагна, впоравшись, кладеться спати. Крізь темінь вона бачить у віконце зірку, що намагається влити краплину світла в її серце. Дедалі зірка стає все меншою й меншою, легкі крила ночі окутують Палагну. Йй робиться легко, легко...

“Василію, ану вийди надвір, подивися, чи це не Іванко там із колядниками. Таки він, чуюш, як витягає, голосочок, як дзвіночок”, — каже втішно Палагна й сама виходить до колядників.

— А йди, Іва, до хати, досить мерзнути, — кличе вона сина, що тупцює, колядуючи, бо мороз не жартує.

— Ще трохи, нене, поколядуємо й прийду, — каже Іванко, а в очах його блиск зорі.

Бах! Бах! Бах! — розляглися постріли десь недалеко, а за ними гавкіт псів.

Зривається Палагна, лячно дивиться в темряву порожньої хати.

“Ох, наснилося! Колись колядували, а тепер карають за коляду”, — болем обіззався спогад.

**
*

Настало літо. Рано-вранці встає Палагна, бере на шнурок козу, що ще лишилася на господарстві, й веде попасти над потоком.

— Не сумуйте, Палагно-душко, — потішає її Гафія, зустрівшись на дорозі. — Своїє долі ніхто й конем не об’їде. Знаєте, яке в мене, — хоч із мосту та в воду. Але жити треба, бо що зроблять без мене мої діти? Нема й чутки про мого газду. Куди загнали його москалі, один Бог знає, — каже ламаним голосом.

“Правду каже молодиця, все один Бог знає”, — міркує, зіздаючи, Палагна й бачить Анничку, що схилилася над потоком.

— Женить козу на мою царинку. Що вона вискубе над потоком? — озивається Анничка, набравши води з потоку. Легшає на душі, коли почуєш привітне людське слово.

— Дякую вам, Анничко-любко. Чи є вістка від вашого Юри? — питає Палагна.

Але Анничка тільки рукою махнула.

Космацьке небо вицяцьковане зорями. Вдивляється в них Палагна, сидячи під хатою ввечорі, думками рветься до Іванка. “Коли б хоч знала, чи живий. Хоч разочок глянути б на нього. Інші вже подали вістку про себе, а він..” — й увірвала, залякла в тузі.

Але доля зласкавилася над Палагнуою, обізався на-решті Іванко аж із Канади. Довідавшись, що мати залиши-лася сама, запрошує її до себе. Несподівана радість гарячюю хвилиною влилася в серце матері.

По довгих заходах дістає вона дозвіл на виїзд. Хоча важко їй було розлучатися з добрими людьми, з рідними горами, проте серце матері починало битися жвавіше на са-му згадку про сина...

**
*

Нарешті знову з ним. Не надивиться, не наговорить-ся... Та він уже має дружинку, що не знає Іванкового краю, бо народилася в Канаді. Свекруха оповідає про карпатські гори, немов про велетнів-чарівників, що навіки зачарували її. А невістка байдужа до її оповідань. Вона втомлена по праці, а до того все хочеться їй подивитися на програму телевізії, — й Палагна потроху відзвичаюється розкривати своє серце, замикається в собі.

Ото невістка готується до Різдва за новим стилем, а Палагна дивується, бож то ще Пилипівка.

— Чого Олена каже, що нині Святвечір? Чи ти вже забув, Іва, коли в нас святкують Різдво? — питає заклопо-тана мати.

— Мамо, багато чого побачите тут іншого, ніж було в нас. Тут уже не всі святкують по-давньому. Треба з людь-ми жити, як люди, — каже Іван, усміхаючись.

Хоч син і невістка обдарували Палагну на Святвечір, у неї пуста в душі. “Знехтував прадідівський звичай, під-дався жінці”. Невістку не звинувачувала. “Вона не нашого поля ягода, але Іванко...” — докором стукає думка, болем оповиває серце.

Таїть Палагна свої почуття, сидючи за вечерею. Ви-бирає тільки деяку страву, бож у людей тепер піст Пили-півка. Трохи заспокоїлася, почувши в радіо колядки, що линули до неї невидними шляхами.

...Дочекалася Палагна стародавнього нашого Святве-чора. Вийшла на ганок подивитися, чи зійшла вже святве-чірня зоря. “Бож зорі світять не тільки в Космачі, їх очі див-ляться й тут”, — міркує вона, шукаючи зірки на темнім,

аж чорнім небі. Пильно вдивляється в небо, а зірки нема... Пригадуються космацькі зорі, космацьке небо...

— Ідіть, мамо, до хати, не мерзніть на морозі! Телефонувала до вас Семениха. Просить вас до себе на вечерю, — сповіщає Іван, — пришло по вас хлопця.

“Семениха! Не забула про своє, не загубилася тут, як інші”, — з полегкістю думає Палагна, вдягаючись по-святоточному.

— Я б сам відвіз вас, — виправдується син, — та боюся, щоб не розминутися з хлопцем. Зателефонуйте, коли схочете вертатися, я приїду по вас.

**
*

— Оце добре, Палагно-душко, що ви приїхали, — каже Семениха, частуючи Палагну святвечірніми стравами.

А свічка пригадує Палагні рідну хату, вливає спокій у її збентежене серце. Ще дорожчою стає для неї Семенихавдовиця, яка знаходить себе в цім круговороті, виринає понад ним, бо корінням приросла колись до рідної землі.

— Семенихо-любко, дякую вам за ваше серце. Нехай доля щастить вам та й вашому синові, що не забули про мене в цей вечір. Може, я грішу, але на душу налягає такий туск, такий туск, що сама не знаю, що почати тут із собою. Якби не ви, не було б з ким згадати наше давнє життя ріднім краю. Тут, бач, і небо не небо, а якась темна плахта, крізь дірки в ній де-не-де прогляне очко зірки. Та й люди тут інші. Оце сиджу часом на ганку та й згадую гори, а над ними сине-сине небо. А груди п'ють чисте повітря. Я тут душуся від тутешнього повітря. Глушить мене той гук — цур йому й пек. Нераз думаю, чи це так житиму до смерті?... Хоч як мені шкода покидати Іванка, таки задумую вертатися додому. Не можу прикидатися щасливою, коли все в мені мов обірвалося, — зідхає Палагна.

— Правду кажете, любко. Хоч я вже давно тут, проте закоренитися не в силі. Але мушу перемагати себе, бо й вертатися вже нема до кого й до чого, — каже сумно Семениха.

**
*

Довго виношувала в собі Палагна свій задум повернутися додому, поки зважилася сказати дітям.

— Мамо, мамо, що це ви задумали? Чи вам масло в ніс коле? Та до кого маєте вертатися? Чи ви не чули, що діється й досі в Космачі? Чи москалі забули, як люди бунтувалися, боронили церкву? Вістки про це доходять і сюди, — переконує син свою маму.

Невістка не може приховати своєї байдужости до свекрухи.

— Іванку-любчику, дякую за все добро, що ти зробив для мене, але не борони мені пожити в ріднім краю, — з трудом гамує Палагна непрохані сльози.

— Та що ви там будете робити? Може, й хатини нашої вже нема?

— Може, й нема. Але є люди, що притулять мене в своїй хаті. Я ж не думаю, що довго буду тинятися на цім світі. Яка вже з мене робітниця? Якщо буде твоя ласка, пришлеш мені яку пачку. А я куплю козу та й буду влітку пасти її, та й буду слухати, як шумить потік, як шепоче легіт поміж смереками, погляну, як сяють зорі над горами. Мій Іванку, зоре моя, я була б щаслива, коли б і ти був зі мною. Без тебе мені й там буде сумно, я це знаю, але тягнуть мене гори до себе, мов би вчарували, — мовить мати сумовито й гладить кучевяве Іванкове волосся. “Одного його й маю, знов сама залишуся, сама, як палець”, — боляче вдаряє думка.

— Добре подумайте, нене, що задумали. Мені не шкода нічого для вас, але мене тривожить ваш задум.

... І знов багато мороки з виклопотанням дозволу для Палагни повернутися до рідного краю. Вимагають, щоб хтось із села згодився взяти її до себе. А очі не зголошуються. Старших уже нема, а молодші не знають Палагни й не хочуть її. Аж, нарешті, зголосився Марко, Палагнин кум, що доживав віку в старій хатині з унукою-сиротою.

Вернулася Палагна пізно восени, коли в горах кружляв холодний вітер і виспівував свою сумну пісню між смереками та ялицями. Одягається Палагна тепло та й іде понад потік, а він вітає її срібними хвилями, що підскакують на каміннім ложі й пригадують Палагні веселі й сумні дні.

Все відчутнішим стає подих надходячої зими, що змушує Палагну все частіше пересиджувати в чужій хаті. Її стара хата світила пусткою, стояла отвором без вікон і дверей. Що б вона робила в цій холодній пустці?

“Спасибі кумові, що дбає, щоб я не змерзла. Що було б без нього? Село мене не знає, я тут ніби чужа... Я, як та верба, що її корінь підмила вода”, — немов прокинувшись, бачить жінка перед собою сувору дійсність.

**

Насуваються рахманні хмари над горами, покрився склицею потік. Гуляє вітровий, скриплять уночі смереки, шумлять ялиці.

Лежить Палагна, а думки, як хмари, облягають душу. Хворіє вона, щось тамує віддих, огнем пече в грудях. А чорна ніч заглядає в вікно, а вітер навіває важкий сүм. “Чи це вже кінець? Хоч би побачити ще сонце над горами на синім, синім небі. За горами ж тужила, залишила Іванка... А тут сама... сама...”, — вже не знати, котрий раз вертається та нещасна думка.

Вранці вітер пошматував хмари й сонце попускало паруси. Соняшний зайчик стрибнув на Палагнину постіль, заглянув у вічі, що вдивлялися в віконце, немов намагалися побачити крізь нього той світ, що снівся їй у далекім краю. Сни минають. Але цей сон, що виснила собі Палагна, не минає. Він зоріє в промені, він гойдається на зеленім гіллі, він між зорями, на полонинах і ґрунях, він зродився тут у Космачі...

— Дякую вам, куме, за вашу доброту. Вибачайте, що ще завдам вам клопоту... Земля кличе мене... Усе, що маю з одягу, лишаю для вашої Марічки, най зносить здорова. А це на похорон, — каже, подаючи гаманець. — А це, як буде нагода, перешлїть Іванкові, — шепоче тремтливим голосом, скидаючи з ший срібний хрестик на ланцюжку. — Най Бог вам заплатить за вашу ласку.

... І затрембітала трембіта, аж луна покотилася по горах, і забілів березовий хрест над свіжою могилою, де знайшла спочинок “верба з підмитим корінням”.

Олександра Копач

ЛИСТОЧОК

Осіння просинь ранку в широко відкритих дверях. Щедрий усміх у дарунку несе. З її шати щедро сипляться листочки: червоні, жовті, бурі.

Ого, аж тут на підлозі з вітерцем закрутились, задзвеніли листочки осени. А ось один шугнув під стіл, до моїх ніг припав. Червоний листочок клена. Дрижить, тремтить. Яке стривожене біднятко!

— Бач, вітерець уже надворі. Листя стрясає. Летять... летять і плетуть летючі взори в прозорінь ранку. А ти ще й тепер на моїй долоні тремтиш, червоношатий листочку. Ну, що ж пора — лягти, пора — заснути, як лісовій Мавці. Знаєш? Надійде сльота, затопче тебе в землю, станеш порохом. Жаль життя, а життя — таки жаль.

— Та прийде весна. Ти відродишся з свого пупяшка на дереві. Вічна таїна. А ти тремтиш...

— Рада б я тебе прихистити. Хіба отут, біля ікони Божої Матері. Твоя цинобра така підхожа до охри шат, що їх малював Лев. І якраз так гарно. А тобі — захисно. Ще тремтиш, неспокійний. А... стривай! Говори, говори, я слухаю. Розумію тебе: я також листок на дереві життя. Ну, що ж? Приймеш мене, мати?

Синя прозорінь ранку привітно всміхається...

КАЛИНОВИЙ ЗАПАХ

Ти, калино — красуня. А ще й дитина-дівчинка. Пам'ятаєш, як ти жила в нашому городі? Не дуже я тоді приглядалась до твоєї краси. Радше збирала фіялки, що поблизу цвіли. А ти сипала мені не голову білі пелюстки. Мої фіялки стояли біля стіп Божої Матері, твої пелюстки доторкувались Її обличчя. А запах їхній мішався з сонцем, що заливало кімнату, іскрилося у молитовних маминих сльозах.

Пам'ятаєш, як осінь шелестіла дорогими шатами, а ти сміялась червоними ягідками, вічно молода.

“Ой, у лузі червона калина похилилася”... журно співав тато, ходячи в сутінках кімнати, а моє мале серце смугтилось, і я бігла мерщій до тебе. Ні, ти не похилилася. Ти гордо тримала вгору свою ягідками прикрашену голову.

Пам'ятаєш, як ми, діти, бігли до тебе, глибоко западаючи в снігові кучугури, а ти вгощала нас смачними ягідками? Ти щедра була. Крізь вікно, розмальоване срібними папоротями, я нераз спостерігала, як ти годувала пташок.

Пам'ятаєш, як потім молодість співала під розлогим твоїм кущем: “Сядемо в купоньці, там...” Казковий світанок засвічувався ледве відчутною ніжністю-любов'ю. Навіть тепер стоїть біля тебе ласкавою рукою поставлена лавочка, але... це не в Україні, не на батьківщині.

А ти все така, як колись. Пахнеш так дивно... медом і молоком. Ти, ти... Боже мій! Ти — пахнеш Україною!

Я цього не знала. Аж тут, у Канаді, аж тепер знаю. Ти пахнеш — Україною!

Через океани лине голос “За полomanу калину...” З гострим болем звучить у душах наших. Припадаю до тебе, моя калино.

Ти — вічна в житті й символі моєї нації, калино.

ДОЩ

Дощ. Довкола хатки над Онтарійським озером товпиться зелень дубків-мандрівників часу, струнких берез-сестер, сосни-знайди. Зелень сприймає ласкавість дощу. І змоклій пташині не заважає він навчати малесеньких діток своїх шукати в траві поживи. Пташка-робін не відчуває ще смутку. Її пташенята біля неї. У вікна хатини тиснеться присмерк, тиснеться смүток.

З далини часу напливає дощ і зелень прадідових дубів, дідових ясенів, батькових акацій. Лямпадка перед іконою Божої Матері тремтить-жевріє, таємним відсвітом падає на обличчя мами, на руки з піднесеним серцем. Воно ясніше горить від лямпадки.

А тато ходить по кімнаті від дверей до дверей, інколи зупиняючись біля вікна:

— Не світити ще, доньцю?

— Ні, татку, ще хвилинку.

Не хочеться й шепотом порушувати святую тишу. Так захисно під одноманітні кроки тата, молитву мами і шум дощу.

Смеркає... Смутнішає...

Може ясенів уже немає, ні дубів, ні акацій... Може й дому вже немає...

Тільки тиша, молитвою пропахла, тонкою задумою, ритмом кроків оповита — залишиться в серці.

Краплять краплі в душі моїй, а чи по даху зеленої покрівлі моєї хатки?

ВРОГ НАРОДУ

Погожого літнього дня 193... року околичною, потопаючою в зелені присадибних садків дільницею невеликого, з маркою "дачного", міста Н. на Полтавщині рознеслася чутка, що в будинку Житецьких буде жити кандидат у депутати до Верховної ради СРСР. Будинок Житецьких, найбільший у цій дільниці, стояв у дворі на розі головної вулиці й провулка, вздовж майже половини якого тягнувся сад, що розкинувся від дороги на кілька гектарів. У саду — три дерев'яні хатки чи, як їх називали, "флігелі", де колись жили кухар, садівник та інша прислуга родини Житецьких. Хоч садиба вже давно була у посіданні держави — всеодно ніхто її з місцевих мешканців інакше не називав, як іменем дореволюційних власників, так само, як це було і у випадках з переіменованими вулицями, на нові назви яких, здавалося, ніхто не звертав уваги, хіба, коли адресував коверти для листів, та й то не завжди.

Після приходу радянської влади численна родина Житецьких розпалася. Говорили, що одних розстріляли, другі втекли закордон, хтось опинився в божевільні, а інші невідомо де позникали. Залишилася мати з наймолодшою дочкою Варварою, яка жила з нею до своєї смерти в садибі, в одному з флігелів, відступивши, нібито добровільно, свої звичні, вигідні покої важливішим людям нового суспільства, так само, як і меблі, картини, книги та різні збірки рідкісних, а іноді тільки й вартісних для самого колекціонера речей, які часто передавалися з роду в рід.

Якийсь час Варвара, чи, як її тепер називали, Варвара Петрівна, давала приватні лекції французької мови дітям теперішніх упривілейованих родин, у яких ще існували старорежимні поняття про освіту. Вона хотіла спеціалізуватися на радянську вчительку, та на перешкоді стало її непролетарське походження. Після смерти матері Варвара Петрівна прийняла пропозицію подружжя якихось "відповідальних працівників", яке тепер жило у її родинному домі — бути нянькою для їхніх двох дітей. Завдяки цьому їй дали приміщення, що складалося з невеличкої кімнати й спільної

кухні, в тій частині дому, де жили колись покоївка і гувернантка.

Тепер Варвара Петрівна була середнього віку, симпатична, не зважаючи на огрядність, рухлива жінка, про яку говорили, що — молодістю, була красунею. У неї завжди був погідний настрій, вона ніколи нікому ні на що не скаржилася, не нарікала, а навпаки, майже завжди знаходився хтось, кого вона потішала і, дивлячися на неї, складалося враження, що перед вами людина, наділена в своєму житті всім потрібним, щоб бути задоволеною. А насправді, доля щедро й послідовно посилала їй несподівані трагічні випадки, навіть від частини яких багато інших уже давно не встояло б.

Утративши всю свою родину й нареченого, який, ходили чутки, опинився закордоном, вона два рази пробувала створити родину — двічі повдовівши. Крім того, що обидва чоловіки померли, здавалося, найбезглуздішими з безглуздих смертями, у кожній з них була ще й своєрідна іронія долі, бо всі вони сталися начебто через турботу Варвари Петрівни. Перший її чоловік, наласувавшись гарячих дерунів з сметаною, відійшов з цього світу від скруту кишок, а другий — вдавився курячою кісткою. Варвара Петрівна залишилася бездітною. Після смерти другого чоловіка вона жила з того, що прасувала й церувала сусідам. Крім того, вона виклопотала в садибі невелику грядку під город, який вона так старанно доглядала, що він не тільки постачав її городиною майже цілий рік, але ще й дозволяв базарювати. За якийсь час її комерційне підприємство поширилося на обмін речей, які їй удавалося тут же на базарі чи при якійсь іншій нагоді купити або виміняти і які їй самій здебільша не були й не могли б бути будь-коли потрібні. От хоч би взяти вчора. Вона йшла по оселедці на вечерю. Біля універмагу, повз який вела її дорога — черга. Хоч крамниця була замкненою і ніхто не знав, чи взагалі ще щось продаватимуть, але того, що декілька годин тому хтось бачив, як до неї згрузили якісь ящики, було досить, щоб протягом короткого часу біля входу зібралось чималенько людей. Варвара Петрівна, звичайно, і собі стала в чергу. Несподівано — довго й не простояла — як відімкнули. виявилось, що

продаватимуть м'ячі й гребінці по одному кожного на особу при умові, що в нагрузку треба докупити репродукцію в рамці, на якій був зображений Сталін у оточенні школярів. Цей додаток був Варварі Петрівні непотрібний і залишав би її цілком без гроша. Але вона, подумавши, вирішила, що така комерційна операція в кінцевому рахунку поставить її у вигравше положення, бо і м'ячі, і гребінці не завжди бувають у крамницях, і за якийсь час удасться вигідно їх збути.

У маленькій комірці Варвари Петрівни чого тільки немає! У всякому разі щодо різноманітності, її асортимент не порівняєш з тим, що, звичайно, знайдеш на полицях будь-якої крамниці в місті. Тут у неї і голки, і нитки до шиття, до вишивання, до церування скарпеток, гвіздки, мотузки різної довжини і грубини, кусні і кусники різнородної матерії й шкіри. І хоч більшість з них не вистачить на жодну частину одягу чи взуття, Варвара Петрівна знає, що колись напевне трапиться інший кусень подібного сорту й кольору, і тоді можна буде щось скомбінувати. Правда, в неї вже назбиралося досить і невжиткового краму, якого їй понакидали то там, то сям. Але останнім часом вона вже навчилася збувати його з своїми попитними речами. От у неї тепер є ще дореволюційні калоші для жіночих черевиків на високих закаблуках. Вона знає, що тепер такі калоші на вагу золота, і нізащо їх не віддасть, поки їх майбутній власник не докупить в додачу статуетку Сталіна й репродукцію в рамці "Будьонний на маневрах".

Не дивлячися на своє незавидне, як з суспільного, так і з матеріального боку, становище, Варвара Петрівна була в дільниці шанованою й любленою людиною. Вона була безтитільним важливим підприємцем і дорадником в одній особі, з послуг якого мало хто з старожилів у околиці в той чи інший час не скористав. І не знати, що штовхнуло її на це зайняття, чи не туга за індивідуалістичною діяльністю, в якій вона була так обмежена обставинами, можливо, у ній відкликалися гени її діяльних, підприємчивих предків, заповідливо знищених владою. А, можливо, це був тільки звичайний інстинкт — якимось жити, щоб вижити.

Мешканці міста Н., переживши, за останні понад п'ятнадцять років, крім багатьох інших непримностей, недавній

33-й рік, і хоч ще й далі відчували на собі тиск постійних репресій, нестатків, неспокою та непевності завтрішнього дня, вже ніби й звикли до сово нового життя, час-від-часу ностальгійно згадуючи старі, дореволюційні часи, які тепер навіть з уст колишніх найбільш важливих працівників видавалися майже райськими. Часто можна було почути, як старші люди, зітхаючи, промовляли: “Був Миколка-дурочок — була булка п’ятачок”, маючи на думці російського царя. Вони старанно зберігали позолочені та посріблені узористі коробки з-під чаю, какао та інших колишніх продуктів, які їм нагадували кращі “старі” часи. У дальшому плянуванні на майбутнє мешканцям міста ставали в пригоді давні українські приповідки, як “А якось воно вже там буде”, “Як людям — так і нам”, “Як Бог дасть — так уже й буде” та інші з подібною фаталістичною сурьованістю. Можливо їхнє життя текло б так само й далі, принаймні якийсь час, якби його біг не був перерваний появою у будинку Житецьких кандидата в депутати до Верховної ради СРСР — Параски Макарівни Мироненко.

Вістка про появу кандидата до Верховної ради СРСР у будинку Житецьких стала в околиці неабиякою сенсацією і кожному хотілося про цю справу довідатися більше, ніж доносили скупі чутки.

Надвечір стало відомо, що урядові чиновники доручили Варварі Петрівні пыльнувати, щоб нова мешканка мала всі необхідні речі першої потреби. Це, в основному, стосувалося води, яку треба було принести з загального водопроводу; гасу до примуса, пляшку з яким залишили під опікою Варвари Петрівни на випадок, якби Параска Макарівна захотіла зварити чи підігріти страву; чи якихось інших дрібних речей, за якими було б потрібно збігати до крамниці.

На другий день довідалися, що Параска Макарівна переходить якісь підготовчі курси, після яких вирушає до столиці.

Усім цікаво було побачити Параску Макарівну. Але вона з’являлася й зникала якось так непомітно — її возили автом — що ніхто, крім Варвари Петрівни, не мав цієї нагоди, хоч Параска Макарівна вже й перебувала, можна сказати, серед них протягом трьох днів.

На четвертий день знали, що в перший день до обіду Параску Макарівну возили до міської лазні, а по обіді до перукарні, де їй зробили “електричну завивку”. На другий день її повезли до “зачиненого розподільника товарів”, де її “від ніг до голови” вдягнули. Найпізніше довідалися, як побивалася за нею мати, коли представники з району приїхали до села забирати доньку для важливіших, як їй сказали, обов’язків. Стара бідкалася і не могла зрозуміти, чому її дочку вибрали до діла, про яке вона немає ніякого поняття.

— Да, мамаша, приплід її свиноматок, можна сміло сказати, рекордний. Стахановка, значить. Не безпокойтесь, вона це діло, до якого її беруть зуміє тоже робить. Адже сам товариш Ленін казав, що у нас страной управлятиме даже кожна кухарка, — потішав стару представник з району.

Про цю розмову довідалися в дільниці вже значно пізніше, після того, як хтось у якійсь справі прийшов до Варвари Петрівни і застав на дверях опечатаний владою замок. Сусідка з квартили поруч сповістила, що Варвара Петрівна виявилася ворогом народу. І навіть у цьому, здавалося, фатальному в житті Варвари Петрівни випадкові (бо, майже через неймовірний збіг обставин, їй удалося опинитися на волі, а згодом закордоном) була також ніби своєрідна іронія долі, бо прислужилася йому, до деякої міри, добрість Варвари Петрівни.

У той час, коли представник з районної управи чекав у кухні, поки збереться Параска Макарівна (вона вже відїжджала до столиці, а він, аби не спізнитися, приїхав завчасно), щоб супроводити її на двірець, Варвара Петрівна пила в кухні чай з вишневим варенням, яке вона напередодні зварила. Вона запросила представника з районної управи приєднатися до чаювання, на що той охоче погодився. Після того, як він звірився Варварі Петрівні, що понад усе на світі любить вишневе варення, між ними зав’язалася дружня балачка про те, про се і врешті торкнулася Параски Макарівни. Представник з районної управи почав розповідати про свою зустріч з матір’ю Параски Макарівни. Варвара Петрівна зацікавлено слухала, поки він не дійшов до того місця, де він познайомив стару з цитатою Леніна про управ-

ління державою. Тут Варвара Петрівна його перебила і висловила сумнів, чи могла таке сказати геніяльна людина, та ще й до того всього сам Ленін. Вона приписала цитату комусь іншому. Ніхто, якщо і знав, не казав кому, але говорили, що через це вночі Варвару Петрівну заарештували.

— Уявіть собі, ворог народу! — ще довго говорили в околиці одні, хитаючи головами.

— І хто б подумав... — відхитували головами, у відповідь, другі.

— І треба ж їй ото було встрявати в політичні розмови, — сумно говорили треті.

Деякі чортихали Параску Макарівну, інші обвинувачували сусідку, яка в невідповідний час “приперлася” до кухні. Хоч вона й була в добрих взаєминах з Варварою Петрівною — але все ж таки між одним і двома свідками — різниця. А ще інші, покиваючи головами, мовили: “Тут уже без водки не розбереш — де той ворог, а де не ворог народу”.

СТРАХ

Тодосеві Осьмачці

— Страх живе, мов трава, тільки проростає до середини: у вуха, ув очі, закорінюється в мозку, і ви починаєте боятися чути, бачити, розуміти, стаєте обережні, запобігливі й лояльні до всього, навіть до власної ганьби...

— Аж страшно, — продовжує письменник скаргу, — люди мучать мене: не дають спокою й часу... Прийде хтось і урве мені працю на самому істотному...

У касарняній кімнаті на піддашші, де жив і творив письменник, у таборі біженців, було вільотно, холодно й непривітно. Вогка пляма повисала із стелі над стіл, росла з вогкості й сповзала по стіні, за спину письменників. Коли він сідав до столу писати, пляма ставала східна, оберталась на чийсь обличчя, щоб підглядати його творчі переживання.

Писати було неймовірно тяжко.

Учора заходив пан Цупик, продав фальшиву спіральку для електричної кухоньки, вона не гріє, не можна зварити кави й погріти руки. А надворі було вже перед випаданням снігу, пізній листопад у Баварії.

Письменник просив заходжого гостя, філолога ще з дому, передати записку таборовим жінкам, котрі дбали за одинокого письменника, щоб принесли гарячої кави. Обов'язково гарячої! одинадцята година, а в устах ні рісочки досі. Петро Петрович склав записку вдвоє, заховав у кишеню на грудях. Він збирає автографи визначних людей, утішився: знаменитого автора поезій і повістей власноручну записку і такого змісту добув зовсім легким коштом! Записка тепер його власність. Використає для історії новітньої нашої літератури. Сам пішов принести письменникові гарячої кави.

— Скільки років ви симулювали божевілья, рятуючись від НКВД? — питає філолог, спостерігаючи, що з гарячого питва приходять полегша письменникові.

— Сім, може більше... І ніколи не лякався, що збожеволію. Тепер боюся! Мені перешкоджають написати повість: батько вбиває сина за зраду — записався син до комсомолу.

Не приберу, що міг вчинити батько з сином-зрадником: лишити живим чи хай помирає? Слухайте:

“Повз вікна знадвору майнула тінню мати. Вона бігла на крик у хаті. Але мати не встигла — син повалився на долівку...”

— Іроде! — закричала вона до батька, — ножем, яким краємо хліб, катуєш рідну дитину!”

Письменник робить ласку філологові, відкриваючись перед ним шуканнями, розсудить, каже:

— Якщо лишити сина живим, то за ходом події мало б бути таке: “Батько сперся лівицею до одвірка, стоїть з покриваленим колодачем у правій руці, а кров виступає йому крізь стиснуті пальці й скапуче на долівку. Рана була не смертельна. Мати схоронила сина в обіймах на грудях у себе й з докором та жалем на батька, розпачливо кричала: “Зійди, старий, з очей — кудись геть від нас. Легше тобі буде за гріх...” — Батько вагався.

Письменник п’є трохи кави, глибоко вдихає повітря й продовжує:

— Але уявіть інше — синові випадає смерть — колодач у спину досяг легенів, стався вилив крові в нутро. Повалений син лежить на долівці непорушно, головою в кочерги, вгору тім’ям і голими п’ятами, руки вивернені наверх долонями, з посудомленими пальцями, й мозолі на них ставали жовті. Зрошена кров’ю сорочка злегка червоніє невеликими плямами. Мати не зімліла від жаху, з понадсильного напруження її серце пододало зімління... Вона докоряє: “Що ти вчинив, батьку!.. Який гріх через тебе упав на всіх нас, на рід!..”

— Спробуйте тепер зрозуміти мене — як я страждаю за людей, творячи, а вони не дають мені жити спокійно... Ви ж дослідник літератури, — звернувся безпосередньо до філолога письменник, — ви повинні б зрозуміти, як маю розсудити батька з сином, як маю збагнути матір?

Надвечір, коли потихомиреному письменникові пришло ніби розв’язання трагедії в повісті, завітав пан Цупик і знову перешкоджав. Він готує свято сподіваній дружині — приватне мешкання, з ванною кімнатою, неодмінно помальованою під колір морської хвилі. Інакше панна з міста не

погодиться віддатись за спекулянта: він мусить бути багатим в усьому для своєї повірниць!

— Допоможіть, — каже пан Цупик, — розв'язати проблему.

— Звідки поповзло по таборі, що я ніби можний і кожному зараджу? У мене он не гріє спіралька в кухоньці, ви продали мені дроту шматок! Спекулюєте скабками, збагачуєтесь... — священно обурюювався письменник.

— Помилка, маестро. У нашому ділі трапляються помилки.

— У нашому — ні!

— То ж я знаю. То ж мені говорили, ви мистець, — наполягав пан Цупик. — Прийшов до вас, бо й маю мистецьку справу. Мені потрібно знайти добір кольору морської хвилі — для лазнички нареченій.

— Клопочетесь таким. Я ось не маю снаги жити, не те що бавитись.

— За роботу я добре плачу. Добуду вам, пане письменнику, вічну спіралю для кухоньки: хромову, нікелеву, що не спалюється! Допоможіть-но!

Могутнім зором карих очей пильно дивиться письменник на спекулянта, і ніби — крізь замкнені зуби. Відвертається й натрапляє на сокиру за столом аж у куті. Хватається за знахідку: бере в руки сокиру, наvertsає лезом до вікна, на світло, й розглядає пощерблену тупицю, з якою завше мучився, добуваючи дров для пустої печі, що ніколи не гріла: дерево в ній тліло, наче на зло, й ніколи не спалахувало полум'ям.

— Усім мав би я, думаєте, допомагати?!

Голос письменників підноситься, скаргу письменник проказує, наче монолог читає:

— А того ніяка личина не знає, як на горищі казарми над моїм ліжком кожної ночі отакою тупицею хтось приходить мене страхати — цюкає мене по кістках, щоб я і в постелі, коли зігріюся трохи хоч насвітланку, не мав спокою, — цюкає! Розумієте, падлюка приходить рубати дрова над моєю головою, щоб я ніколи не відпочив... Ляку мені завдають!? О, я знаю, скільки рогів у страху!..

Говоривши, письменник поблискує сокирою все ближче та ближче у вічі непроханому гостеві. Не витримавши, той притьмом вибіг з кімнати.

Вечоріло. В таборі біженців ширилася чутка — письменник до того дійшов, що з сокирою ганяється за людьми, без вибору за ким, за найпоряднішими... Тепер заберуть його до лічниці, звідки, як із тюрми, немає скорого вороття.

Філолог хвилювався — письменника можуть забрати завтра дуже рано, доки в таборі ще тихо. Пішов він на шляхетний ризик. Ануж письменник ще впізнає його, то немає чого й вагатися. Коли засвітилось одиноке віконце на гонтовім даху касарні, він пішов глухими темними сходами, з стократною обережністю відхилив до самотньої кімнати незамкнені двері, а побачивши при столі зосередженого за працею письменника, тихо-тихо увійшов. Обачно залишив двері відхилені.

Не покладаючи з рук пера, письменник озвався до обережного гостя:

— Сідайте! Ви й тепер маєте до мене якесь прохання, Петре Петровичу?

— Я постою. Не турбуйтеся дуже мною, — заговорив філолог, намагаючись бути спокійним, оглядаючись на непричинені двері. — Мое прохання маленьке: коли залишатимете табір, дайте мені вашу кухню електричну. Дайте тепер, бо потім забудете. Вона вже не гріє все одно. Беретиму реліквію на пам'ятку про вас. Це потрібно для історії...

— Пробачте, тепер я пишу повість. Підберете реліквію покинену, коли залишу...

Бостон, 1950.

Володимир Т. Несторович

ЧІ-Ю ПРОВИНИВСЯ

Це оповідання, як і ще кілька, написані були автором з призначенням бути частиною роману-репортажу "Серця і буревії". Але були відкладені ним з уваги на надто великий розмір книжки. Тепер вони призначені для чергової книжки оповідань і спогадів з першої і другої світових воєн. Тому що незвідомо, коли вона буде повністю закінчена й надрукована, автор вирішив це оповідання надрукувати у збірнику "Слова".

В репрезентативному своєю будовою домі Ольсенів до т. зв. "чорної роботи" був призначений від двох років Чі-Ю, расовий китаець, не старий, не молодий, що жив у кімнаті поряд з кімнатою "кухаря" Анатолія Дрималика і "працівника до легшої роботи" Юліяна Рухлинського, обох полонених з австрійської армії в першій світовій війні, кинених на Далекий схід російської Азії.

Чі-Ю працював майже мовчки, бо кільканадцять російських слів, що він їх придбав, не вистачало, і це примушувало його порозуміватися "на міги", не говоренням. До "кухаря" мав він респект і кликав його "капітан". Взимку він носив вугілля для ogrівання мешкань і кухні та дбав, щоб вони пашіли, прокопував і поправляв доріжки через навали снігу, чистив сіни і робив інші нелегкі роботи, ходив з кошиками за Ельзою Павлівною, домовласницею, на базар і приносив їх повними додому, а літом займався городом, і це його особливо вдовольняло.

Чі-Ю нераз приймав гостей у себе. Коли вони заходили, то поводитися спокійно й тільки зрідка якась голосніша розмова долинала з його замкненої кімнати. Сусіди його знали, що там іде якась гра, бо це була єдина пристрасть Чі-Ю, яка йому вже чимало (за свідченнями мадам Ольсен) коштувала. Чи був це маджонг, кості чи китайські карти — ніхто тим у садибі не цікавився і ніхто в його кімнату не заходив. А так, здебільшого, він бігав грати до друзів, десь недалеко, і там нераз, бувало, забарявся до ночі. Вертався завжди понурій. Знак, що в грі йому по-давньому

не щастило. Літом, користаючи з того, що в город домашні зчаста не заходили, Чі-Ю тайком збирав у альтанці своє товариство і позбувався останньої копійчини в азартній грі. Його компаньйони були вже літні китайці, виглядом типові “кулі”, з такими, як він, ортодоксальними косами і з такою ж тихою ходою у м'яких капцях із мотуззяними підшвами, що дозволяли їм по-котячому вковзуватися до садиби і з неї непомітно виходити.

Та одного пополудня відвідав його в кімнаті один багато вдягнений і виїнятково вродливий китаець. По дорозі в кухню сказав “га-о!” і достойно вклонився. Приглушена балачка їх удвох йшла довго, і то Чі-Ю, то гість кудись виходили і скоро поверталися.

Нараз “кухареві” треба було знати, яка година, але годинник, на диво, не висів на звичайному місці поміж двома обох кімнаток...

Це був масивний кишеньковий годинник, мабуть з часів, коли покійний господар дому Ольсен (до речі, він був німець, як була теж німецькою фірма, яку він провадив) служив у пруських гренадирах. Після того, коли вагальця стінного годинника, який був в кухні, остаточно повідлітали, мадам Ельза Павлівна Ольсен (теж німкеня) дала їм до вживання в кухню цей архаїчний часомір, довговічність якого не пошкодила німецькій акуратності, твердо вбвдованій у його механізмі.

І ось цей “старушок”, що цілком непомітно “тік-такав” на стіні, раптом щез, мов камфора.

— Та ще в обід він був! — дивом дивувався Дрималік. — Який біс його взяв? — гукнув сердито.

Для цього не треба було Шерлока Голмза. Анатоль моментально пов'язав крадіж з гостиною у Чі-Ю і з навіженою люття затарабанив у двері.

— Гей, ходя! Давай “часи”!

Почалась розмова, що нагадала Юліянові анекдоту про позичений “түлүб” з репертуару інспектора фінансів, який їв кожного дня обід з мадам Ольсен.

— Дав я тобі “түлүб”? — питав один другого. — Дав, — була відповідь. — Ти його взяв? — Взяв, — була відповідь. — А де ж він? — “Какой”? — ...І знов ті самі питання й відповіді, закінчені здивованим “какой”? Так і тепер було.

Годинник був. Усі його бачили. Чи-Ю теж. Але на питання “де він?”, Чи-Ю тремтливо запитував: “какой?” і декілька разів повторював.

Анатоль перетворився в грізного ревучого лева. Він, не рахуючись з мандаринським виглядом гостя, почав трясти ним, аж витряс той годинник... Яскравішого доказу провини не потрібно.

Багрянний від люті, Дрималик ухопив аристократичного китаїця за обшивку кафтана, викинув за двері, одні, другі й треті, а тоді ще й похастував його здоровим копняком у зад, і гнався за втікаючим до воріт, додаючи міцним своїм кулаком по плечах і по карку. За ним підбігав увесь час Чи-Ю і випрошував у “капітана” пощади для гостя і кари для себе.

Повернулись обидва непримиренними ворогами, й сердите бурчання між ними й далі не вгавало. Пізніше, з допомогою домовласнички, розчовпано всю справу. А виглядала вона ось як: цей гість, Пун-Фуй чи щось подібне, не сам прокрався. Годинник стягнув власними руками Чи-Ю і вручив його гостеві, як “гараж” за прислугу, яку він мав йому зробити в рідному селищі, деь над берегом Жовтої ріки. Пун-Фуй, син односельчанина, вибирався саме в свої рідні околиці, де залишив бездітну жінку, яку хотів відіслати до її батьків, щоб дешевше його коштувала, ніж на власному господарстві, а це власне господарство намірявся зліквідувати. Він одружився тепер удруге в Манджурії, став батьком двох синів і не думав повертатись до першої жінки. Повноцінне подружжя в китаїців шойно тоді, коли жінка вродить “ер-дзи”, чоловічих нащадків, — розповідала Ельза Павлівна обом полоненим (яких вона шанувала, бо знала, що вони, українці, у війні були австрійськими офіцерами), підкреслюючи, як основу цілої справи, цей брак чоловічого потомства.

І далі: у безболісному полагодженні замаскованого розводу Пун-Фуй мала посередничати родина Чи-Ю, користаючи за те з першенства при ліквідації його майна. Сам Чи-Ю небагато міг дати на рахунок маєткових частин. Якись там свої малі ошадності він витряс, але за якусь важливішу частку господарства Пун-Фуй зажадав годинника, що висів на стіні в кухні. Цей, не довго надумуючись, стягнув зі стіни годинника і віддав його гостеві як “вукуп”.

Отож історія ця була складніша, ніж думав Дрималик, бо торкалася майбутности цілої родини Чі-Ю, хвилево затираючи межі в понятті де “своя”, а де “чужа” власність.

Через деякий час історія з годинником забулась. Чі-Ю по-давньому був “по-китайському” надмірно ввічливий, услужно поспішав на кожний поклик, навіть інколи випереджував побажання Анатолія чи Юліяна. Покаявшись перед домовласницею, він признав, що заслужив на багато ударів бамбуковим ціпком по п'ятах, але те, що вибили його гостя, боліло його більше від найсұворішої тілесної кари, яку б вони були йому не вигадали.

Чі-Ю завжди вмів викликати симпатію мадам Ольсен своєю покірністю, притаманною всім “кулі”. А потім — він був їй потрібний, як дешева робоча сила. Всякі шахрайські вчинки китайської служби були правилом і могли дивувати пошкодованих радше своїм розміром, ніж самим фактом. Про це Ольсен могла багато розповісти ще з часів передвоєнного добробуту за життя її чоловіка Георгія, що був головним шефом найбільшого торговельного магазину Кунст і Альберс в Микольську Уссурійському. Тоді китайської служби було значно більше вдома і в магазинах. Тим то вона не довіряла Чі-Ю купівлі чогось на базарі чи в крамницях. І хоч, бувало, ніяк не хотілось їй збиратись і йти, завжди йшла сама, а він, як носій, підбігав за нею.

Співвласницею садиби, до якої належали ще два інші доми, була її пасербиця з мами японки, першої дружини покійника, з якою він розійшовся, Ніна Георгієвна, але вона була вчителькою мов у гімназії і до господарства не втручалася. В її вдачі переважала статечність, більша, як могла б бути в її молодечому віці, зате бракувало жіночих принад. А втім, вона була гарненька, фізично й духово, в своїм змішанні двох рас. Вона від японки, подібністю дечим, не могла відмовитись. Отож Ніна досить вчасно знайшла нареченого, що вчив у тій гімназії історії і німецької мови. Був це, як Юліян і Анатоль, галицький українець з полонених, що попав до неволі ще в 1914 році під Перемишлем і, вивезений на Далекий схід, дістався до Микольська. Там вдалося йому влаштуватись і скинути вояцький мундир. І він, Андрій Клюк, за батьком Тимішович, майже кожен другий вечір заходив

до садиби на розмови з Ніною, якими він підготовляв її на майбутню українку. Він бо завзято обстоював українські справи і громадсько діяв. Вона гордилась ним, а обидва молодці в кухні нишком йому заздрили...

Довідавшись про невдалу крадіжку годинника, Клюк випросив у Ніни й пані Ольсен дозвіл на розмову з Чі-Ю. Він дещо знав китайську мову (Ніна знала японську досконало, а він завзявся вивчати китайську) і рішив допомогти китайцеві в його родинних клопотах. Домовились зустрітися втрійку з Пун-Фуем. Після одного дня розмови, в якій Клюк, згадавши про пошану предків, особливо велику в китайців, і про годинник, який є родинною пам'яткою по покійному панові Ольсенові, поставив питання Пун-Фуеві, яку вартість він приписує тому годинникові, давши йому до рук цей часомір. Той довго думав, натякав про пам'ятку, про німецький виріб тощо і подав ціну, яку врешті скоротив наполовину, і на якій вони погодилися. Клюк виплатив йому готівкою на велику радість Чі-Ю.

Клюк, відвідавши Юліяна й Анатолія в кухні, не сказав, наскільки він витратився, але близько півгодини знайомив їх з недолею китайських "кулі", зокрема тих нових емігрантів з Китаю, що приїжджають в Росію, думаючи, що зароблять, тим часом "з голими коліньми" повертаються або весь вік злидні годують...

Цими словами Клюк виправдав свою добродійність, виявлену "пройдисвітові" Пун-Фуеві, подібні "крутії" до якого бували серед китайської еміграції. В розумінні обох, як "капітана", так і Юліяна, була вона крайньо недоречна.

Три місяці пізніше Чі-Ю виповів службу, кажучи, що "їде до Жовтої ріки".

Петро Роєнко

СОЛОМІЯ СИДОРІВНА

— Навіщо цей парк, коли нема місця, нема де подітися від цієї задухи, — бурмотів ніби собі під ніс Семен Іванович, розглядаючись, де б його вигідно приміститися коло озера.

— Ви як не кажіть, але той чоловіга, що подарував цей Гай Парк торонтянам, мусів бути людяним, — спокійно відповів Андрій. Семен Іванович удав, що не чує співрозмовника, зосереджуючи увагу на березі. Андрій вів далі: “Не винен, Семене Івановичу, той добродій, що сьогодні така спека. Дивіться, скільки тут народу зібралося. Всі втікають з міста в парк, бо тут таки легше перенести задуху.

— Та що з тобою, Андрію, говорити. В тебе все знайдеться якась “аргументація”, щоб лише посперечатися або не погоджуватися, не признати рації досвідченому чоловікові.

— Зовсім ні. Та я уважаю, що той, хто подарував парк з озером, мусів бути добродушним...

— Та ти як розпустиш своє міркуваннячко-філософуваннячко, то тебе й найговіркіша жінка не переслухає, — відгризнувся Семен Іванович.

— А, може, тут присядемо? — запропонував Андрій, показуючи місце коло дуже розлогого дерева. — Він завжди так поводився, коли бачив, що його співмешканець починав гніватись.

— Ну, Андрію, це вже інша справа. Від води недалеко, прохолодою хоч час-до-часу повіє, рукомийників також небагато.

— Ха-ха-ха! — розсміявся Андрій. — А бодай би вас, Семене Івановичу, “качка копнула”, дуже влучне спостереження.

Семен Іванович пильно подивився Андрієві у вічі, чи, мовляв, не кепкує з нього оцей “зелений хвільозоф”? Та ні. Андрієві справді сподобалася заувага його старшого приятеля.

— От бачиш що і ми, старші, знаємо, про що говоримо.

— Я ніколи цього не заперечував. Правду не можна заперечити.

— Он воно як. Виходить, що ти таки щось зачерпнеш з соціології... За моїх часів вона була ще в пелюшках. Виходить, що наука прогресує. Коли я принагідно згадую це слово "прогрес", то мені завжди пригадується дотеп.

— Який? — зацікавився Андрій.

— Одного разу вислали з нашого радгоспу роботягу, але дуже малоосвіченого. Повернувся він з Москви, де був "зльот" передових робітників. А його люди й питають: "Мусію, а скажи нам, про що там говорили"? А він: "Та багато говорили хоч би, наприклад, про прогрес". "Прогрес?" — перепитав один співрозмовник. — "Поясни, Мусію, що воно таке"? Мусій пояснює: "Ну, як би вам сказати... Краще я на прикладі поясню: дивіться, ось беру гребінець, чешу голову... Дивіться, на ньому аж три воші. А у час розквіту прогресу за кожним таким почесом гребінця буде триста, тисяча вошей; оцей і є прогрес, який нас чекає".

— Ха-ха-ха! — вибухнув сміхом Андрій. — Дуже добре пояс... ха-ха-ха, — реготав Андрій, аж за боки брався.

Семен Іванович і собі посміхнувся, і почав розстеляти рядно. Розстеливши, сів, витягнув з кишені їжу, бо відчув, що його "нутро" свого потребує. Андрій трохи заспокоївся, і він попросив його сісти та підкріпитися разом з ним.

— І як я міг забути?

— Що, Семене Івановичу?

— Та "сіроп".

— Он воно що. "Сіроп?" — і Андрій подивився на свого приятеля, зробивши жалісну міну. — Та ви не журіться. Я зараз принесу, — і не встиг Семен Іванович сказати слова, як Андрій уже віддалився на кілька метрів від нього. "Ну то що, почекаємо" — поміркував собі, дивлячись на озеро, де човнами плавали люди. Одні жваво розмовляли, інші сміялись. І він й сам якось мимоволі поплив думками в минуле, давно пережите. І не знати, як довго так мандрував би, коли б не обізвався весело Андрій.

— Невелика біда. Маємо білесенький "сіроп", — і Андрій витягнув з торбинки дві невеличкі бляшанки з "сєвєнапом".

— На безриб'ї і рак риба... Добре і це. Не будь про-
шеним, Андрію, бери дари Божі, споживай на здоров'я.

— Спасибі, Семене Івановичу.

— А як же, Андрію, ти даєш собі раду з наукою? —
запитав, щоб перервати мовчанку.

— Покищо, Семене Івановичу, яюсь тримаюсь. Зви-
чайно, в тридцять років наука не так “лізе в голову” як у
юних роках, але хочу хоч частину наздогнати з того, що
втратив у час війни.

— Звичайно, Андрію, що треба. Все, що знаєш, у жит-
ті пригодиться. Та чи не краще щось конкретніше?!

— Це цілком можливе. Я покищо мушу закінчити
загальний курс, а потім побачу... А ви, Семене Івановичу,
яку школу закінчили? Ви ще ніколи про це не говорили.

— Це правда, Андрію. Та в мої часи треба було бо-
ротися за життя. Не було багато нагод, щоб загіти десь
стале місце, а тоді, може, й була б можливість хоч серед-
ню освіту здобути... Мене не раз дивує, що наша сучасна
молодь майже марнує свої роки, а має прекрасну нагоду
закінчити вищу освіту, зайняти відповідальне місце в су-
спільно-політичному чи взагалі культурному житті. Та ні...
Лише мала горсточка пробиває собі шлях. І ми горді за
них... І за тебе, Андрію.

Андрій трохи зашарівся, йому стало яюсь ніяково.
Це перший раз він почув такі слова від Семена Івановича.
Був трохи заскочений ними. Помовчав трохи, а потім спи-
тав: “У вашому, Семене Івановичу, житті було чимало ці-
кавих пригод?”

— Та воно так...

— Розкажіть хоч одну, — почав просити Андрій, а
сам аж ближче присунувся до Семена Івановича, щоб ні
одного слова не втратити через галасливих людей, що ото-
чували їх.

— Після розкуркулення треба було десь “змитись” з
очей “лягавих”, щоб не попасти туди, де вічна тундра... За-
мандрував я аж на Донбас. У дорозі доводилося зустріча-
тися з різними людьми. В одному містечку натрапив навіть
на “спеців”. Нехай їм лиха не буде ні в якому царстві!.. Во-
ни мені відповідні документи виробили. Після цього я зов-

сім вільно міг жити на Донбасі... Працював я в одному радгоспі. Жив на околиці села, що межувало з радгоспними полями... Пригадую, як сьогодні. Були жнива. Одного ранку я вийшов на прохід. Помандрував через поля до лісу. Підходжу до копиці. Мені здалося, що щось в ній незвичайно зашелестіло...

— Ну і що?

— Та ти, Андрію, мене не переривай на кожному слові. Там сховалася жінка...

— Молода? Гарна?

— Бодай би ти, Андрію, скис, — і Семен Іванович замовк.

— Йй-бо більше не буду, Семене Івановичу... Розповідайте далі.

— Обличчя у неї змарніле, в очах переляк. Я спочатку й сам злякався від такої несподіванки. Через деякий час опанував себе. Почав розмову: "Не бійтесь. Нічого злого вам не вдію". Жінка лише дивилась на мене переляканими очима й ані руш, ніби загіпнотизована. Не знав і я, як вийти з такої сумної ситуації. "Тут ви довго бути не можете" — почав я знову розмову. "Знаю, добродію... як Вас?" — "Семен Іванович, а ви?" — "Соломія Сидорівна" — відповіла незнайома сміливіше. "Отож, Соломіє Сидорівно — продовжував я — звідси ви мусите "перекочувати" у безпечніше місце... Якщо хочете — до мене. "Хочу чи ні, а іншого виходу у мене нема", — сказала вона якось буйдуже; а потім додала: "Гірше смерті й так не може бути". Домовились, що вона пізньої ночі непомітно прийде до мене, а там міркує, що робити далі. Повернувся я до хати. До ночі ще далеко. Почав приготувлятися до прийому гості та міркувати, як їй допомогти... Та найбільше боявся я, щоб хтось її там не надібав, як я, бо тоді напевно скоїться якесь лихо... Просто несила все переказати, скільки того дня я перестраждав... Бог змилювався. Нічого не трапилось... Десь коло півночі гостя вже була в хаті. Напотемки підкріпилась. Подякувала. Знову мовчанка. "Ради Бога, ви мене не бійтесь... Не дуже давно й я сам шукав спокійного пристановища". Після цього гостя обізвалася: "Не про себе, Семене Івановичу, журюся, а про вас, бо як виявиться, що ви пе-

рехували “ворога народу” — не з медом вам буде”. Я їй відповіла: “Ви такий “ворог народу”, як і я”.

Семен Іванович замовк. Трохи поміркував, а потім вів далі: “Ну, і чого це вони за вами гонять, як мисливські хорти”? “Я й сама не знаю, — почала розповідати гостя, — а от доводиться... А сталося це так: Призначили мене до однієї школи викладати українську мову й літературу... Під час однієї лекції питає мене учень: “Соломіє Сидорівно, а як довго ви будете в нас викладати?.. Це вже третій учитель у нас з української мови й літератури, якого нам присилають. Щоби трохи призвичаїлось до нього — і вже десь його забрали”. І я йому зовсім щиро і, може, наївно відповіла: “Цього разу ми всі постараємось, щоб наших учителів не забирали”... Через деякий час викликали мене до міліції. Іду й сама собі міркую: і чого б це вони мене мали туди кликати? Ніякої кривди нікому не зробила, закону не порушила, ані з рамок програми не вийшла... Переступила поріг будинку, і страх мене пройняв, та вороття вже нема... Повели мене до слідчого. Почав він мене розпитувати про моє життя, від малих років починаючи. Перепитує та розпитує... А потім, як я вже зовсім стомилася, раптом злісно каже: “Ви вже зорганізували спротив, щоб вас не перевели в іншу область? Хто ще з учителів належить до вашої шайки змовників?” — “Яких змовників, про що вам ідеться?” — відповідаю я злякано. “Не вдавайте з себе наївну... Ми все знаємо... В нас навіть стіни говорять. Пам’ятайте про це!.. Маєте щастя, що попали на порядного чоловіка... Можете йти. Та як вдруге прийдете, то не знати... — і він показав мені рукою на двері. Не знаю: ішла я чи летіла до своєї квартири. І там, на самоті, гірко заридала... Після того страх мене переслідував на кожному кроці. Ніколи більше не була певна, що докінчу нормально виклад лекції. А ночі... довгі й недоспані; не відпочинки, а виснаження і втома. Боялася, що однієї ночі під’їде “чорний ворон”... Так воно й сталося. Та не застав мене в кімнаті. Вислизнула з-під самого носа. Відтоді ховаюсь і втікаю. Сама не знаю: від кого й чому?”

— В її голосі забриніли нотки ридання, — продовжував Семен Іванович, а в мене не було ніякої розрадної від-

повіді. Та вже був час іти до праці... Робота не робилася. Все думаю й міркую: як би вивести справу на чисті води. Минув полудень. Пішов я за "нарядом" до бригадира. Він жартує, а мені не до того, а потім каже: "Маємо незвичайного гостя в конторі... Шукає когось". Ну, в мене й дух занімів. Думаю, цього разу доведеться й собі ведмедів у Сибірі пасти...

— Ну й що? — запитав Андрій, щоб перервати довгу мовчанку.

— Не прийшов, а прилетів після праці додому... А гості ані слуху, ані духу... Ніби крізь землю провалилась.

1975 р.

Андреас Гріфіюс

КАПІТАН ДАРАДІРІДАТУМТАРІДЕС

Андреас Гріфіюс (1616-1664) — німецький поет і драматург, автор трагедій і комедій: "Лео Арменіус", "Кароліус Стюардус", "Грузинська Катерина", "Павліус Папініанус", "Карденіо і "Целінда", "Горрібілікрібріфанс" та інших. Писав латинською і німецькою мовами, у своїх творах відобразив занепад Німеччини по 30-літній війні, бачив довкола себе "загин усього, що створено людьми". Його творчість — добрі зразки барокового стилю.

(Перша сцена. Капітан Дарадірідатумтаріде, Вітролом Тисяч Смертей. Дон Чортолов, Дон Дієво, його слуги).

Капітан. Дон Дієго, поправте нам плаща, Дон Чортолове, мені здається, що східний бік бороди не зовсім відповідає західній частині.

Дон Чортолов. Високодостойний пане капітане, це не диво! Волосини лівого боку дещо надпалені блискавками їхніх вогнеметних очей.

Капітан. Блискавиця, вогонь, сірка, грім, селітра, олово і сила-силенна мільйонів тонн пороху не могутніші від найменшої медитації, що її спричинює втілення мого нещастя. Великий шах Сесі з Персії труситься, коли я тільки ступлю на землю. Турецький султан пропонував мені через послів уже кількаразово свою корону. Преславний могол уважає свої окопи ненадійними передо мною. Вже давно я віддав Африку своїм друзям на поталу. Принци Європи утримують добрі стосунки зі мною більш зі страху, ніж із справжньої приязні. А той малий медвежошкурый облизанець, той дурнодзюб, той дрантюх, той злодійчук, той брехун, той сучий син, той зрадник, то лайдак, той грубіян, той кат, той фертик дозволяє собі тим часом обтирати свої черевики об мої лаврові вінки! Ох, моя богине! Дивосвітна, обожнювана красо! Неповторна Селено! Як довго мені ще бути арештантом вашої неласки?

Дон Дієго. Мій найсвітліший пане! Я не дуже то дивуюсь, що ви не спроможні підкласти міни під фортецю Селени. Панни цього краю — боязкі, коли слухають ваші оповідання про списи, битви, повідрубвані голови, міста в пожарах і т. д. Мені здається, що Палядіюс своєю милою ввічливістю досягає багато більше, ніж ми з усіма нашими вихваланнями.

Капітан. Палядіюс? Якби він мені тепер навівся, я зловив би його за палюх лівої ноги, тричі замахнув би до-

окола капелюха, а тоді жбурнув би його вгору, щоб він приліпився носом до Великого Вожа.

Дон Чортолов. Надто чести для нього, щоб він згинув від таких лицарських рук... Коли б він тепер з'явився у своїй фурії, я тільки плюнув би йому в лице, а він певно одразу перемінився б у попіл і пил.

Капітан. Боронь мене великий Вітрліпүтрлі, що це таке? (Здалека являється кітка). Онде два запалені смолоскипи, що зближаються до нас.

Дон Чортолов. Гей! До зброї, до зброї! Ніч — нікому не ненька!

Капітан. Ой, ховаймося! Ми в гіршому становищі, на нас можуть по-зрадницькому наскочити. Зрештою, я не хочу, щоб про мене потім говорили, ніби то я використав пільму для своєї перемоги!

Дон Чортолов. Хай буде мені свідком душа генерала Валенштайна, вони трублять до наступу!

Дон Дієго. Гей, стіймо! Чи не бачите? Це тільки кітка виблискує так очищами.

Дон Чортолов. Це може бути сам сатана!

Капітан. Ну, я не боюсь його! Ціле мое тіло трясеться зі злоти, неначе драглі. Я всенький розпалився, я потом обливаюсь від бажання битися! Ось дух, що перетинає вузол долі всіх!

Дон Дієго. Сміх! І вилітає зі страху зо штанів!

Капітан. Що каже Дон Дієго?

Дон Дієго. Кажу, що вам від нетерплячки ждання рвуться штани.

Капітан. (Витягає меч). Гей! Гей! Ближче, ближче, хто б ти не був! В мене відважна рука Парки! Я вже давніше встояв проти приблизно тридцятьох тисяч мільйонів душ!

Дон Дієго. Менш однієї половинки.

Дон Чортолов. Що ж то за гамір? (Нічний сторож починає співати: "Добрі люди, на добраніч" і т. д.)

Капітан. Мої лицарські почесті хай будуть свідком, але мені здається, що тут вовтузяться духи. Пощо так рано волочитися по вулицях? Назад, назад додому! Хто шукає собі біди, ще ладен згинути від неї!

Переклала з німецької мови Віра Вовк.

Нікос Казандзакіс

ВІЧНИЙ КИТАЙ

(Уривки з книги "Le Jardin des Rochers")

Нікос Казандзакіс (1885 — 1957) найвизначніший грецький письменник ХХ століття міжнародного розголосу. Книга, що з неї перекладено ці уривки, була написана 1936 р. французькою мовою, коли автор повернувся із подорожі на Далекий схід.

XXII.

— Мій дядько, Кунг Таген, — представив Лі-Тег.

Пів століття тому цей старий мандарин займав становище атташе при китайському посольстві в Парижі. Він говорив дивною старою французькою мовою. Ми розбалакалися. Він сів між мною і Лі-Тегом та дивився на мене своїми малими, привітними й усміхненими очима.

— Комуністи, — сказав я зовсім тихо, щоб пробудити його із сонного блаженства, — посуваються вперед. Вечірні телеграми — тривожні. Велика область попала в їхні руки.

Старий посміхнувся.

— Росія недовговічна, — відповів він. — Китай — вічний.

— Японія, — докинув я злякано, — зазіхає на китайські побережжя. Вона їх здобуде. Японія страшна.

— Японія недовговічна. Китай — вічний.

— Але ж Янг-Тсе розлився кілька років так, що загинуло тридцять мільйонів душ.

— Авжеж, авжеж... Але Китай — вічний.

Молода дівчина наблизилася до нас, граціозно підстрибуючи на своїх покалічених ніжках у вишиваних черевичках. Вона виглядала як поранена пташка. Була одягнена в суконку з жовтого, як мед, шовку; важке волосся лисніло, наче лак, із синюватим відблиском. Усміх її був повен невимовної ніжності й суму. Вона вклонилась.

— Це моя сестра Сію-лян, — сказав мій приятель. — Ви зможете з нею розмовитись, вона вміє дещо по-англійському.

Дивне хвилювання заволоділо мною. Я відчув, як зоряне тіло цієї молоденької дівчини з насолодою проникло в невидиму й тремтячу оболону мого тіла.

Де я її бачив? Але її обличчя, невловне і мерехтливе, точно відповідало тому обличчю, якого я шукав по всій землі. Тайна цього гону до з'єднання, що його зуть любов'ю, завжди здавалась мені спогадом жаху; наказом печерного предка, блукаючим жидом, що через віки й перевтілення нестямно шукає. Хтось із моїх предків любив ще в печерах жінку й не міг її мати. Та жінка була подібна до цієї китайки, що мерехтіла переді мною.

— Сію-лян, — прошепотів я в душі й уся моя плоть наповнилася втіхою.

Як ворожки старих імператорських дворів Китаю, які нюхом відчували новоприбулих і по запаху відрізняли ворогів від приятелів, моя душа відчула в Сію-лян дуже ніжну парфуму, безконечно давню, яку я вважав уже вивіреною. Я відчував, що її тіло прилягало б досконало до всіх заглибин і опуклостей мого.

Я завжди ненавидів романтичні пера, які осмішують плоть, цю несамовиту потвору, що цілком не є ні гарною, ні ніжною, ні чистою.

— О, пане мій! О, володарю мій! — скрикнув я. — Не будши жорстоким, ти нищиш усі речі. Не будши добрим, ти обдаровуєш щедро. Ти не старий, а старший від найдавнішої давнини! Ти не майстер, а виліплюєш усякі форми. Це тебе зуть любов'ю!

Сію-лян подала мені чашечку чаю. Я взяв її між долоні з наглим оживленням. У цей мент на сцену вискочив молодий хлопець. Він був дуже гарний, дуже вималований, із скісними розпусними очима. Він нагадував молодого Будду, що його я бачив у присмерках індуських святинь: гермафродит із жіночими грудьми, з усміхом насолоди й двозначности. Він почав шалений танець. Ніколи ні музика, ні слова не змогли б висловити так глибоко могутности пристрасти й нестямної радості життя.

Я обернувся до Сію-лян із запитом в очах. Вона збентежено опустила очі.

— Це демон! — прошепотіла вона. — Спокусник, дух зла.

— Я думав, що це любов... — відповів я, усміхаючись.
— Він такий подібний до неї.

— Ні, ні! Це демон, дух зла! — настоювала вона.

— А любов є духом добра? Чи так?

Сію-лян посміхнулась.

— Я не знаю, — сказала вона.

З'явилась задихана служниця.

— Сію-лян, ваш батько кличе вас.

Я обернувся і побачив старого мандарина, що дивився на нас і нервово махав своїм віялом. Він раптом видався мені ще сумнішим і старшим. Я посміхнувся до нього, вклоняючись. Але його очі дивились на мене непорушно, каламутні й широко відкриті.

XL.

Рікша зупинилась. Великі двері зі старовинною різьбою тихо відчинились. Кунг-Ліян-кі стояв на порозі, посміхаючись.

— Дорогий чужинче! Зробіть мені ласку — зайдіть до мого вбогого дому! — промовив він, вклоняючись із вшуканою чемністю.

Ми обійшли Інг Пеї і вступили до великого внутрішнього саду, покритого свіжим листям весни.

Орієнтальна прохолода дому, затишність, незаймана інтимність особистого життя, захищеного від поглядів! Тут жінки, водограї і струнки газелі можуть гратися щасливі, осторонь брутальної вулиці.

— Я щасливий бачити вас знову, — шепотів старий вельможа своїм іронічним та солоденьким голосом.

Ми увійшли в сальон. Мандарини, старі офіцери, китайські дипломати. Веселі й нещирі очі, довгі досвідчені руки... Кунг-Та-Ген, старий дядько, був уже тут, усміхнений. Але Лі-Тег... чому його нема?

На стінах смуги розмальованого шовку, в кутках — старі бронзові статуєтки, прості форми, але тонкої роботи. Я довго пестив коні з зеленуватої бронзи, що стають дибки,

виструнчені лелеки — мітологічні птахи з коронованими голівками.

Старий мандарин представив мені все це багатство з гордістю. Він пояснив напис під невимовно делікатним образом: “Вечірній дзвін, що дзвонить у далекій святині”. На образі не було ні святині, ні дзвону. Нічого поза краєвидом, злегка золотавим, перепоеним синюватим повітрям.

Великий напис на старій дошці висів на почесному місці, напроти дверей.

— Це славний рукопис, — прошепотів мій господар, — гляньте на силу цих ліній і їхню гнучкість. Їх, мабуть, вивів велетень з дитячим серцем. І як чудово зміст допасований до форми!

Ліянґ-Кі, піднявши палець, поволі перекладав мені таємничі знаки.

“Бути чистим, як цвіт сливи, вільним, як птах, сильним, як дуб, гнучким, як лоза — ось ідеал китайця”.

У цей мент на порозі появилася велетенська маса: батько Сію-лян.

— Пробачте мені, — прошепотів старий приятель. — Я вас залишу на хвилину. Ця вечерея відбувається на честь Кунґ-Чанґ-Гена. Він сьогодні наш гість — рівний богам.

І він дрібною ходою поспішив до новоприбулого та поклонився тричі перед ним. Збіглися всі гості, що були в саду чи курили на диванах.

Старий мандарин, стоячи на порозі, з сумним холодним усміхом приймав всі вислови пошани, буркочучи якісь слова, напевно — покори й чемности. На мент кинув поглядом навколо себе, наче шукаючи когось. Він побачив мене в кутку і затримав на мені свій погляд, понурий і втомлений. Я поспішив до нього й легко вклонився. Він простягнув руку, наче б бажаючи стримати мене від вислову пошани. Була це чемність? Призирство? Ненависть? Я не знаю; але коли я хотів торкнутися його руки, він повільно її забрав і переступив поріг тяжким, величним кроком.

Його посадили на почесному місці, обличчям до дверей. Напроти нього, на останньому місці, сів старий вельможа, господар дому. Мене примістили праворуч нього. Кунґ-Та-Ген, дядько, сів коло мене. Він посміхнувся до мене приязно.

— Які новини? — спитав я тихенько. — Мені казали...

— Все якнайкраще, — запевнив він мене чемно. — Все якнайкраще.

Принесли найбільш вишукані страви, найкоштовніші напої. Ввесь час усі ми кланялися мовчазному Чанг-Генові й пили за його здоров'я, а він легко схилив голову та посміхався до нас з ніжною величчю.

Говорили притишено, немов у кімнаті хворого чи в святині. Обличчя були поважні й усміхнені. Ввесь бенкет огорнула дивна безтурботність. Коли на кілька хвилин тон підносився, спалахували жваві розмови, то зараз же все знову поверталось до спокою.

— Про що була мова? — запитав я мого сусіда.

— Ми розважали над мистецтвом Сонга, — відповів він з іще палаючим поглядом. — Мистецтво величі й надзвичайної чутливості. Шляхетне, ніжне, глибоко людське. Суттю його кожного твору є людина, людське життя, любов, приязнь, радість. Контемпліяція нірвани у буддійському мистецтві нищить людину. Тут людина залишається усміхнена й спокійна в обличчі всесвіту, беручи ітимну участь в його радощах.

— А що казав наш гість? — спитав я, цікавий знати ритм його думки.

— Він нічого не сказав, він... Він не був ласкавий взяти участь у марних розмовах. Він далеко...

Коло півночі старий мандарин, що приймав гостей, підвівся. Три рази вклонився перед батьком Сію-лян, випив на його честь і сказав кілька зворушливих слів. Кунг-Та-Ген пояснив мені його мову більш-менш так:

“Довгі літа, — твердив господар, — дивився я на небо й зітхав за таким вечором. Яка честь, що такий великий вельможа зволить переступити поріг мого скромного дому! Яка радість — відкрити очі й бачити його перед собою”.

При кінці своєї промови він докинув рядки старовинної китайської поезії, дивлячись на Кунг-Чанг-Гена: “Дивись! Невидимою стежкою, з квіткою лотосу в руках, тікає безмертний до вічної святині”.

Старий батько Сію-лян піднісся з опущеними очима. Він кількома стриманими словами похвалив страви, дім, гос-

подаря, гостей. Опісля говорив про Китай. Його голос тремтів. Мені не переказали всього, але він говорив, як казали, про занепад, бунт, рабство... Він викликав духів предків, розвів руки, наче б хотів обійняти весь Китай — стару скривджену матір.

Накінець він проказав тремтячим голосом вірш відомого давнього поета.

“Якщо Тао перемістить мою горлянку в півня, я використаю її, щоб заповідати схід сонця. Якщо з мого рамени зробить арбалет, я використаю його, щоб націлитись і вбивати чужинців. Якщо моє тіло оберне у воза, а мій розум у коня, я послужусь ними, щоб повернутись до Китаю — вільного й шанованого. Хай буде так!”

Кунг-Чанг-Ген знову сів, дуже блідий. Принесли чай. Було гаряче й відкрили вікна, що виходили в сад. Запах землі, дуже солодкий, проник до залі. Всі обличчя звернулись до дерев у саду, залитих місячним сяйвом. Ніхто не говорив.

— Життя чудове... — сказав Кунг-Чанг-Ген і встав.

Вечеря скінчилася, ми встали також. Слуги відчинили двері. Гості вишикувалися в два ряди — праворуч і ліворуч. Старий Кунг-Чанг-Ген прямував поволі до дверей. Всі вклонялися йому з пошаною. На мент він затримався передо мною. Ворухнувся устами, наче б хотів щось сказати. Всі на слухували в збентеженні, але він схаменувся і здушив слово чи крик, та продовжував свій повільний похід до дверей, розчинених навстіж.

Його паланкен з фіолетного оксамиту був уже там і чекав. Старий мандарин, випростуваний на порозі, вже підняв ногу, коли...

Господар раптом відділився від нашої групи, вхопив довгу криву шаблю, підскочив до батька Сію-лян і одним ударом відрубав йому голову. Де він знайшов таку страшну силу?

Тіло спіткнулось, кров бризнула дуже високо на двері й стіни. Мент... Потім воно покотилось безшумно, як важкий лантұх, на середину вулиці.

Носії присіли, наче б їх пан уже сів у паланкен, і побігли. Господар поклонився аж до землі й зачинив двері. Груп залишився у поросі.

Я тремтів від жаху.

— Але ж чому? Чому? — скрикнув я божевільно. — Чому ви його вбили?

Старий мандарин, що спочивав у глибокому фотелі, де хвилину тому сидів його улюблений друг, похитав головою і спокійним голосом відповів:

— Мій шановний приятель вирішив умерти. Не кричіть, прошу вас! Він хотів своєю смертю запротестувати проти окупації батьківщини чужинцями. Він попросив мене допомогти йому в останні хвилини його життя. Я його дуже любив і тому погодився. Все відбулося якнайточніше, за законами нашої традиції.

Бачучи, що я ще тремчу від кривавого видовища, старий мандарин посміхнувся.

— Ви, білі, — сказав він з ноткою призи́рства, — надмірно боїтеся смерти. Але чому? Якщо існує інше життя, мій шановний приятель уже там — щасливий. Якщо того життя нема, то є бодай земля й ім'я його не вмере тут ніколи. Сяк чи так, він добре зіграв маленьку гру свого життя. Я вас прошу, побажайте й мені подібної смерти!

Переклала Катерина Штуль

КУЛЬТ ШЕВЧЕНКА В ГАЛИЦЬКИХ ГІМНАЗІЯХ

Поява Шевченка становить в історії галицького середнього шкільництва подію переломового значення. Ця історія була б дуже недокладною, якби дослідник не уділив належної уваги тому могутньому впливові, який мало Шевченкове слово на гімназійну молодь 60-их і пізніших років XIX століття. Те слово спричинило радикальну зміну в думках і поглядах молодого галицького суспільства й започаткувало в нас ту весну, яка за історичним рахунком начебто була почалась десяток років раніше. Бо та весна "1848", хоч і зустрічали її наші прадіди з великими надіями-програмами, ентузіазмом і анафістами, виявилася дуже химерною. По хвилевому відпруженні вернулася назад стара, затухла реакція, а тим самим розбились і надії на краще майбутнє.

Наступну денаду, 1850-1860 рр., Франко характеризує так:

"Се доба великого упадку руської справи в Галичині, доба відчуження інтелігенції від народу, доба такої мертвеччини та схолястики, якій пару у нас можна би знайти де в XVIII віці".¹⁾

Перебільшення тут немає. У нас тоді була одним-одна газета "Зоря Галицька", але й та перестала виходити в квітні 1857 р., і по її упадку всі літературні, громадські й політичні потреби галицьких українців задовольняв урядовий віденський "Вістник", відомий під дотепною назвою "Weiss niх".

Отже, 1848 рік не лишив у історії нашого національного розвитку майже ніяких тривалих слідів. Бо хоч і були ще деякі послідовники Маркіянового кружка, що намагались і далі племати його ідеї, то переконання у правильності тих ідей було слабке, непостійне, зумовлене радше ситуацією подій, ніж потребами душі. Була тоді, щоправда, мода говорити про "люд", про те, що він темний, нещасний, визискуваний, але як тому людові допомогти, як йому відкрити очі, як організувати народне життя — ніякого ясного плану не було. Провід-

¹⁾ І. Франко: Шість листів галицьких "старорусів" з рр. 1853-1863 (Зап. НТШ, т. 148 Місц. 3-12, 1902); також Вол. Навроцький: Твори, т. 1. Львів, 1884, ст. IV (Передмова О. Терлецького).

на верства не створила ніякої політичної програми, не поставила ніякого ідеалу, який міг би був повести за собою народні маси. Данило Тянячневич, один з молодих діячів 60-их рр., з гіркотою пише:

“Спогадайте тільки на всі ради, на той з'їзд ніби-то учених руських, чи не були то невинні забави добрих дітей руських, що позбігались радити, якби то піднести Русь, та не знали в якій це спосіб почати”²⁾

У розумінні польського революційного руху галицькі українці просто не існували. Існували щонайбільше греко-католики. Питав Корнило Устиянович свого батька: “Скажіть мені, тату, хто ми властиво є? Ми мислимо по-німецьки, говоримо по-польськи, а пишемо як?”³⁾

Правда, Головна Руська Рада, перша політична організація галицьких українців, заснована (2 травня 1848 р.) для оборони національних, культурних і політичних прав українського народу в Галичині, стояла на ґрунті його самостійності, окремішності від поляків і москалів, домагалась окремого “коронного краю”, але вона проіснувала дуже коротко і після її розв'язання (1851 р.) розвіялися всі ці пляни й надії. А втім, Головна Руська Рада все ж на першому місці своєї політичної програми ставила: “заховати віру і поставити нарівні обрядок наш і права церкви і священників наших з правами других народів”, щойно потім справу народности, мови, письменства і т. д.⁴⁾ Нічого дивного, тогочасну нашу інтелігенцію становили майже виключно священники, тож і ставили церковні й свої станіві справи на перше місце. Тут, навколо церкви, написано головні ідеали й на цей фронт витягнуто всі гармати, церкву визнано головним добром, від її долі мала залежати доля народу. З дотеперішньої боротьби з поляками було ясне одне: греко-католики — не поляки, і ніколи поляками не стануть. А через те всі штуки, що їх поляки-католики вживали для окатоличення й ополячення уніятів, означали небезпеку смертельної ваги. Такі “штуки” були, бо впродовж століть, від самого початку, коли “вибухла унія”, в наш обряд наса-

2) “Мета”, ч. 3, листопад, 1863, ст. 241.

3) К. Устиянович: М. Т. Раевській и російській панславизм. Львів, 1884, ст. 11.

4) Відозва Головної Руської Ради, 10 травня 1848 р.

днувано латинські звичаї, щоб нас полатиншити й ополячити. Тому нашим першим і найважливішим завданням, думали провідні люди, є всі ті обрядові домішки з церкви-обряду вимести, щоб і сліду по них не було. Так почалася обрядова чистна, і перед тією чистою зникали всі справи і всі питання, так наче б від обряду залежало наше "бути чи не бути".

Коли б народ був знав свою силу, був національно живий і свідомий, він розв'язав би всі ті питання, не шукаючи спасіння в обряді. Але він таким не був, а його провідники полагоджували основні питання національного життя суплінами, петиціями, курендами і дебатами, і це становило головний стрижень національної і політичної діяльності. Остап Терлецький, один зі свідоміших діячів того часу, пише, що в той час, "коли польська інтелігенція проливала кров за свої патріотичні мрії, галицько-руська інтелігенція перетворилась на табір богословських диспутантів і реформаторів. Почавши від старих дідів, а кінчаючи на малих хлопцях, уся письменна Русь кинулась до чищення обряду".⁵⁾

Цей обрядовий ентузіазм уділявся, очевидно, теж гімназійній молоді. Вона підхопила обрядове питання і повіривши, що це головна справа, кинулась боронити обряд із запалом, гідним кращої справи. Терлецький запевняє, що "ні один львівський крилошанин не знав ліпше від нас, студентів, усіх деталей обрядових і не провадив завзятіших диспут над ними, як ми, з нашими шкільними товаришами-поляками". Але цей же Терлецький додає, що вони, молоді люди, "відчували дуже добре", що народне життя не кінчається на обрядові. Однак, за браком ясних, виразних і високих ідеалів, молодий гімназист вірив, що обороняючи обряд, він виконує важливий патріотичний обов'язок. В церкві, так, він міг свій патріотизм показувати: не влякати, причащатись стоячи, ховати дзвінни, бойкотувати літанії та всі інші "латинізми", але що йому було робити, вийшовши з церкви!?

У польських костьолах молодь чула патріотичні проповіді про історичну місію народу, його мучеництво, про національну гордість, там співали патріотичних пісень, тож молодий

⁵⁾ О. Терлецький: Галицько-руське письменство 1848-1865 рр. на тлі тогочасних суспільно-політичних змагань. Львів, 1903, ст. 86.

польський гімназист, вийшовши з церкви, мав про що думати й знав, якими шляхами йому йти, щоб виконати свій патріотичний обов'язок.

А які ідеали пропонував проповідник українському гімназистові? Дуже далені від тих, які чув польський гімназист. На початку 60-их рр. проповідував у Свят-Онуфріївському монастирі свящ. Володимир Терлецький, один з найліпших проповідників того часу. Головною темою його проповідей був апел до молодих людей "статись розсадниками католицтва в греко-восточному обряді на сході". Це був ідеал. На ці проповіді приходили студенти й гімназисти "одягнені по-козацьки: в шараварах, чемерах і козацьких шапках".⁶⁾

Не відомо, чи вони в цей ідеал вірили, чи ні, мабуть так, бо бувати на тих проповідях рахувалось у них таким самим патріотичним обов'язком, як у польських гімназистів бувати в Бернардинському костьолі, де по кожному богослуженні співали "Boze cos Polske" і "Z dymem pozarow".⁷⁾

Цей інтелектуальний хаос виявився в повній своїй силі на початку 60-их рр., коли нові конституційні часи вивели нашу інтелігенцію на публічний форум. Той хаос, розуміється, важким каменем давив душу молодого студента чи гімназиста, який ні вдома, ні в школі не чув про інші ідеали, якими біг би був заспокоїти моральні потреби спрагненої душі, крім ідеалів насаджування католицтва в східньому обряді "на сході" і про "очищений" обряд. Під час цієї обрядової метушні, згадає Терлецький, вертався він з "поклонів", виконавши патріотичний обов'язок. Вертався щасливий, хоч від поклонів, яких ударив з двісті, голова боліла. По дорозі стрінув знайомого гімназиста-поляка, завели розмову: Де був, що робив? Міркував уголос поляк-гімназист: "Тоді, коли ми кров проливаємо за незалежність, ви в поросі качаетесь". Важна це була завага, важна й болюча, тим більше, що правдива. Патріотичне життя молодій українській людині не мало змісту.⁸⁾

І от, у такій безпросвітній ситуації, "родивсь пророк в народі", став відомим і в Галичині Шевченко. Його мова прозвучала силою грому. Недарма Устіянович називав його "гром-

⁶⁾ Ф. И. Свистун: Принарпатская Русь. Львів, 1896, т. 2, ст. 112.

⁷⁾ О. Терлецький: як вище, ст. 92.

⁸⁾ О. Терлецький: як вище, ст. 92.

ним Шевченком", а його ясна ідея відразу здобула молоді, щирі, незіпсуті серця. Згадує один з тих молодих людей, що "перше враження "Кобзаря" на молодь було таке могуче, що в порівнянні з ним усе дотепер їй відоме видавалось блідим і анемічним, що йому несвідомо піддалась і та частина молоді, яка виховувалась у виразно польським або русофільським оточенні".⁹⁾

Повернутого з неволі Шевченка зустріла Україна, як апостола волі. Відновлений національний рух по той бік Збруча перекинувся і на Галичину. Він захопив тут передусім широкі кола молоді, визначив їй ясну мету й не дав їй постарітися на церковно-обрядових демонстраціях. У Галичині були для цього добрі умови. Конституційні реформи дали почин до живішого політичного життя, а ідеї, посіяні Шашкевичем, були ще живі. Кільканадцять років пізніше писав Драгоманів, що пам'ять Шевченка "сталась в Галичині неначе релігійним культом".¹⁰⁾ Нічого дивного. Нова українська література, що потрапила до Галичини, а особливо "Кобзар", зробила на галицьку молодь потрясаюче враження і створила цілковитий переворот в її думках і поглядах.

Велику заслугу в поширенні культу Шевченка в Галичині мав Володимир Бернатович, одесець, студент медицини в одному з європейських університетів. Він, повертаючись із за границі додому, зупинився був улітку 1861 р. у Львові і тут познайомився з Володимиром Шашкевичем, Тянячківцем та ще з декількома молодими людьми.

Про цю зустріч з Бернатовичем Шашкевич згадує так:

"В тісній піддашній кімнатці прочитували ми твори великого нашого генія Шевченка, доповнювані з манускриптів рукою покійника (тобто Бернатовича — ЮГ) і дивлячись на живого-живісінького українця — першого, котрого ми пізнали, ми слухали, задержуючи в пам'яті кожне його словечко про Тараса, київську громаду, про тамашні порядки, чудувалися красоті його мови і мужніли".¹¹⁾

⁹⁾ В. Петрикевич: Історія культу Шевченка серед гімназійної молодіжні. Перемишль, 1914, ст. 31.

¹⁰⁾ М. Драгоманов: "Громада", ч. 4. Женева, 1879.

¹¹⁾ О. Терлецький, як вище, ст. 97-98.

Дещо пізніше до Львова прибули Згарський, Заревич і Климкович, і це був перший гурток з п'яти людей, що якраз вийшли з гімназії, який став зародком сильного національного руху між гімназійною й академічною молоддю.

З творів Шевченка було інше життя, інша мова й ідеали, відмінні від тих, які пленались в галицькій літературі. Взяти б лиш пару прикладів із тих галицьких "ідеалів", якими мала радуватись і до яких змагати душа молодої людини:

"А ранузив руна сильна
Нас боронить,
Нашій вірі єсть прихильна" (А. Петрушевич).

Виходило, що проблем ніяких нема, ранузи (австрійці) є "прихильні нашій вірі" і цього вистачає, це задовольняє всі наші аспірації, ми можемо спокійно благоденствувати, бо нас боронить цісарська рука!

А ось другий, Гушалевиц. Гушалевиц міркував, що найважливішою справою для галицьких українців є мир, так наче б наш народ був відомий ворохобник-забіянка, пострах для сусідів. Тому за головний девіз він висунув мир і, думав він, як настане мир,

"Тогди світ ся весь дізнає,
Що рід руський ще жиє,
Рідну віру в серци має,
І над землю ю взнесе".

Треба додати, що "Мир Русинам" (Гушалевица) співалось у нас досить довго як народний "гимн". Кого ж могли захоплювати ці затухлі, кострубаті віршилища! В них не було ні толку, ні поезії, а про мову вже зайво й згадувати. Нагло в тій мертвеччині пролунав новий голос, нове "благовіствование".¹²⁾

Шевченко став відомим серед гімназійної молоді щойно по смерті. До цього часу лиш душе небагато людей знали про нього. Декілька його поем читав Шашкевич у "Ластівці" (1842), чули про Шевченка обидва Головацькі, Янів і Іван, а також Вагилевич і Устіянович. Цей останній, обстоюючи права народньої мови на з'їзді учених в жовтні 1849 р., говорив:

¹²⁾ О. Барвінський: Погляд на жите і твори Тараса Шевченка ("Ватра", Стрий, 1887, ст. 129 і сл.).

“Аж хочемо узброїтися в крепость, послухаймо громкого Шевченка”.¹³⁾

Перші відомості, що з'явилися в Галичині по смерті Шевченка, були дуже неясні й поплутані. Так, наприклад, “Слово” помістило некролог щойно два місяці пізніше (ч. 27, 1861 р.). Писав автор, що Шевченко викупився з кріпацтва за 2.500 рублів, які виграв на лотереї, що написав “Гамалію” і поему “Корсунь”. Неприхильно заговорив про Шевченка “Дзеннік літерацні” (ч. 69, 1861 р.), але тим він лише зацікавив широкі кола українського громадянства, а особливо університетську й гімназійну молодь. На знак національної жалоби молодь почепила на шапки чорні кокарди й носила їх упродовж квітня й травня. Так було у Львові. Трохи більше світла внесла стаття Бернатовича (“Слово”, 19 липня 1861). Все ж цього було дуже мало. Галицька провінція довідалася про Шевченка трохи більше з “Вечерниць”. Тут друкувалася довгенька стаття Танячкевича “Слівце правди Дзеннікови Літерацному про нашого батька Тараса Шевченка” (чч. 35-39, 41-43 за 1862 і чч. 1-2, 1863). Навіть москвофіли поставились були до Шевченка спершу досить прихильно. Дідицький друкував у “Слові” Шевченкові поезії, видав його літографний портрет, а в передмові до видання Федьковичевих віршів писав, що Шевченко поставив собі “задачу свого життя стояти в борбі проти громителей свого народа”. Та це тривало дуже короткий час. Прихильники “об'єдинительних” ідей, крім книжки Ковальського для нижчих клас і хрестоматії Головацького для вищих, іншої української літератури не визнавали. Тому гімназійна молодь шукала поза школою можливостей знайомитися з рідним письменством, з історією народу та й старалася сама розвивати свій національний світогляд.

Такою школою, де гімназійна молодь поповняла своє знання, були таємні гуртки. У деяких гімназіях такі гуртки існували вже від початку 30-их рр. (наприклад, Перемишль, 1832). В 1834 р. відкрила поліція таємний учнівський гурток у львівській гімназії, до якого належали спільно українці й поляки. Ціль цих гуртків була далеко не революційна, а придба-

¹³⁾ Историческій очерк основанія Галицко-Руской Матиці. (вид. Я. Головацьким). Львів, 1850 (ромово Устіяновича); також К. Студинський: Кореспонденція Я. Головацького 1835-1849. Львів, 1909, ст. 85.

ти трохи знання з літератури, історії, мистецтва, плекати товариське життя. Але, за тодішніх часів, на такі "екстраваганції" уряд не дозволяв й дивився на таємні гуртки, яких не міг контролювати, дуже кривим оком. У 1851 р. заснував був Климкович літературний гурток "Руський Гелікон", в станиславській гімназії, але гімназійна влада цей гурток заборонила. Був таємний гурток і в самбірській гімназії. Українська молодь збиралась тут двічі в тиждень на музику й спів. Коли ж гурток викрили, то за цю "революцію" виключено з гімназії декількох більш активних учнів (між іншими й Федора Заревича) "за руські аспірації".¹⁴

До організації громад, які стали центрами Шевченківського культу, багато спричинився згадуваний уже Володимир Бернатович. Він, познайомившись з Володимиром Шашкевичем та іншими провідними студентськими діячами, дуже настоював на тому, щоб поширювати й розбудовувати в гімназіях учнівські громади. За цю справу взявся передовсім Данило Тянячкевич, богослов львівської семінарії. Повний молодечого запалу й енергії, Тянячкевич полюбив ці ідеали, які "навіяла до Галичини Шевченкова поезія".¹⁵ Серед гімназійної молоді він втішався великим довір'ям; його називали "громадським батьком, батьком Данилом, отаманом, пророком, гетьманом" — хоч цьому гетьманові-батькові тоді було всього двадцять років! Заклавши громаду в якійсь гімназії, він утримував з нею постійний письмовий зв'язок, влаштовував доповіді, літературні вечори, на які їхав сам або посилав когось зі своїх однодумців-товаришів. Хоч ті громади не вели ніякої нелегальної роботи, то все ж вони мали строго таємний характер. Члени громад складали своєрідну присягу на вірність, зобов'язувалися передплачувати українські видання, поповнювали бібліотеку для свого вжитку, вивчати українську мову, літературу, історію, любити свій народ — словом, виконувати заповіді Тарасові. Громадяни вибирали собі псевдоніми (наприклад, Грім, Любиволя, Пугач, Хмара, Запена, і т. д., сходилися дуже потаємно, і ця конспірація створювала начебто революційний настрій. Вони пильно стежили за українським літературним рухом і втримували зв'язки з письменниками, як діти з бать-

¹⁴) О. Огоновський: Історія літератури. Львів, 1889, т. 2, ст. 607.

¹⁵) О. Терлецький, *op. cit.*, 124.

нами. Коли, наприклад, захворів Федькович у 1863 р., станиславівські гімназисти-громадяни постаралися про богослуження за його здоров'я. На те богослуження "прийшли всі, від маленького школяра-дитини, аж до усом засіяного молодця". Тернопільці, вітаючи Воробнєвича (в 1866 р.), порівнювали його з Шевченком і бажали

"Щоб почувла вдова Україна
Твій голос, кобзарю наш любий,
Та усміхнулась до своїх дітей,
Щоб його почувли і живі, і мертві, та пробудилися".¹⁶⁾

Ще пару років раніше (1857) молодий Корнило Устіянович (йому тоді було 18 років), бачучи розгубленість і байдужність до народніх справ між своїми товаришами, попадав у цілковиту зневіру щодо того, чи вернеться ще коли "наша воля і слава":

"І пукли струни, а звори і бори
Озвались глухо: ніколи, ніколи..."

А однак, чотири чи п'ять років пізніше, відчинився "новий, нечуваний світ із "Кобзаря" і молоде, свіже, незіпсоване серце відразу полюбило його.¹⁷⁾ Зник внутрішній неспокій, розгубленість і байдужність, бо ось "сам Бог дунув животворним духом у наші молоді душі, щоб ми спізнали в Тарасі нашого народнього мученика пророка — ото він сам наказав, щоб ми вступили на ту дорогу, котру він Тарасовими устами для нашого народу назначив".¹⁸⁾

Хоч, як згадано, центрами Шевченківського культу на початку 60-их рр. були учнівські громади, то все ж траплялись також деякі вчителі, головню молодші, які вводили Шевченка в програму навчань. У Перемишлі це був Михайло Полянський, а трохи пізніше Вахнянин (1863-5). У листі до Танячневича хвалився Вахнянин, що "зібрав громаду... яких 30 мужа самих запечених хлопоманів". За його почином і стараннями перемисьна громада скорше як львівська влаштувала публічний Шевченківський концерт, 26 лютого 1865 р.¹⁹⁾ Після від-

¹⁶⁾ В. Петрикєвич, ор. с., ст. 17.

¹⁷⁾ О. Терлецький, ст. 101.

¹⁸⁾ Там же, ст. 107-8.

¹⁹⁾ Т. Рєванович: З переписки письменників 1860-их років в Галичині (Зап. НТШ, т. 117-118, 1913, ст. 275).

ходу Вахнянина з перемиської гімназії, продовжували той самий курс Євген Желехівський і Дам'ян Гладилевич. У тернопільській гімназії апостолом Шевченкових ідей був Е. Згарський (1864-5), в самбірській — О. Борновський, а в кінці 60-их рр. увів Шевченка до дрогобицької гімназії Іван Верхратський.

Трудність у поширюванні Шевченка, чи, як наже Барвінський, "нового благовіствования" була ще й у тому, що до появи львівського видання "Кобзаря" (1867) в Галичині було дуже мало примірників цієї книжки. Щоправда, привіз був М. Димет в 1862 р. певну кількість "Кобзаря", "Гайдамаків" і "метеликів" з Києва, але учні й університетські студенти вміть все викупили, так що впродовж наступних п'яти років друкованого примірника в Галичині не можна було дістати. Коли Тянячкевич хотів познайомити Воробкевича з творами Шевченка, то післав йому в 1865 р. переписаного "Кобзаря", бо друкованого не було. Ця нагода навела Тянячкевича на добру думку — заставити своїх товаришів богословів до переписування й розсилки "Кобзаря" або бодай поодиноким поем, по громадах. Почалась, отже, переписувальна акція і "невідомі досі пісні Шевченкові ширилися у сотнях-тисячах відписів, читались, виучувались на пам'ять, декламувались. Огненне слово Тараса загрівало молоді серця, та й старі молоділи". Дивом дивується, за Шевченком, сучасник цього відродження:

"І, о диво, трупи встали
І очи розкрили..."²⁰⁾

Таким чином ширилися в Галичині рукописні "Кобзарі" різного складу, ба й змісту. Часто попадали сюди поезії й інших авторів (наприклад, Федьковича). У бібліотеці НТШ зберігся був один рукописний "Кобзар", спочатку власність тернопільської, а пізніше львівської гімназії, в якому було 46 Шевченкових віршів (з додатком "Ще не вмерла...").²¹⁾

²⁰⁾ О. Барвінський, як вище, ст. 129.

²¹⁾ В. Петрикевич, як вище, ст. 28-29; також Климкевич помістив був у "Меті" (ч. 4, грудень, 1863) "Ще не вмерла..." разом з трьома іншими Шевченковими поезіями. Чому саме, трудно сказати, можливо, що в добрій вірі (Чубинський склав "Ще не вмерла" в кінці 1861 або на початку 1862), а можливо, теж тому, щоб надати їй більш атрактивної сили, бо, взорована на мазурці Домбровського (1797), мабуть дуже популярною зразу не була.

Учні-громадяни (та й не-громадяни), використовуючи фєрїї, часто влаштовували дєдлєматорськї вечорї, або такї вїступї з нагодї празнїкїв, родиннїх святкувань чї їншїх по-дїбнїх оказїй. Успїх малї велїчезнїй. Хто вперше чув Шевченка, кїдавсьє перепїсуватї; перепїсував що лїш було мож-ливє. Власнє факт, що "Кобзарь" труднє було дїстатї, створював атмосфєру певнєго мїстїцизму, таємнїчостї. І мовя ї змїст Шевченковї поезїї переносїлї учнїв у цїлком новїй, нечуванїй, вїдмїннїй вїд сїрої будєнщинї свїт. Цю спрагу Шевченковєго слова добрє характерїзує такїй образок зї станїславївськїй гїмназїї. Отож, подає Терлецьнїй, що в 1863 р. появилїсь булї в Станїславовї "Гайдамани", примїрнїк "прїсланїй однєму школярєвї янїмсь добрїм чоловїком зї Львова". За пару днїв з цьогє примїрнїка малє що ї лїшилось, майжє на шматнї йогє рознеслї. Годї було датї всїм прочїтатї. За власнїком "тягнувсьє все по школї цїлїй рїй хлопцїв, янїм вїн на голос мусїв чїтатї цїлу поєму, покї не охрїп. Потєму вїрївав йєму другїй кнїжєчкє з рун ї на корїдорї в гїмназїї, на вулїцї, або денєбудь зачїнав чїтатї далї. Всїх голосна муза поєта, як кїццямї, тягла до сєбє, ї всї тодї поробїлїсь горячїмї хлопєманамї".²²⁾

Петрїкєвїч, що писав свою доповїдь про культ Шевченка на основї матерїялїв, зїбранїх вїд жївїх щє тодї сучаснїкїв подїй, теж згадує про цєй своєрїднїй мїстїцизм навколє Шевченка ї його "Кобзарь". Вїн пишє:

"Творї Шевченка по своїй появї сєрєд молодї зробїлї на нєї безмєжнїй, напївмїстїчнїй вплив. Протягом 2-3 лїт вїдбувсьє цїлїй переворот її свїтоглядє, наступїло нацїєнальнє освїдомлєннє, що зараз в першїх рєнах з елємєнтарнєю силєю обхопїло загал учєнїкїв...".²³⁾

Щоб пїдкрєслїтї свою вїру в їдєї, янї проголошував Шевченкє, ї щоб вїявїтї йєму свою любов, молодь вїзнавала йогє "батькївство", бажала бутї йогє дїтьмї, вїводїтї вїд ньогєго свою духову генєзу. Звїдсї ї безлїч тїх епїтетїв Шевченковї: батькє, батєнькє, старїй батькє, батькє Тарас, учїтєль, мучєнїк за Україну, прорєк, апєстєл правдї ї наукї, ї т. д.

²²⁾ О. Терлецьнїй, як вїщє, ст. 102.

²³⁾ Петрїкєвїч, як вїщє, ст. 31.

В одному дописі з тернопільської учнівської громади до "Мети" є вісім довших або коротших цитат з Шевченка, не враховуючи поодиноких фраз, розкинутих у тексті ("Мета", ч. 15, 30 вересня 1865, "Споминки о Тернополі"). Під впливом Шевченкової мови гімназійна молодь почала вживати фонетики вже на початку 60-их рр., отже тридцять років раніше ніж її офіційно в гімназіях уведено (1892). З цього приводу доходило в деяких гімназіях до непорозумінь між учителями ("старої едукації") та учнями. На заборону вживати фонетики учні відповідали: "Так писав Шевченко, так пише ціла Україна".²⁴⁾

Величезний вплив позначився теж на мові учнів. Каже Петрикевич, що офіційна українська мова в галицьких гімназіях (як це видно зі шкільних звідомлень) була "поганим жаргоном у порівнянні з мовою учнів у роках 1863-70, якої вони вчилися по громадах і якою володіли".²⁵⁾ Перебільшення тут немає. Переглянути б лише листи тодішніх громадян! Де, хто раніше чував таку, наприклад, листовну форму: "Здорові були, пане Осауле", "Засилаю вам з нільна козацьких поклонів, пане Брате", або: "Любий Братіку, ти мій соколе, Гетьмане! З усією сердечністю щирої козацької душі..."²⁶⁾

Але не тільки зовнішньою формою захоплювалися молоді учні, вони брались теж за зміст, і то неабияк. Обов'язком кожного члена громади було вивчати українську історію, її славне минуле, шанувати й гордитись ділами предків, вивчати літературу, передовсім нову. Шевченкові народолюбні ідеї цілковито змінили настанову молоді інтелігенції до народу. Звідси й пішло, що в промовах і дописах громадян стільки патосу про "бідного брата", стільки апелів до взаємної любови, до праці, до чину. На очах зникав тип гімназиста-обрядовця, чи "праведного молодця", що готовий був душу-тіло покласти за обрядові "вуси й бороду", а народжувався новий тип, тип молодого українця з новим змістом.

Під впливом "Кобзаря" зріс також шараварний запал. Уже в кінці 50-их рр. постав був у нас рух, який деякі автори називають "етнографічно-формальним націоналізмом", тоб-

²⁴⁾ В. Петрикевич, ст. 33.

²⁵⁾ Там же, ст. 33.

²⁶⁾ Т. Ревакович, ст. 275.

то рух за обнову певних зовнішніх ознак українства.²⁷⁾ Появились були козацькі шаравари, пояси, жупани, шапки з синім чи червоним дном і, очевидно, вишивані сорочки. Молоді хлопці напередими купували сукно (по провінційних містечках його не було, треба було спроваджувати зі Львова) замучували своїх батьків за гроші, а кравців за те, щоб ті шили, точно по формі, козацькі жупани, шаравари, шапки й парадували в тих костюмах в школі, університеті, на празниках, у церквах.²⁸⁾ Навіть така консервативна установа як Львівська Семінарія перетворилась була на деякий час у "Запорізьку Січ". Цікавий вид, пише Назарук, представляла тоді духовна семінарія у Львові. В семінарському городі богослави, вистроєні в шараварах, жупанах, підперезані поясами, розкладали ватру й при грі на трембіті співали... вівчарських пісень! Зразу семінарські настоятелі, заскочені такою чудасією, не знали просто що робити. Далі почали вимагати, щоб богослави вернулись до "реверенд". Це не була проста справа; лиш загроза виключення з Семінарії втихомирила цю "Січ" і в городі появились реверенди! Розуміється, цей шараварний патріотизм сприяв насадженню шевченківського культу і, крім форми, цей патріотизм дістав тепер ще й національний зміст. Особливо сильний був цей шараварний націоналізм у самбірській гімназії. Приблизно 80 учнів (на всіх 366 учнів у 1862 р. було тут 188 українців) ходило в козацьких шапках. За те називали їх поляки "святоюрчинами".²⁹⁾

Вплив Шевченка відбився сильно теж і на галицькій поезії. Це передусім слідно в Федьковича, Володимира Шашкевича, Ксенофонта Климковича, не кажучи вже про цілий легіон учнів початківців. Ці залюбки послуговувалися цитатами з Шевченка, вживаючи їх як мотто, або безцеремонно змінивши слово-два тут і там, публікували як свої. В 1861 р. подарували були самбірські учні Кочковському, тоді ще ревному послідовникові Шевченка, збірку віршів на іменини, поетичну продукцію громадян. Є там один, що починається:

²⁷⁾ О. Назарук і Олена Охримович: Хроніка руху української академічної молодіжні у Львові ("Січ", альманах, 1868-1909. Львів, 1909, ст. 391).

²⁸⁾ І. Франко: Остап Терлецький (Зап. НТШ, т. 50, ст. 10, 1902).

²⁹⁾ Я. Гординський: До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-ті рр. XIX в. Львів, 1917, ст. 59.

"Руська думка, руська пісня,
Не вмере, не загине..."³⁰⁾

Петрикевич зібрав був досить багато таких віршів-пере-
рібок. Богослов Іван Комарницький дуже був уподобав "Думи
мої", і щоб помірятися з Шевченком, склав свої власні. Ось
зразок:

"Думи мої, думи мої,
Пойдіть світами,
Несіть голос братам
Родними словами".

Бережанська громада видавала рукописну газетку "Бар-
вінок", і в ч. 4 за 1874 р. має таку версію дум:

"Думи мої невеселі,
Думи мої милі,
Де ви претесь у мандрівну,
Діти сизокрилі..." і т. д.

Доволі кострубатий вірш, "подражаніє" Шевченкові,
знайшов був Петрикевич в "Основі", літографованій газетці
громадян в академічній гімназії у Львові. Наведемо його в
цілості:

Читаючи Тарасове Послание

"І ми все прем ся в чужих книгах
Шукати доброго добра.
І толеранції на слові!
А на ділі? Давня біда!

Братерства братнього не буде
Бо слів не ділами учимось,
Великих слів, велику силу,
Та й більш нічого.

Схаменіться, будьмо люди,
Бо з слів лихо буде.
Ділом, ділом розновуймо
Закованих людей.

³⁰⁾ В. Петриневич, ст. 22-25.

Но розумно розковуймо!
 Най не несесь сто ріками
 Кров у синє море,
 Най дим хмарою не слонить
 Сонця перед нами.
 Най навіки не кленемось
 Народа сльозами" ("Основа" 1892; В.
 Петрикевич, ст. 25-6)

Учні станиславівської гімназії вшанували шосту річницю смерти Шевченка окремим виданням "На пам'ятку шестих роковин смерти славного нашого батька-кобзаря Тараса Шевченка" (1867, вид. в Коломиї). Це був вірш учня Осипа Щавінського, що рік раніше помер на холеру (у вересні 1866). Цей віршин, невеликої літературної вартости, помістив у своїй збірці й Петрикевич, як характеристичний вияв почувань молодих громадян, а ще й тому, що ні Супранівський, ні Комаров не помістили його у своїх збірках.³¹⁾

Крім віршів, перерібок з Шевченка, є ще теж сила-силенна учнівських віршів "у річницю смерти" Тарасової. Першим таким віршем буде, мабуть, вірш Федьковича "Співацка добраніч на скін Тараса Шевченка".³²⁾ З інших віршів, неучнівського авторства, "в річницю", треба згадати "Пам'яті великих" Кониського (Перебендя) і два вірші Климкевича — "На вічну пам'ять Тарасови" і "Тарасові на вічну пам'ять", та "Вспоминка смерти Тараса", останній дуже популярний вірш в 60-их рр., виданий К. Горбалем (1865), частинно передрукований в "Меті" (ч. 1, 15 лютого 1865).³³⁾

Наведемо пару рядків.

"Подивися ж, батьку з неба,
 Чи не дарма сіяв
 В серця нашi зерна правди,
 Чи вітр їх не звiяв.

³¹⁾ В. Супранівський: На вічну пам'ять Тарасові Шевченкові: в 50-ті роковини його смерти. Поетична антологія. Зібрав і видав В. Супранівський. Золочів, 1910, ст. 158; М. Комаров: Вінок Т. Шевченкові із віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів. Одеса, 1912.

³²⁾ "Слово", ч. 83, 1861.

³³⁾ "Вечерниці", 1863, "Русалка", ч. 10, 1866.

Дивись, дивись, наш сердешний
 Чи по твоїй волі
 Іде діло? Чи заслужим
 Щасливої долі?

Чи заслужимо те небо,
 Що так сподіваємось...
 Подивися, наш кобзарю,
 Що ми не цураємсь
 Що так сподіваємсь...
 Того слова премилого,
 Що мати співала..." ("Мета", ч. 1, 1865)

Пієтизм гімназійної молоді до Шевченна проявлявся теж влаштуванням богослужень в річницю його смерті. Звичайно цією справою займалися у Львові університетські студенти, а на провінції гімназисти-громадяни. Шкільна молодь приходила на ці богослуження масово. Це не сподобалося шкільним управлінням і в 1865 р. вони заборонили учням брати участь у таких богослуженнях, мовляв, тому, що молодь таким чином маніфестувала свої симпатії до православ'я! Однак учні цієї заборони не лякались і вона власне мала цілком протилежний ефект.

Відбувалося таке богослуження дуже урочисто, торжественно, з певною символічною закрасною. Опис одного такого богослуження подає "Мета" (ч. 2, 1865). Уже заздалегідь перед богослуженням молодь прикрашувала тетрапод барвінковими вінками, на ньому ставили коливо, хліб, вино, а над тетраподом — портрет у лавровому вінку. Над усім цим височів трираменний хрест. По обох боках тетраподу ставили піраміди, прикрашували їх зеленню й вінками, а при одній клали ліру в лавровому вінку. На одній піраміді був такий напис:

"Во вік тобі слава за твою пісню! Доки Дніпро гудітиме, дони Карпати зеленітимуть, не забудем тебе, батьну, рідні діти України".

На другій піраміді писали:

"Во вік тобі слава за твою надію! І унуки розкажуть унукам, чим ти для нас був, Тарасе, орле сизий"!

Тетрапод і пірамідні споруди були обставлені свічками. Під час богослуження співав академічний хор, а під кінець

роздавано портрети Шевченка і вірш Климковича "Вспоминка смерти Тараса". Після богослуження (парастасу) приступали присутні до тетраподу й "внушали колива", приймали просфору, відривали листок з лаврового вінна й виходили з церкви. Це опис богослуження з 1865 р.

При тій нагоді, завважує "Мета", ентузіастична молодь явилась на богослуження дуже численно, "мимо запрету, оповіщеного їй зо сторони руських гімназіяльних катехитів". Взагалі ж помолитись за спокій душі Шевченка не була проста справа. Терлецький каже, що коли "львівська молодь" просила консисторію відслужити Службу Божу за Шевченка, то консисторія рішуче відмовила, мовляв, тому, що Шевченко був "шизматик".³⁴⁾ Тоді за "шизматиків" молитись був гріх.

У Львові богослуження завжди, аж до останніх часів, відправлялось у православної церкві, при Францішканській вулиці. Очевидно, на ці богослуження приходили українці без різниці віросповідань. На провінції, де православних церков не було, учні радили собі ось так: приходив один з них до священника (розуміється, греко-католицького) й просив відслужити заупокійну Службу Божу за "батька". На це богослуження "за батька" збиралися раненько, перед шкільною наукою, всі учні, й тоді "син" подавав священникові інформацію, що його "батько" називався Тарас. Таким способом перехитрювали молоді хлопці старих, як їх називає "Мета", ультрамонтаників.³⁵⁾

Інакший курйоз трапився в Чернівцях. Тут, у православної церкві св. Параскеви, погодився відслужити заупокійне богослуження свящ. Мартинович, катехит реальної школи. Але парох цієї церкви, який ніколи про Шевченка не чув, змирнував, що це може бути небезпечне діло, і не згоджувався. Та якось його втихомирили і він дав свою згоду. В богослуженні взяли участь учні — православні й католики. Відслужили богослуження й помолились. Але консисторія підглянула, що чогось то були в церкві католики! Визвала отця Мартиновича вияснити: "яким правом молився в церкві за унія-та"?! Бідна консисторія ще в 1864 р. про Шевченка не чула!³⁶⁾

³⁴⁾ О. Терлецький, ст. 116.

³⁵⁾ В. Петриневич, ст. 116; "Мета", ч. 2, 1865.

³⁶⁾ "Руслан", ч. 53, 1909.

Богослуження в річницю смерти Шевченка влаштовувала молодь ще й в 90-их рр., пізніше ці богослуження відбувались з власної ініціативи свідомих парохів.

Крім богослужень уже в 60-их роках приходять нова форма відзначування роковин смерті — вечорниці, тобто нічні концерти чи академії.

Як у церковних святкуваннях (богослуженнях), так і в вечорницях, головну роль в організації відігравали студентські й учнівські громади.

Громади, як вже згадувано, були відомі в галицьких гімназіях ще в 30-их рр. Однак тоді вони не мали якоїсь виразної національної цілі. Єдина, яку від них відрізнялась, була громада, заснована Маркіяном Шашкевичем в 1831 р. Подає В. Коцовський, що "смілий Шашкевич скоро придбав і зорганізував ширший кружок молодих людей. Кожен вступаючий подавав усім членам руку і обов'язувався честним словом працювати ціле життя в користь народу і відродженої руської народної словесности".³⁷⁾

Організація громад, учнівських і студентських, на ширшу снallo припадає на початок 60-их років, 1862-65. Найперше вона постала в львівській семінарії, завдяки Танячкєвичєві, в 1862 р. В тому самому році постала громада світських студентів, що гуртувались навколо "Вечерниць". Все це були люди дуже молоді (наймолодший Іван Верхратський мав тоді 18 років, найстарший Євген Згарський 28), глибоко перейняті "новим вітром з України" й щиро віддані ідеям Шевченка. Скупий на похвали Франко пише про цей рух молодих людей так:

"Ті громади, зав'язувані потаємно, з метою самоосвіти та піддержування патріотичного духа, мали між собою тісні, дружні зв'язки, збирались на спільні засідання, де відчитувано та обговорювано власні письменні спроби, денлямовано твори Шевченка та Федьковича, обговорювано справи народовецьких видань, збирали вкладки на літературні та просвітні цілі. Духовним осередком того громадського руху була львівська громада, а головню Данило Танячкєвич, тоді ще слухач теології, натура наскрізь ентузіастична, здібна запалювати себе й запалювати інших.

³⁷⁾ Руска бібліотєна, т. III, Львів, 1884, ст. 23.

Він обсилав ученицькі громади листами або з'їзджав сам чи прислав кого іншого на інспекцію. Ми сьогодні ледви можемо собі уявити той запал, що панував тоді серед гімназіальної молодіжи".³⁸⁾

Побіч львівської громади постали згодом громади в самбірській гімназії (1863), перемиській (1863), тернопільській (1864, або й раніше), у дрогобицькій, бережанській станиславівській (1864), а дещо пізніше в коломийській, стрийській і бучацькій. Майже кожна така громада видавала рукописну чи літографну газетку. Вік тих газеток звичайно не був довгий, це залежало передовсім від активності громадян. Деякі виходили пару місяців, деякі рік-півтора. Станиславівська "Зірка" виходила довше, 1866-1869, і після перерви знов у 1872-1877. В архіві "Просвіти" зберігалось 7 чисел "Барвінку", що видавала громада в Бережанах, тернопільці видавали "Сніп" (1875-6), коломийці "Юнака" (1875-7), самбірці "Згоду", а львівська громада, найбільш активна, видавала "Улий" (1877), "Молодецька праця", "Зільник молодецьких праць" і "Чортик" (всі в 1884), "Зірка" і "Основа" (1892).³⁹⁾

Крім програми, про яку згадує Франко, ці громади були теж осередками, що розвивали й поширювали культ Шевченка, влаштовуючи, крім богослужень, вечорниці, відчити, товариські гутірки і т. п. Перші вечорниці, домашнього характеру, відбулися в Самборі, в домі Михайла Качковського в 1862 р. Це була перша вокально-деклямаційна вечірка, на якій декламували епілог з Шевченкових "Гайдаманів". Сама згадка про гайдаманів перестрашила директора гімназії Тому Полянського і почалися допити. Шість разів ходив Т. Грушкевич, учень п'ятої нляси, на переслухання. Скінчилось більш-менш мирно. Грушкевич показав директорові не "Гайдаманів", а лише епілог, у якому надзвичайних страхіть, як відомо, немає. В наступних роках вечорниці не відбувались, бо Качковський дедалі переходив ув "об'єдинительний" табір, а впарі з цим змінились його симпатії до національного руху й до Шевченка.

³⁸⁾ І. Франко: Остап Терлецький. (Зап. НТШ, т. 50, 1902, ст. 3).

³⁹⁾ В. Петриневич, ст. 20. В моїй бібліотеці зберігається "Незабудьна" (6 чисел), з 1885 р., яку видавали брати Колесси, Іван, Олександр і Філярет, в Ходовичах на Стрийщині.

Наступна згадка про вечорниці в самбірській гімназії з року 1877 свідчить, що вечорниці відбувалися вже потаємно.

У Перемишлі відбувся перший публічний концерт-вечорниці заходом громад (тут було дві громади, богословів і гімназійних учнів) і старанням А. Вахнянина в 1865 р. На цьому концерті промовляв головний активіст у поширюванні шевченківського культу Танячкевич. У кінці 60-их років національний рух в гімназії підупав, а оживився зойно з приходом учителя Євгена Желехівського, і другий концерт відбувся в 1872 р. Від 1873 р. вечорниці переходять у "підпілля", святкування відбуваються таємно з огляду на заборону гімназійною владою. Назагал управи гімназій не сприяли розвиткові шевченківського культу, а тому теж робили різні перешкоди у відзначуванні річниць. Це була й причина, що вечорниці з часом звужились до гуртка громадян або нечисленної аудиторії свідоміших учнів.

Тернопільська громада, яку заснував Пулюй (1864), відразу почала відбувати сходи, на яких читали чи декламували Шевченкові поезії. Вечорниці відбувалися в "ляківці над ставом за містом", або, якщо там не було можливо, винаймали кімнату в готелі Гольда, при Руській вулиці.⁴⁰) В 1880 р., коли шкільна влада почала пильніше слідкувати за громадянами, вечорниці перенесено до Гаїв Великих і Шляхтинецьких, подалі від міста.

Гарно розвивалась станіславівська громада, початково заснована в 1864 р. і реактивована рік пізніше. Про організацію громади докладно розназує Терлецький. Хоч наймолодший (йому тоді було 15 чи 16 років), він, побіч Володимира Навроцького, був одним з найдіяльніших громадян. Ось яку промову він виголосив, одного осіннього вечора, при заснуванні громади, "серед лозовиння, недалеко тисьменицької Бистриці":

"Славні козаченьки, легіники русьні, любі та щирі товариші і братя!

Настає важна хвиля для нашої матери України, озвався віщий голос народного генія і завзиває всіх до нової, послідної борби. "Поховайте та вставайте, найдани порвіте і вражою злою кров'ю волю окропіте! І на цей голос великого Батька-Кобзаря, що як блискавка пронісся аж о

сині карпатські гори... піднялися з усіх сторін щирі робітники і борці за свободу...".⁴⁰⁾

Про богослуження "за батька" в станиславівській гімназії вже згадувано, а вечорниці, починаючи з 1867 р., відбувались таємно в домі Мелітона Бучинського. На ці вечорниці запрошувано теж не-громадян, але певних і довір'я гідних учнів чи й старших громадян. При тому організатори дотримувалися всіх приписів конспірації: двері замикали на ключ, заслоняли вікна та ще й зачиняли віконниці. В 70-их рр., коли переслідування посилювались, не-громадян уже не запрошувано.

Цікаво святкували бережанці. Громада, організована О. Борковським і Ол. Барвінським, начисляла коло 25 членів. Петриневич дістав був інформацію від учасників про те, як відбувались вечорниці в бережанській громаді. Відбувались вони в приватній хаті, на передмісті Адамівка. Найперше присутні співали "Ще не вмерла", далі один з учнів мав доповідь про Шевченка, а там показував перше видання "Кобзаря". Приявні підходили, оглядали і "з пошаною цілували". Вкінці склали обіт, що ціле життя будуть зберігати Тарасові заповіти. Хоч директор гімназії Солтиневич про вечорниці знав і радив відбувати їх публічно, то громадяни воліли й далі відбувати ці святкування таємно й далі конспірувались.⁴¹⁾

Атмосферу бережанських святкувань віддасть, мабуть, найкраще уривок з промови, виголошеної на таємних вечорницях 1875 р.:

"Братчики молоді, орли народа! Нині з горячою любов'ю, з почуття патріотизму зібрались ми укупці поглянути на нашого батька—співана правди і волі. Знаю, як красне чувство ogrіває нині грудь вашу, як гарні гадки в'януть вас з тим народним празником. Коби лиш не остигала та любов на будуче, коби ті думки на дальше остались у вашому серці. Ви любите Тараса, дорогі браття, споминаєте не раз добрим словом — ідіть же за його приміром, положіть собі простувати до тої ціли, для якої тільки билось серце у його грудях. Ви знаєте, над ким боліла його душа, за ким виливав він своє горе. Тільки для безталанного на-

⁴⁰⁾ О. Терлецький, як вище, ст. 137-8. І. Франко, Зап. НТШ, т. 50, 1902, ст. 7-64.

⁴¹⁾ В. Петриневич, ст. 46 і сл.

роду хотів він жити; для него чи раз переносив наруги від своїх ворогів, для него не жахався московських найдан...".⁴²⁾

У коломийській, дрогобицькій і стрийській гімназіях таємні вечорниці почали влаштовувати щойно в 80-их рр., а раніше сходились учні у котрогось зі своїх товаришів і там відбували дискусії, читали чи декламували Шевченка, очевидно теж таємно.

Була ще Васильківська гімназія в Бучачі. Тут таким громадським отаманом був Лев Васильович, ідейний учень, пізніше учитель (писав під іменем Лев Сапогівський). Про бучачьку громаду передав був відомості Петриневичеві директор цієї гімназії Йосиф Ковальський. У рр. 1874-8 згаданий Васильович збирав своїх громадян в суботи або свята, за містом в ліску, коло "кринички". Звідси йшла громада до руїн давнього монастиря, там вела свої розмови, там і святкувала пам'ять Шевченка. Між руїнами збереглася ще була проповідниця, отож туди виходили промовці чи декляматори й звідти проповідували — декламували Шевченка.⁴³⁾

Про львівську учнівську громаду є мало відомостей у Петриневича. Можливо тому, що у львівських святкуваннях перед вели університетські студенти, то й за учнями залишалось небагато — приходити на ці святкування. На початку 60-их рр. Львівська "Бесіда" влаштовувала літературні вечори, в яких брали участь і учні-громадяни, та на тих вечорах декламували Шевченка ("Івана Підкову", "Невольника", "Тополію"). З часом управа "Народнього Дому", в якому приміщувалася "Бесіда", відмовила давати залю на такі святкування (знов та нещасна "шизма"!) так, що вечорниці відбувались або в залі львівського магістрату, або в залі Стрільниці, розуміється, старанням академічної молоді, а часом і старшого громадянства. Львівські Шевченківські святкування були центром уваги цілого краю, особливо громад по провінціях. З нагоди річниць і святкувань ці громади прислали сюди привіти, тим виявляючи свою солідарність, а теж і респект для центральної громади. В 1873 р. прислали тернопільці такий привіт:

⁴²⁾ Там же, ст. 49.

⁴³⁾ Петриневич, ст. 47.

Най законом для нас стане
 Батька завіщане,
 Тоді наша сила й воля
 І правда настане!⁴⁴⁾

Може літературним критикам не подобатись це римування, але не можна йому відмовити здорової логіки і справжніх патріотичних почувань.

Академічна гімназія влаштувала перші вечорниці публічно 1880 р. На програму складались: доповідь учня про українську літературу і про місце, яке в ній займає Шевченко, одна деклямація ("Наймичка") і кінцеве слово директора — подяка молоді за влаштування вечорниць. Подібні святкування відбувались і в наступних роках, останнє 1885 р. В 1887 р. вечорниці заборонено. Вчителі-москвофіли й москвофільська преса повели сильну акцію проти вечорниць, що й привело до заборони. Все ж ці публічні святкування в академічній гімназії мали той добрий наслідок, що й інші гімназії почали відбувати святкування публічно. Починаючи з 1891 р., такі вечорниці "відкриті" влаштовували гімназії в Дрогобичі (1891), в Коломиї, Стрию, Самборі, Золочеві (1892), Перемишлі й Тернополі (1893). В 1900 р. майже всі гімназії, де вчилась українська молодь, такі вечорниці влаштовували. Лиш гімназії в Сяноці, Ярославі, Яслі, Новім Санчі, Ряшеві і в реальній школі в Станиславові, по причині незначного числа учнів-українців, а теж і москвофільських інтриг, шевченківських вечорниць чи концертів не влаштовували аж до 1914 р.

В 1911 р. українські культурні установи звернулися до Краєвої Шкільної Ради з домаганням святкувати 50-літні роковини смерті Шевченка в усіх школах східньої Галичини. Згідно з тією вимогою усі школи, не лише середні, але й народні, мали відзначити врочисто ту дату і святкування мали бути офіційним шкільним святом. Як відомо, Краєва Шкільна Рада складалася майже виключно з поляків, а тому й відповідь була така, якої можна було сподіватись — негативна.⁴⁵⁾

⁴⁴⁾ Там же, ст. 39.

⁴⁵⁾ Обіжник Краєвої Шкільної Ради, з 28 лютого, 1911, ч. 259/IV (в нашому перекладі): "Крайова Шкільна Рада дозволяє влаштовувати свята в честь Тараса Шевченка, але під умовою, що ті свята відбуватимуться в мурах закладу перед полуднем. Керівник закладу особисто відповідає за

З уваги на таку настанову шкільної влади, в гімназіях дійшло до поважних конфліктів. В Академічній гімназії і Філії у Львові, в Коломиї і Перемишлі шкільна молодь zorganizувала 10 березня страйк і вийшла зі школи. За цей страйк директори гімназій заборонили в тому році вечорниці взагалі. В тернопільській гімназії директор (старорус Савицький) зумів янось знайти спільну мову з учнями і тут вечорниці відбулися спокійно й достойно.

Крім тих свят, вечорниць, віршів, промов і т. п., цікавою мірою розуміння Шевченка і його творчости є шкільні завдання. Єдина збірка тем цих шкільних задач, за роки 1876-1900, це збірка Петрикевича. Ці теми кидають певне світло на те, як саме розуміли Шевченка вчителі, на що звертали найбільшу увагу, що бажали засвоїти учням, яку іншу тематику порушували разом з Шевченком і т. д.

Це був би короткий огляд процесу, в якому Шевченко переоформив душу молодій галицькій людині. Можна повторити за Кулішем: "під корогвом Шевченковим ми ніби вернулись до домівки святої з чужої чужоземщини, і рідна словесність сталась для нас службою Господу правди".

Один з речників шевченківського культу в Галичині, Тянячкевич, рахував це ділом божим, що "ми, молодята, не знають звідни, так щиро приголубили безсмертного Тараса, що піддалися під його закон, що огласилися за його дітей, що спізнали в однім тільки наше спасіння, т. є. в щирій роботі для добра нашого народу".⁴⁶

Писання Куліша, починаючи з кінця 50-их рр., були для молоді доступні. У Тянячкевича взагалі можна було дістати все, що Куліш друкував. Тож ці молоді люди знали, що "були б ми без Шевченка", знали, що він, Шевченко, "визвав перед наші очі забуту давнину українську" і що завдяки Шевченкові "ми побачили, що ся душа смиренна не днями, не го-

поведінку молоді під час свята. Програму подасть Дирекція до схвалення цісарсько-норолівській Крайовій Шкільній Раді. В дні, в якому відбуватиметься свято, не буде науки. В дні, в якому місцеві приватні комітети влаштовуватимуть Шевченкові свята, наука відбуватиметься нормально". "Діло", 13 березня 1911.

⁴⁶) О. Терлецький, як вище, ст. 107-8.

дами, а цілими віками в бідах і напастях пробувала та й не знікчемніла, не змінилась, нечестивій волі слугою не зчинилась...".⁴⁷⁾

Зіткнувшись зі словом Шевченка, слова Куліша ставали виразнішими, сильнішими, краще зрозумілими. І вони теж, ці слова, спричинились у великій мірі до сили тих почувань, які молоді люди до Шевченка мали.

⁴⁷⁾ П. Куліш: Чого стоїть Шевченко яко поет народний. ("Основа", ч. 3, ст. 25-32, 1861).

Олег Зуєвський

СВЯТОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ

(До 70-річчя з дня народження)

Нижче подаємо уривок з доповіді, прочитаної на вечорі Святослава Гординського, що відбувся в Інституті св. Івана в Едмонтоні 18 листопада 1976 р. Свято влаштувала Президія ОУП "Слово" в Канаді, таким чином складаючи йому подяку за його великі заслуги для української культури, зокрема теж за його співпрацю і постійне редагування відділу поезій в наших збірниках.

Редколегія

Визначний поет, перекладач, літературознавець та маляр Святослав Гординський за останні десятиріччя виявив себе і як глибоко обізнаний у своїй галузі історик образотворчого мистецтва. Його численні статті та монографії про малярство Тараса Шевченка (1942), Павла Ковжуну (1943), скульпторів Григорія Крука, Антона Павлося, Миколу Мухина (1947), маляра і графіна Віктора Цимбала — це блискучі зразки вдумливої та загарливої праці дослідника, які поважно сприяли піднесенню українського мистецтвознавства до високого наукового рівня. Сюди належить також найновіше видання С. Гординського — **Українська ікона 12-18 ст.**, що появилось паралельно двома мовами — українською й англійською, та цілий ряд статей-рецензій, написаних ним з приводу опублікованої в шістдесятих роках (1966-1970) на радянській Україні багатотомової **Історії українського мистецтва**.

У цих своїх ерудитних статтях С. Гординський, крім винючно влучної та справедливої критики різних методологічних аспектів радянського мистецтвознавства, непомірної переобтяженості його соціологічними та т. зв. вульгарно-соціологічними принципами, подав багато речевих поправок до фактичного (ілюстративного) матеріалу згаданого видання. Одним з найяскравіших зразків таких поправок, наприклад, є переконливе твердження С. Гординського про ікону **Страшний Суд**, що перебувала колись в Михайлівському Золотоверхому соборі в Києві, як про твір російський, очевидно, Строгановської школи, а ніяк не український, у зв'язку з чим впливає зовсім інше її естетичне та ідеологічне прочитання, ніж те, що пропонують автори другого тому (власне, Ф. Уманець) цієї **Історії українського мистецтва**.

Вельми помітну роль на міжнародному науковому форумі за останні роки відіграв С. Гординський так само і в галузі вивчення старої української літератури. Маємо на увазі його цікаві й справді ревелюційні тлу-

мачення (у зіставленні з народною поезією) спеціально лексичних та фразеологічних "темних місць" **Слова о полку Ігореві**, щодо автентичності та національної приналежності якого ще й досі ведуться запальні дискусії у науковому світі. Як відомо, так звана скептична школа Андре Мазона та його молодших послідовників і далі проголошує свою тезу про фальсифікаційне походження цього видатного твору середньовічної літератури. Однак на перешкоді скептикам часто стають якраз їхні аргументи, куди частково належить також проблема "темних місць". "Темні місця", щоправда, залюбки використовують і захисники автентичності **Слова**, хоча їхнє часте недооцінювання фанту його українського походження та недостатнє знання багатьма вченими саме української мови тримає їх теж у дещо зачарованому колі. З нього евентуальний, як кажуть, вихід може бути тільки двоякий: або перейти всім до табору скептиків, або визнати **Слово о полку Ігореві** за український літературний архитвір дванадцятого сторіччя. Здається, що виразний крок у цьому напрямку зробив уже Роман Якобсон, погоджуючися з концепцією авторства **Слова**, запропонованою біля п'ятнадцяти років тому професором Омеляном Прицаком. І, звичайно, не вдаючися до таких, як у нас, дещо екзальтованих висновків, те саме робить у своїй великій монографічній статті "Фразеология и лексика **Слова о полку Ігореві**" (Див.: Академия Наук СССР, "**Слово о полку Ігореві**" и памятники нулиновского цикла: К вопросу о времени написания **Слова**", Москва, 1966, ст. ст. 11-126) В. П. Адріанова-Перетц, коли вона так щедро цитує працю С. Гординського **Слово о полку Ігореві і українська народна поезія: Вибрані прєблеми**, Вінніпег, Канада, 1963. Особливо цікавить її, наприклад, слово **смага** в значенні жар, інтерпретоване С. Гординським як активний термін у мові стародавніх уличів і тиверців, збережене досі їхніми нащадками в Карпатах. Ще більш важливе у Гординського пояснення виразу **потрепати злата і сребра** в зіставленні з терміном **трепітон**, назвою жіночих прикрас, якими не могли користатися повдовілі жінки. Так само роз'яснює С. Гординський вираз **мечи цєфлїти** при допомозі українського слова **цвілити**, себто — **стьобати**, **батожити**, **періщити**, що заперече давніші тлумачення, які виводили це слово від пасивного **квилити** — **заставляти планати, мучити**.

Тут немає можливості докладніше зупинитися над подібними незаперечними досягненнями наукових досліджень С. Гординського, а, крім того, необхідно бодай кілька слів сказати і про його не менш важливу поетичну творчість.

Писати й публікувати свої поезії С. Гординський розпочав ще в ранніх тридцятих роках. Перша його збірка **Барви і лінії** появилася у Львові 1933 року. Тоді ж у газеті **Діло** (16 грудня) Михайло Рудницький привітав його статтю "Маємо нового поета". З того часу, з невеликими перервами, майже кожного року виходили в світ усе нові збірки його поезій або окремі поеми. Тож, коли в 1947 році професор В. Державин у своєму

огляді трьохлітнього українського літературного життя на еміграції захоплено писав про книгу Гординського *Вогнем і смерчем*, то це була вже одинадцята збірка його поезій.

Варто підкреслити, що особливо вихідці із Наддніпрянської України мали нагоду найдокладніше познайомитися з поетичним надбанням С. Гординського лише за десятою збіркою поета під назвою *Вибрані поезії*, яка вийшла в Кракові 1944 року. Саме на базі цієї збірки у багатьох і склалися, мабуть, цілком слушне переконання щодо "питоменної неокласичності" його образних побудов.

С. Гординський — Я і безконечність (олія)

Та подібно до того, як це висловлювалося і в критиці сорокових років, останнім часом знову з'являється думка про гадану еклетичність неокласичної поезії С. Гординського. На наш погляд, ця думка наскрізь помилкова. Походження її виразно зв'язане з висловленими колись малообґрунтованими поглядами В. Державина на природу класичного стилю. Відштовхуючись від того, що він називав антикізуванням та наноїзуванням у хибній, мовляв, концепції поняття класицизму, він по суті звужував його до прославленої ним іманентности розкриття образної канви в класичному творі та відкидав таким чином усе те, чим різні класичні вияви в літературі у різні епохи могли збагачуватися. Це, звичайно, дуже складна проблема і для повнішого її трантування тут немає місця. А тому

обмежимося в даному випадку тільки одним прикладом з творчості Гординського, при допомозі якого легко підкреслити явраз досконалішу інтегральність його клясицизму навіть у порівнянні з відповідними здобутками М. Рильського та М. Зерова. Для цього подаємо його вірш "Над рікою", надрукований ще в 50-х роках у журналі "Київ":

*Ця світла синява, у небесах розлита,
Ця зелень квітних трав, ця соковитість літа,
Що простеляється достиглістю щедрот,
Прозора далина, холодний подих вод,
Густі ліщинники на набережних схилах,
Розжарений пісок, хмаринка легкокрила,
Сліпучих променів такий розтратний жар,
Те все, що навкруги, все — створене як дар
Тобі, — впиватися і напувати тіло,
Обточувати стан, вливати пружність, силу,
Сповняти світлістю, сторадістю життя,
Очима н'ю тебе, красу твого буття,
Коли на березі, спираючись небдало,
Смаглява, золота від соняшного палу,
Лежиш, усмішкою вітаючи — кого?
З якою пристрасстю до рамена твого,
Коли б ти знала це, — припав би я устами!
Але без поруху, мов оповита снами,
Триваєш, віями накривши глиб очей.
А, може, вдаваний, незрушний спокій цей
І вмисне, граючись, повік не підведеш ти,
Бо хочеш, потайки, щоб милував і пестив
Тебе цілунками нестриманих палань
І сонцевий вогонь, і пал моїх бажань?*

Сміливо можна твердити, що навіть знаменитий вірш М. Рильського "У темній гучині її я наздогнав" з його оксюморонним "Упасти в цім бою для мене найдорожче", саме через оцю оксюморонність та підкреслену, отже, парадоксальність, звучить значно тривіальніше, ніж наведені вище рядки клясично зрівноваженої композиції С. Гординського. А порівняння, наприклад, із шедевром Зерова "Мов давня праосінь, ти йдеш моїми снами" натикається на виразну гібридність останньої композиції через незаперечне перекликання з твором Стефана Малларме (під назвою **Зідхання**), у якому ми знаходимо передусім символістичну, з трансцендентним розкриттям, природу образів. Тож чи є тоді підстава у якомусь дефінітивному сенсі говорити про еклентизм С. Гординського, справді найпоследовнішого поета-клясичина в нашій сучасній літературі?

Юрій Клиновий

ОПИС ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ І ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНИХ ПРАЦЬ ІВАНА КОШЕЛІВЦЯ

Минулого року сповнилося 70 років з дня народження Івана Кошелівця, видатного українського критика, літературознавця, редактора і перекладача. Щоб бодай скромно відзначити цю річницю, ми друкуємо нижче привітальний лист Об'єднання Українських Письменників "Слово" в Канаді до Ювілята, теж неповний опис його праць.

Редколегія

• Ів. Кошелівець.

Вельмишановний і всім нам дорогий Іване Максимовичу!

На своєму засіданні 6 грудня Президія канадського "Слова" одноголосно вирішила якнайсердечніше привітати Вас у Ваше 70-річчя.

Ми повністю свідомі Ваших великих заслуг для української літератури, не тільки в діяспорі, але й в Україні. Немає сумніву, що Ви є провідним теоретиком літератури, критиком і літературознавцем на еміграції, що Ваша довголітня діяльність як Редактора, спершу "Літературної України", а потім найкращого нашого місячника "Сучасність", а далі й Редактора багатьох видань і Співредактора ЕУ, витиснула нестертий знак на нашому літературному процесі, піднесла його на такий високий рівень, що він нічим не поступається таким самим процесам інших еміграцій. Зокрема важливою є Ваша роля тонкого обсерватора й аналітика літературних процесів в Україні, Ваша несипуча боротьба проти того, щоб українську літературу там зіпхнути до ролі провінційного явища.

Коли ми сумуємо, дорогий Іване Максимовичу, що Ви перестали редагувати "Сучасність", ми знаємо і радуємось, що ні Ваші духові, ні фізичні сили Вас не опускають. Або, щоб зацитувати безсмертного Гоголя, "ще є порох у порохівницях, ще не гнеться козацькая сила". І дай Боже, щоб вона, Ваша творча сила, ще довго проявляла себе, як досі, щоб Ваше здоров'я постійно тривало, таке ж міцне і дуже, як тепер.

Щиро вітаємо Вашу достойну Дружину, а Вам складаємо подяку і поклін у Ваше 70-річчя.

Вам віддані —

*О. Зуєвський
Б. Мазепа*

*Ю. Клиновий
Б. Медвідський*

Друкуватися почав на еміграції. Перша його стаття "Нотатки про український роман" появилася в журналі "Літаври" (Зальцбург), членом редакції якого й був І. Кошелівець (гол. редактор Юрій Клен). 1947-50 надрукував низку літературно-критичних статей у газеті "Українські вісті" (Ной-Ульм). З 1951 до середини 1955 друкувався в газеті "Сучасна Україна" (Мюнхен), а з липня 1955 до кінця 1960 — в "Українській літературній газеті", яку редагував спільно з Юрієм Лавріненком. Ставши

з січня 1961 року головним редактором журналу "Сучасність", відтоді й друкується майже виключно в цьому журналі.

На жаль, ми не мали змоги віднотувати статті І. Кошелівця в попередніх названих виданнях і подаємо тут лише добірку з того, що він опублікував у "Сучасності".

1. "Драматургія Олександра Корнійчука" ("Сучасність", 1961, ч. 1).
2. "Андре Жід" (1961, ч. 5).
3. "Перекладна література в УРСР і роман Д. Т. Лямпедузи" (1961, ч. 9).
4. "Олександр Білецький" (там само).
5. "Під кінець 1961 року" (1962, ч. 2).
6. "Голос сумління" (1962, ч. 3).
7. "Поезія політичної кон'юнктури" (1963, ч. 2).
8. "Про Михайла Ореста" (1963, ч. 10).
9. "Де наш Шевченко?" (1964, ч. 8).
10. "Павло Вірський, балет Київської опери та ін. в Парижі" 1965, ч. 1).
11. "Повість Василя Бинава" (1966, ч. 6).
12. "Про 'Собор' Олеса Гончара" (1968, ч. 7, 8).
13. "Про те, без чого можна обійтися, і що в культурі конче" (1969, ч. 1).
14. "З великої хмари..." (1970, ч. 2).
15. "До питання реабілітації С. Бена" (1971, ч. 7).
16. "А. Солженіцин — нобелівський лауреат" (1971, ч. 2).
17. "Невичерпний світ поета" (про творчість Л. Первوماйського) (1972, ч. 12).
18. "Початки українізації" (1972, ч. 1).
19. "До сучасної літературної ситуації на Україні" (1973, ч. 7-8).
20. "Ще до літературної ситуації на Україні" (1963, ч. 9).
21. "Диптих на мистецькі теми" (1974, ч. 1, 3).
22. "Олександр Довженко в Одесі" (1974, ч. 6).
23. "На поточні теми" (1975, ч. 3).
24. "Дещо про сучасний стан української літератури". Доповідь на з'їзді Об'єднання українських письменників в екзилі "Слово" (1975, ч. 6).
25. "З-під яких брил?" (1975, ч. 5).
26. "Поклонник шаленіючого сонця" (про творчість Івана Сенченка) 1976, ч. 2).
27. "Майстер коляжу" (про творчість Жана Превера) (1976, ч. 5).
28. "З приводу VII з'їзду письменників України" (1976, ч. 7-8).
29. "Перші хоробрі" (1977, ч. 11).

Польською мовою

1. "Собор без ристування" ("Культура", Париж).
2. "П'ятиріччя української літератури" ("Культура").

3. "Парадокси української дійсності" ("Культура", 1970, ч. 6).
4. "Хроніка українського опору" ("Культура", 1976, ч. 1. Російський переклад у журн. "Континент", ч. 5).

Книжки

1. "Нариси з теорії літератури", вип. 1. Вірш. 1954.
2. "Сучасна література в УРСР", 1964.
3. "Микола Скрипник", 1972.
(Усі три вийшли у видавництві "Сучасність").
4. "Україна 1956-68" (польською мовою). Передмова Ю. Лободовського. В-во "Інститут Літерації", Париж, 1969.

Упоряднував і зредагував книжки з вступними статтями і коментарями

1. "Панорама найновішої літератури в УРСР", 1963; друге видання, перероблене і доповнене 1974 (в-во "Сучасність").
2. Василь Симоненко, "Берег ченань", 1965 (крім вступної статті, важливий текстологічний коментар). Далі було ще двоє видань.
3. Микола Скрипник, "Статті й промови з національного питання", 1974.
4. Іван Світличний, "Гратовані сонети", 1977.
5. Євген Сверстюк, "Вибране" (у друку).
(Усі у видавництві "Сучасність").

Переклади

Окремі видання

1. Василь Бинав, "Мертвим не болять", повість (з білоруської), 1966, в-во "Сучасність".
2. Дені Дідро, "Жан фаталіст і його пан", роман (з французької, 1968).

Друковані в журналах і газетах:

1. Олександр Солженіцин, "Один день Івана Денисовича" (повний текст), "Сучасність", 1963.
2. Віктор Некрасов, "По обидва боки океану" (повний текст), "Сучасність".

З німецької:

Майже вся оповідна проза Франца Кафки (крім романів), друкована в "Сучасній Україні" за 1953 рік.

З французької:

1. Фрагменти з "Злих думок" Поля Валері.
2. З "Думок" Пасналя.
3. Поезії Жана Превра.

(Друковане в "Сучасній Україні" й у "Сучасності").

* Повищий опис виготовлено при ласкавій допомозі Ювілята — Ю. Клиновий.

Дмитро Козій

ДРУЖБА В ЖИТТІ ШЕВЧЕНКА

Живемо в добі ненависти, жорстоности, насильства, топтання людської гідности. "Зраду скрито в наших душах" — можемо сказати про нашу добу словами Р.-М. Рільке ("Східна денна пісня" в перекл. М. Бажана).

Щоправда, водночас у поганьбленому світі сяють цінності, якими окуплюється світове зло. Ось вони: чесність, мужність, справедливість, милосердя, жертвність, вірність, каяття, а над ними — любов, про яку сказав Великий Апостол, що вона "радіє з правди" (Лист до коринтян I, гл. 13).

Темні сили і духові цінності співіснують у світі динамічно — у вічному змаганні.

Призначення людини — своєю участю в тому змаганні розширювати дедалі більше й більше межі світу цінностей. Духові цінності виповнюють людське життя глибоким змістом і тим самим стверджують, що буття має сенс. Вони є джерелом внутрішньої свободи людини. Як такі вони становлять моральну силу людини в її турботах.

Такою силою є й дружба як різновид любови.

**
*

Ті, кого недоля погнала на чужину, ті, що караються в концентраційних таборах, розкинутих на безмежних просторах Архіпелагу ГУЛаг, відчувають і розуміють, напевно, найкраще вагу й значення дружби, її вартість у житті. У дружбі розкриваються глибинні пласти душі. У нещасті, злиднях і неволі більше, ніж золото, ціниться друг, його тепла руна, його усмішка, його очі, в яких відчуваєш теплінь, самовідданість і готовість поспішити з допомогою в потребі, а навіть віддати життя за друга. Життя без дружби світило б пустою. Сказав колись Цицерон: "Здається, що позбавляють себе світла сонця ті, що нехтують дружбою, бож не маємо від богів безсмертних нічого ліпшого, нічого милішого від неї".¹⁾

У старовину високо цінили дружбу й нерозривно пов'язану з нею вірність. Залишилися чудові перекази про друзів Ореста й Пилада, Орлянда й Олівера (в "Пісні про Ро-

¹⁾ Cicero: Laelius sive de amicitia, cap. 14.

лянда” — український переклад Василя Щурата). Наша запозозна старовина пишлася дружбою-побратимством. Клясичний її образ змалював П. Куліш у “Чорній раді”. У грецьку старовину багато уваги аналізі дружби приділили велетні філософії: Платон присвятив їй один діалог, а Арістотель значну частину “Етики Нікомахейської”. Особливо плекали дружбу учні Питагора. З питагорейської школи походить переказ про вірних друзів Фінтія і Дамона. Перекажемо коротко його зміст. Дамон пробрався до Діоніса, тирана Сірануз, щоб його вбити. Але варта спіймала його, і він мав згинути на хресті. Перед смертю Дамон просив тирана, щоб пустив його додому на три дні, бо хотів видати заміж свою сестру. Поруку за нього дав Фінтії, що мав залишитися в тюрмі. Тиран погодився на це. Дамон полагодив свою справу і на третій день удосвіта рушив до Сірануз. Але ворожі сили ніби змовилися, щоб перешкодити йому. Лютувала буря, повінь зірвала мости. Дамон кинувся в ревучі хвилі і, напружуючи всі сили, переплив на другий берег. Йому заступили дорогу розбійники, та він вирвав дрюк із рук одного і вклав трьох напасників, а решта втекла. Спрага й утома знесли його. Вже сонце пішло на спад, як він добрався до Сірануз. Вже нат заходився на майдані стратити Фінтія. Дамон ледве добіг до шибениці і стримав ната. Дали знати про це тиранові. Жорсткий тиран був так зворушений непохитною вірністю друзів, що просив уважати його за свого друга.

Переказ мовчить про те, чи друзі виконали його прохання. Але, чи могли вони вволити його волю? Адже не могли вони зрентися своїх ідеалів, не могли перестати боротися за волю, як і тиран не міг зрентися того всього, що давала йому влада. Головне ж: Дамон і Фінтії, як і тиран — це були люди відмінної духової структури. Уже Платон указував, що умовою тривалої дружби є не стільки наявність у друзів спільних чи подібних ідеалів та змагань, як їх духова спорідненість.²⁾ Спільні ідеали та змагання можуть мати члени даної мистецької, наукової, релігійної чи політичної організації, не пов’язані вузлами приязні. Дружба, як і кохання, зароджується з душевних глибин, де вирішальним чинником є почуття.

²⁾ Plato: *Lysis*, 221 E — 222 A. Cf. Aristoteles: *Ethica Nicom.* VIII, 3.

Тут приходиться до голосу щось невимовне, яке дається схопити внутрішньому прозиранню в душу. Воно відкривається безпосередньо спорідненим душам. Інтелект відіграє при духовому з'єднанні тільки другорядну роль. Він співдіє передусім при здійснюванні окреслених цілей і завдань. Дружне спілкування є потребою душі бачити один одного, розмовляти, взаємно тішитися й сумувати та взаємно діяти. Це й є духове єднання, що корениться в глибоній сфері психіки. Дружба загострює духовий зір людини, дає вміння відкривати в людині цінності, яких інші люди не добачають і до яких ставляться байдуже. Вона спрямовується на особу як тану.

**

Наші міркування ведуть нас прямо до світу Шевченка, а саме до проблеми ролі, яку відіграла дружба в його страждальницькому житті.

Шевченко мав усі дані, щоб з'єднувати собі друзів. Він був чарівливою вдачею, в його душі палав невгасний вогонь ентузіяста, що запалював людей, які з ним співжили. Тому в роки студій у петербурзькій Академії Мистецтв було в нього "приятелів і знайомих аж надто багато".³⁾ Було серед них чимало таких "друзів"-ефемерид, які скоро розвіялись у тумані буденщини. Але були й такі, які залишили тривалий слід на сторінках життєпису поета-мистця. Ми маємо тут на увазі саме цих останніх. Вони зберегли вірність другові в добру годину, але не зреклись його і в годину злу, яка й буває великою школою випробування.

Перше місце серед друзів Шевченка заслужив собі, здавалося б, Іван Сошенко. Якщо вірити П. Зайцеву, він був "найдорожчий поетові з усіх його друзів".⁴⁾ Адже Сошенко перший подав кріпакові рятівну руку, перший ужив заходів, щоб його визволити з кріпацької неволі. У ставленні до Шевченка він проявив багато сердечності, якої прагнула душа кріпака на чужині, підтримував у ньому природжене йому, але прибите обставинами, почуття особистої гідності. Шевченко відчув тепло його серця і зрозумів його великодушність.

³⁾ П. Зайцев: Життя Т. Шевченка, стор. 72. Вид. НТШ. Н. Йорк — Париж — Мюнхен, 1955.

⁴⁾ Там само, стор. 392.

Тим то пройнявся пошаною до нього й до кінця життя зберігав почуття вдячності за все добро, яке завдячував йому. У повісті "Художник" автор уділив Сошенкові (не називаючи його по імені) чимало місця: вклав у його уста розповідь, помістив фіктивне листування з ним. Коли в 1858 р. повертався з України до Петербургу, відшукав у Києві мешкання Сошенка, бо хотів привітати його та скласти йому поклін. У своєму листі до Сошенка, датованому 9 жовтня 1859 р., Шевченко називає адресата "ширим другом", звертається до нього на "ти". Але Сошенко, хоч і підбадьорений поетом, не має відваги звертатися до нього на "ти". Відчувається в нього, крім глибокої пошани до поета, певна дистанція. Пера друзів здобуваються на інші тони.

Найміцніші вузли дружби зав'язуються в молодечому віці. Молодість, доба розквіту емоційного багатства душі та цвітіння ідеалів, є тою добою, коли прокидається в душі потреба мати друга чи друзів на все життя. Потребу дружби відчують сильно такі натури, як Шевченко, які мають відкрити душу для людей і світу.

Як легко й скоро з'єднавав собі друзів молодий Шевченко, бачимо по тому, як він подружився з малярем Вільгельмом Штернбергом. Арістотель був тієї думки, що дружба потребує довшого часу, щоб визріти; що двоє людей повинні спершу добре пізнати себе, щоб оцінити, чи вони гідні любови та впевнені в своїй вірності.⁵⁾ Натомість Шевченко керувався в виборі друзів інтуїцією, вчувався в моральну суть людини з одного погляду на неї. Він знав "мову серця" і щедро розсипав скарби свого внутрішнього багатства. Мав чисту душу, не запламлену лицемірством, фальшем, егоїстичними інтересами. Захоплював красою душі: беззастережною добротою й поетичним надхненням. Тому легко знаходив відгук у шляхетних, добрих і творчих одиниць.

Перед своєю зустріччю з Вільгельмом Штернбергом Шевченко чув про нього дещо. Вперше зустрілися вони 1838 р., коли Штернберг приїхав до Петербургу з України. Ось що пише Шевченко про ту зустріч: Коли Штернберг увійшов до кімнати, "я — каже поет — не дав йому здійснити кожуха, кинувся цілувати його, а він відповідав мені тим самим". Шев-

⁵⁾ Арістотель, цит. твір, VIII, 3.

ченно, ніби дивуючись, додає: "І дивно, мені здавалося, що я зустрів давнього знайомого" ("Художник"). Характеристичне оце визнання поета: "Довго ми мовчки милувалися один одним". Було це обопільне захоплення. Шевченко цинив передусім людські якості друга, про якого так висловився: "Яке він добре, лагідне творіння!.. До нього все усміхається і він сам до всього усміхається". Коли згодом Штернберг мав виїхати до Оренбургу, Шевченка ця вістка приголомшила. "Я довго — признається він — не міг говорити... Що ж я буду робити без тебе? Як же я буду без тебе жити?" Після виїзду приятеля він почув "нудьгу й пустоту", праця йшла йому "в'яло".

Є іскра, що запалюється в двох душах, яка свідчить про їх духове споріднення. Інтуїція, яка корениться в любові, відкриває в людині цінності, недоступні для інтелекту. Звідси походять спільні прагнення здійснювати цінності. З джерел любови випливає вольова настанова того самого хотіти й того самого не хотіти. Правдиві друзі керуються шляхетними почуттями й прямують до високої цілі. Тому мають однанове почуття огиди до всього користолобного, низького, вульгарного.

Шевченко здобував собі друзів серед людей різних професій, але найбільше знаходив їх — річ природна — в мистецькому й літературному середовищі.

Було б дивним, якби поет і мистець у одній особі, що любив до нестями спів і театр, не познайомився, мавши нагоду, зі славетним співаком Семеном Гулаком-Артемовським і незрівняним артистом сцени Михайлом Щепкином. Познайомився й подружився.

Гулак закінчив студії в соняшній Італії й приїхав у 1842 р. до Петербургу збирати лаври. Ось як характеризує його Павло Зайцев: "Веселий, повний життєвої енергії, дотепний оповідач, артист з усіма даними першорядного актора і в комічних і в драматичних ролях, бас-баритон феноменального діяпазону і незрівнянної краси, разом із тим стихійний український патріот, Гулак відразу зблизився з Шевченком".⁶⁾ Він мав відвагу підтримувати зв'язки з поетом-засланцем. Справив засланцеві "велику радість", пославши йому до Новопетровського форту листа й грошову допомогу (Лист Шевченка

⁶⁾ П. Зайцев: Життя Т. Шевченка, стор. 90.

від 15 червня 1853 р.). Шевченко міг щиро називати його "братом-другом", "благороднішим із людей" (Лист від 30 червня 1856 р.). Коли він повернувся з заслання до Петербургу, Гулак поспішив насамперед привітати свого друга. У "Щоденнику" (під датою 28 березня 1858) Шевченко записав: "Я обняв мого задушевного Семена Артемовського. А за півгодини я був уже в його домі, як у своїй рідній хаті. Багато-багато ми згадали й переговорили, а ще більше не встигли ні згадати, ні переговорити. Дві години промайнули швидше, як одна хвилина".

Неповторним втіленням друга був для Шевченка чародій сцени Михайло Щепкин. Доля їх була подібна. Щепкин, як і Шевченко, походив із кріпацького роду і викупився з неволі завдяки допомозі князя Репніна. Шевченко чув багато про нього, коли перебував у Яготині, в домі князя, а коли повертався до Петербургу, по дорозі в Москві познайомився з Щепкином і подружився. Тоді подарував йому автограф "Чигирин". Він був поклонником Щепкина як артиста, "великого старця", як він назвав його в листі до граф. А. Толстої (Лист від 2 січня 1858), а водночас цинив його за його "щире велике серце". Якби то нам побачитися — писав йому Шевченко з Нижнього Новгороду. — Якби то нам хоть часиночку подивитися один на одного, хоть годиночку поговорить з тобою, друже мій єдиний! Я ожив би, я напоїв би своє серце твоїми тихими речами, неначе живучою водою!" (Лист від 12 листопада 1857).

Бувши вже в похилому віці, Щепкин вибирається під Різдво з Москви до Шевченка санною дорогою (залізниця тоді з Москви до Нижнього Новгороду ще не було), в тріскучі морози, під завивання вітру, назустріч сніговіям, щоб привітати великого друга з Різдвом Христовим і, як каже, "поколядувати вкупі" (Лист Щепкина до Шевченка від 11 грудня 1857). Можемо уявити собі, з якою радістю вони зустрілися! Шевченко присвятив своєму другові, "возлюбленикові муз і грацій", написану тоді в Н. Новгороді поему "Неофіти".

До найстарших друзів Шевченка слід зарахувати й Якова Кухаренка. Шевченко полюбив його як людину, що поєднувала "високі прикмети лицарської душі з щирою добротою

й простотою".⁷⁾ Вони познайомилися в Петербурзі, куди Кухаренко приїхав у службових справах. Було це в 1842 р. Кухаренко був на шістнадцять років старший за Шевченка, проте вони побраталися на все життя. У своїх листах Кухаренко називає Шевченка "братом", "братом рідним" (листи від 2 листопада 1844 і від 25 травня 1856). Шевченко відплачується йому, називаючи його пестливо "братиком". Їх сердечна дружба виявилася міцною й тоді, коли Кухаренко був отаманом Чорноморського війська, а Шевченко політичним засланим. Шевченко знав ціну цієї дружби. Маючи вже вістку про своє звільнення з заслання, він снує мрії, що заїде насамперед до Кухаренка. Ченає від нього листа: "Чи не надумається батько кошовий Кухаренко написати мені? Ото зробив би мені послугу старий чорноморець! Незвичайне явище серед людей — ця справді шляхетна людина!" ("Щоденник", 13 червня 1857).

У Новопетровському форті поет перестав писати поезії. Але добрий друг умів підіграти занехаяну творчу снагу. З цього приводу поет дякував йому: "Я писав тобі, друже мій єдиний, що вже не втну нічого віршами. От і збрехав. Збрехав і не схаменувся. Правда, я сам думав, що я вже зледащів, захолюнув в неволі, аж бачу — ні. Нікому тільки було вогню положить під моє горем не добите старе серце. А ти, друже мій, догадався, взяв та й підкинув того святого вогню. Спасибі тобі, друже мій єдиний. Довго я читав твій лист, разів з десять, чи не більше, та дочитався до того, що в мене не тільки очі — серце заплакало, мов та голодна дитина. А серце, сказано, не дитина, його галушкою не нагодуєш. Що тут на світі робить? — думаю собі та, вставши раненько, помолився Богу, заначав рукава та заходився коло оцієї "Москалевої криниці". Бог поміг, то сяк, то так кончив. Мені і полегло трохи". (Лист до Кухаренка, 5 червня 1857).

Так утворив поет другий варіант поеми "Москалева криниця", яку й присвятив своєму другові. А втім, можна припускати, що й надія на волю, якою жив тоді поет, зміцнила його охлялі крила.

Мав друзів Шевченко і в наукових колах. У 1844 р. познайомився він у Москві з відомим славістом Йосипом Бодянським. Відразу зарахував його до своїх друзів. Бодянський

⁷⁾ Там само, стор. 91.

не побоявся підтримувати зв'язки з засланцем. Послав йому до Новопетровського форту якісь літописи, чим порадував поета. За надіслані книжки вдячний поет нагородив свого вченого друга автопортретом, при чому в листі назвав себе гетьманцем. "Я боявся — писав він — нарисувати себе москалем, щоб ти часом не перелякався, глянувши на поличчя моє в московській шинелі або, крий Боже, ще і в мундирі! А гетьманець, думаю, не перелякає тебе, а може, ще й порадує твою запорозьку душу" (лист від 3 листопада 1854). Шевченко просив надіслати йому Літопис Величка, але так і не діждався його. Не було тут неухважності з боку Бодяньського. Справа виявилася пізніше. Коли Шевченко в 1858 р. зупинився в Москві, він відвідав м. ін. уральського козана Савичева. Чимале було його здивування, коли побачив там літопис Величка. Виявилось, що старий рубака дістав літопис два роки тому від Бодяньського, щоб переслати Шевченкові. Але, як пише Шевченко, "тримав його у себе, сам не знає, нащо і пощо" ("Щоденник", 20 березня 1858).

Високо цинив Шевченко свою дружбу з Михайлом Максимовичем, що прославився виданням українських народних пісень. У листі до нього бажав йому добра й здоров'я "на славу нашої преславної України" (лист від 4 січня 1858), але, не зважаючи на дружбу й керуючись почуттям національної гордості, відкинув пораду Максимовича співробітничати в журналі "Парус" тому, що його редактор у своїй відозві "перелічив — як каже Шевченко — всю слав'янську братію, а про нас і не згадав, спасибі йому. Ми вже, бач, дуже близькі родичі. Як наш батько горів, то їх батько руки грів. Не доведеться мені давати під парус свої вірші", — з таким сарказмом зареагував поет на національну дискримінацію редактора. Міг миритися з такою легковажністю поміркований Максимович, не міг Шевченко. Цей випадок, однак, не потьмарив їх приятні. Шевченко навіть гостював у Максимовичів на їх хуторі Михайловій Горі коло Переяслава зо два тижні в 1858 р.

Недоля звела Шевченка з переяславським лікарем Андрієм Козачковським. Вони познайомилися 1841 р., але зблизилися в 1845 р. Тоді Шевченко важко захворів і лікувався у Козачковського. Життєписець Шевченка характеризує Козачковського як людину "високих моральних прикмет, українського патріота". Їхня дружба була довготривала. Козачковський не

забув про свого друга, коли той карався в Новопетровській фортеці і глибоко страждав, бо здавалося засланицю, що його всі покинули. Шевченко писав до Бодяньського: "1-го жовтня я отримав лист від твого товариша, а мого доброго приятеля Андрія Козачковського з Переяслава. Я йому вдячний, він один не забув про мене в напасті" (лист від 15 листопада 1852 р.).

Шевченко, захворівши, просить свого колишнього лікаря надіслати йому рецепту на ліки. Коли він довідався про смерть первістка Козачковських, пише зворушливого листа з висловами співчуття, не згадавши ні словом про своє горе. Так умів він брати глибоко до серця чуже горе, забуваючи про себе. Так колись після свого арешту, сидячи в Петропавловській цитаделі, він був зворушений до дна душі, побачивши крізь решітку прибиту горем матір Костомарова, і дякував Богові за те, що він не має з ким ділити свою тюрму, свої найдани. В іншому листі (від 14 квітня 1854) згадує поет з любов'ю про дітей і дружину свого друга, про дерева, які той посадив 1845 р., і про те, як вони під час його гостювання гуляли разом у селі Андруші "попід дубами та вербами". Просить надіслати йому "Слово о полку Ігоревім", яке хоче перекласти. Дякує за грошову допомогу, яку друг прислав йому, написавши при тому, що це від спільного знайомого, хоча Шевченко був певний, що Козачковський послав гроші "із власної дірявої кишені". Вдячний поет присвятив другові невільницьку елегію "Давно те діялось".

Козачковський зберіг вірну пам'ять про Шевченка й написав спогади про нього.

Серед друзів Шевченка ми не згадали досі нікого з кирило-методіївців. Невже між ними не було нікого, кого б поет назвав своїм другом?

Сердечні взаємини уклалися між Шевченком і Костомаровим. Про це свідчить лист Шевченка до Костомарова від 1 лютого 1847 р., в якому поет називає адресата другом, а себе його "ширим братом". Повертаючи Волгою з заслання, Шевченко відвідав по дорозі в Саратові матір Костомарова. Побачення було дуже зворушливе, про що розказав поет у "Щоденнику". Пізніше Костомарів жив у Саратові з матір'ю. Звідти написав Шевченкові листа, в якому щирий дружній тон не залишає сумнівів. Як до незабутнього друга звертається Костомарів до Шевченка з такими словами, як "брат лю-

бий, друзяка щирий, вірний товариш незапам'ятної пригоди 1847 р.". Ще й радить по-дружньому: "пиши, пиши, пиши, тільки ж по-нашому пиши". (Лист від 28 жовтня 1857 р.).

Шевченко зберіг глибоко свої дружні почуття. У листі до Михайла Лазаревського від 10 липня 1859 р. він просить свого друга: "Як побачиш Костомарова, то поцілуй його за мене".

У Петербурзі, після заслання, він часто зустрічався з Костомаровим і бував у нього. Костомарів був тоді уже професором університету. Поет дозволяв собі, бувало, посміхатися з поважного професора, але друг приймав його пустощі по-дружньому.

Не так гармонійно уклалися відносини Шевченка з другим визначним кирило-методіївцем, Паньком Кулішем.

Шевченко, як завжди, проявляв у своїх взаєминах з Кулішем щирість і безпосередність. Різнила їх відмінна психічна структура. Шевченко збагнув тяжку вдачу Куліша, про що свідчить його запис у "Щоденнику": "Він (Куліш) хоч і жорстоко, проте інколи скаже правду; але йому не нажи правди, якщо хочеш зберегти з ним добрі взаємини" ("Щоденник", 18 березня 1858). Все ж він прагнув мати в Кулішеві друга. У своїх листах до Куліша Шевченко називає його "другом великим", "другом єдиним", "другом сердечним", "братом". "Я їду тебе — писав він з Нижнього Новгороду — а ти стань мені за рідного брата" (лист від 5 грудня 1857). Він захоплювався Кулішевою "Чорною радою" і "Записками о Южной Руси".

Кулішеве ставлення до Шевченка було суперечливе: було там і захоплення в різні часи, і менторство, і навіть знеславлення.

З захопленням привітав він "Кобзаря". Признається Шевченкові, що "багато місць вивчив напам'ять" (лист до Шевченка від 25 липня 1846). "Ваші твори — писав він — належать не самому Вам й не самому Вашому часові; вони належать усій Україні і будуть промовляти за неї вічно".

Щоправда, Куліш мав застереження щодо окремих місць "Кобзаря", але критичні зауваження робив він, як запевняє, з шляхетних спонук, неруючись бажанням, щоб твори Шевченка "досягли можливого ступеня досконалости", "щоб

Україна мала поета, який би всьому світові сказав за неї своє могоутнє, гармонійне слово" (там само).

Не всі його зауваження були, одначе, позбавлені менторського тону. Не пощадив він Шевченка своїми судженнями й пізніше. "Всяке твоє писання — писав він йому в листі від 1 лютого 1858 р. — треба процідить на решето, щоб не осталося шкаралуші абощо".

Тим часом гордий Куліш призабув, що на півтора місяця раніше він поступився перед авторитетом Шевченка, написавши йому: "Почав я писать таке, чого опріч мене — чи гарне воно, чи й не так то — ніхто не напише. Якби ти був коло мене, прочитав би я тобі в смак, і ти б мені запоміг розумною радою, як повести діло до кінця. Тепер же мені ні з ким порадитись... Такого, що б розум брав від самого Бога, як ти, мій брате, і нема коло мене". (Лист Куліша до Шевченка, писаний коло 15 грудня 1857).

На похороні Шевченка Куліш звеличав поета: "Слово твоє — назав він — безсмертне... Наш еси, поете, а ми народ твій і духом твоім дихатимемо во віни і віки".

Минуло заледве десять років від тієї сумної події, як Куліш у своїй "Истории воссоединения Руси" потоптав пам'ять свого великого друга і знеславив священну Музу національного пророка, потаврувавши її "напівп'яною музою".

Так вічно борсався серед суперечностей і тут, і деінде один із титанів української культури.

**
*

Коли Шевченко подорожував 1845 р. по Україні, збираючи матеріяли про пам'ятки української старовини, з ним їздив і гостював його у себе Олександр Афанасьєв-Чужбинський. Шевченко бачив у ньому свого друга. Але коли поета заслали, Чужбинський утратив зв'язок зі своїм другом. Шунав він марної слави, komponуючи вірші "во славу русского оружия". Шевченко гостро засудив ту його "творчість". Чужбинський пригадався Шевченкові в 1860 р. в Петербурзі, але дружні стосунки між ними не поновились. Усе ж таки Чужбинський не перестав ставитись до Шевченка з глибоким пієтизмом і залишив гарні спогади про нього.

Під час своїх мандрівок по Україні Шевченко здобув собі видатних і вірних друзів. На початку 1846 р. він завітав

до стародавнього (сотенного за козаччини) містечка Седнева на Чернігівщині та побував у родині Лизогубів. Він з'єднав собі серця всіх членів родини своєю вдачею і своїм захопливим співом. З обох сторін діяла щира й щедра українська душа. Серед друзів Шевченка Андрій Лизогуб зайняв одне з перших місць. Він залишився вірним другом поета в роки його заслання, коли поет чекав від друзів, як живлющої води, теплого слова. Щодо цього можемо підписатися під словами Анатолія Костенка: "В житті вільної людини співчуття і дружба мають величезне значення, а в житті засланця, та ще й одягненого в "хламиду поругання", вона — найбільший і найцінніший скарб. Дружба та тепле, щире слово — це джерело його життя та його моральної стійкості".⁸⁾ Засланець оцінив високо тепле, щире слово друга в написаній у Новопетровському форті повісті "Художник". Читаємо там: "Хоч би як страждала людина, хоч би яких зазнавала випробувань, однак коли почує одне привітне, сердечне слово, слово щирого співчуття від далекого незрадливого друга, то вона забуває гнітюче горе хоч ненадовго, хоч на одну годину, на одну хвилину".

Лизогуб виявився діяльним другом. Він не лише листувався з засланцем, але й посилав йому книжки (м. ін. його улюбленого Шекспіра) та малярське приладдя. В одному листі до Лизогуба поет дає вислів надзвичайній радості, яку справив йому друг, надіславши такий цінний для маляра подарунок, як скринька з фарбами. "Цілісіньку ніч не спав — пише поет — розглядав, дивився, перевертав по тричі, цілуючи всяку фарбочку. І як її не цілувать, не бачивши рік цілий. Боже мій! Боже мій! який тяжкий та довгий рік!" (Лист від 7 березня 1848).

Лизогуб був перший, що озвався до засланця. Проте зв'язки між ними досить скоро увірвалися. Останній лист Лизогуба до Шевченка датований 15-им липня 1848 р. Шевченко не переставав слати листи до нього. Написав три листи з Оренбургу в 1849 і 1850 рр. Останній лист (від 16 липня 1852 р.) був вже з Новопетровського форту. Мовчанка Лизогуба дуже пригнобила Шевченка. Не знав поет, що на його листування покладена була печать заборони. Адже Лизогуба викликав до

⁸⁾ А. Костенко: Шевченко в мемуарах, стор. 131. Київ, 1965. В-во "Радянський письменник".

себе чернігівський губернатор і висловив йому догану за зв'язки з засланцем. І Лизогуб замовн. А втім, замовкла тоді й княжна Варвара Репніна, бо дістала від шефа корпусу жандармерії гр. Орлова гостру пересторогу, щоб не листувалася з Шевченком. А вона своїми листами дуже підтримувала зневіреного поета. В Яготині вони розійшлися друзями, хоч у серці княжни під дружбою жевріло кохання. Тому в її ставленні до Шевченка важко провести межу між дружбою і коханням. Нам залишається на цьому місці одне: пошанувати її мовчанкою.

Про ці заборони довідався поет значно пізніше, а тим часом боляче переживав свою покинутість.

Почуття покинутості нуртувало в ньому й раніше. Ніхто розумний тому не подивується. Вже на початку заслання поет нарікав на своїх друзів у листі до Андрія Лизогуба, писаному з Орської кріпости 1-го лютого 1848 р.: "Було, на собану кинь, то влучиш друга, а як прийшлось до скруту, то святий їх знає, де вони поділись! Чи не вимерли, крий Боже? Ні, здравствують, та тільки одцурались безталанного свого друга. Бог їм звидить. Якби вони знали, що єдине слово ласкаве тепер для мене паче всякої радості. Так що ж, надогадливі".

Пізніше, під час Аралської експедиції, поета знову мучить думка про покинутість:

І знов мені не привезла
Нічого пошта з України...

— — — — —

Колись божились та клялись,
Братались, сестрились зо мною,
Поки, мов хмара, розійшлись
Без сльоз, роси тії святої.

Почуття покинутості набрало надзвичайної гостроти та в'їдливості в Новопетровському форті. Свою гіркоту, що межувала з розпачем, вилив засланець на папір у листах до Семена Гулака-Артемівського, якому писав: "Протягом шістьох років моєї тяжкої неволі я пробував писати декому з моїх друзів-приятелів, та що ж! Тяжко, страшно тяжко, друже мій єдиний! Від липня минулого року я досі не дістав ні одного листа, і думаю вже, що всі забули про мене". (Лист від 15 червня 1853). Минули три роки, і поет, що так вірив у люди-

ну, виявляє зневіру: "Ну, скажи мені по правді — питає він друга, — чи єсть тая великая душа на світі, окроме твоєї благородної душі, що б згадала про мене в далекій неволі?" і сам відповідає: "Нема тепер таких великих душ на світі. Може й були коли-небудь, та в ірій полетіли". (Лист від 30 червня 1856). У листі ж до Йосипа Бодяньського писав про одного такого друга, що він, певно, "забув, як мене й зовуть". (Лист від 1 травня 1854).

Але великі душі тани знайшлися на засланні. Такими були брати Василь, Михайло і Федір Лазаревські, особливо два останні, що стали вірними, самовідданими друзями Шевченка. Бувши на державній службі, вони мали відвагу підтримувати зв'язки з політичним засланцем і всякими способами допомагали йому. Василь мав навіть службові неприємності з того приводу.

Федір Лазаревський служив у Оренбурзі тоді, коли туди привезли Шевченка 9-го червня 1847 р. Він перший поспішив привітати земляка, твори якого вже знав. На його адресу приходили листи до Шевченка. Він посилав поетові до Орської кріпости папір, коверти й пера. Поробив гарячі заходи сам особисто й через знайомих перед військовими начальниками, від яких був залежний Шевченко-солдат, щоб полегшити його долю. Шукав серед них шляхетних людей, і якщо знайшов таких, стунав до їх сердець. Перед тим, як Шевченко мав вирушити з експедицією на Аральське море, Федір Лазаревський, припускаючи, що Шевченко зупинився в форті Раїмі, поручив йому тамошнього лікаря і ще одну певну особу, а водночас радив, кого уникати, перестерігаючи особливо перед одним "типом". Після повернення з експедиції до Оренбургу Шевченко прожив у нього кілька місяців. До глибини зворушений поет писав про свою зустріч з ним до Варвари Репніної: "Це один із найшляхетніших людей! Він перший не посоромився моєї сірої шинелі, і перший зустрів мене, коли я повернувся з киргизького степу, і спитав, чи маю чим пообідати. Так, подібний привіт дорогий для мене! Напишіть йому, подякуйте йому, тому що я не вмю й подякувати йому за його приязнь". (Лист від 7 березня 1850, Оренбург).

Про глибину сердечности Лазаревського свідчить його лист, написаний 8 грудня 1857 р., коли Шевченко перебував

у Нижньому Новгороді: "Я не втрачаю надії побачитися з тобою. Там уже надивимось один на одного й наговоримось".

Пізніше вони зустрілися в Петербурзі, де тоді служив Лазаревський. Йому присвятив поет невільницький вірш "Не додому вночі йдучи". Просив у ньому друга, щоб згадав його, "як прийде нудьга в гості та й на ніч засяде", щоб згадав у лиху годину того, хто в глухій пустині "горе боре".

У взаєминах Шевченка з Михайлом Лазаревським тепло й сердечність узяли гору відразу. Михайло Лазаревський — це було живе втілення доброти й шляхетності. Він піклувався про Шевченка, як піклується батько про рідну дитину. Він не мусів питати поета про його потреби, бо сам їх угадував. Чинив добро, не чекаючи для себе признання чи — тим більше — відплати. Чинити добро — це була потреба його душі. "Пиши про все, чого банаєш", — звертався він до засланця в листі від 12 лютого 1849 р. І так було до кінця життя поетового. Лазаревський був перший, що приніс поетові радісну вістку про його визвіл. Прочитавши листа свого друга, Шевченко писав йому: "Я трохи не одурів, прочитавши його, та ще як закурив твою сигару (я десять літ уже не курив сигари), та як закурив твою сигару, то так мені, друже мій єдиний, запахло волею, що я запланав, як тая дитина". (Лист від 22 квітня 1857). Не диво, що Шевченко, повернувшись із заслання до Петербургу, насамперед відвідав свого друга-опікуна. Живучи в Петербурзі, поет часто бував у Лазаревського. Коли він захворів, Лазаревський ревно турбувався ним, відвідував його часто. Був з ним майже до останньої хвилини його життя. Як член петербурзької української громади, він найбільше потрудився, щоб гідно поховати померлого генія.

Після смерти Шевченка Михайло Лазаревський піклувався про його мистецьку спадщину.

Поет подарував вірному другові свій "Щоденник".

Бувши на засланні, Шевченко здружився з засланцями-поляками, особливо з Броніславом Залеським. Залеський, як і Шевченко, був ентузіястом мистецтва. Їх з'єднало янесь духове споріднення. Приязнь їхня закріпилася, коли вони разом взяли участь у геологічній експедиції, яка мала досліджувати родовища кам'яного вугілля в горах Кара-Тау, на півострові Мангішлан. Там вони працювали разом кілька місяців. Роз'їд-

наний з другом, Шевченко згадував з тяжким жалем про ті часи спільної праці. "Відтоді, як ми розсталися з тобою, — писав він другові, — я двічі був на Ханта-Бабі, переглянув і перемацав усі дерева й галузочки, якими ми з тобою милувалися, і признаюся тобі, друже мій, заплакав. Не було з ким подивитися на твори руки Божої, — ось причина сліз моїх". (Лист, січень 1854).

Одного разу в стані гарячкового піднесення поет пережив галюцинацію. Він викликав у душі таку животрепетну згадку про спільну з другом участь у поході на Кара-Тау, що йому привидівся він, ніби він сидить за деревом і рисує. Поет отямився щойно тоді, коли покликав друга, а той не озвався. (Лист до Залеського, 25 вересня 1855).

По смерті царя Миколи I Залеський був амнестований, а Шевченка амністія поминула. Залеський повернувся до своєї родини в Рачковичах, поблизу Слуцька в Мінській губернії. Шевченко привітав його на волі з радістю, до якої примішалася безнадія: "Чи віриш, — писав йому поет, — мені не раз здається, що я й кості свої тут положу, інколи просто запаморочення находить на голову, такий пекучий, отруйний біль серця, що я собі ніде місця не знаходжу, і ця огидна хвороба дедалі дужчає". (Лист від 10 лютого 1855).

Через півтора року Шевченко писав: "Певна річ, віддаль не може змінити тебе, мого правдивого, випробуваного друга, але без тебе я все таки круглий сирота в Оренбурзькім безлюднім краю. До кого я в цій пустині пригорнуся повним серцем без тебе?" (Лист, писаний 3 липня і закінчений 15 вересня 1856).

Залеський відплачувався такою ж сердечністю. Він потішав зболілого засланця, що розказує сестриним дітям про свого "старого друга, схожого на св. Петра", що діти чекають його й будуть молитися за його повернення так, як молилися за повернення свого дядька. "Мати моя — згадує Залеський — щиро дякує тобі за пам'ять, вона каже, що хотіла б поцілувати тебе як свого рідного". (Лист від 18 вересня 1856).

Коли Шевченко послав йому листа вже з Нижнього Новгороду, Залеський відповів йому, сповнений радістю: "Лист твій від 10-го лютого я отримав, щоправда, дуже пізно, і зі сльозами прочитав і прочитував кілька разів; але не мене самого слова твої так глибоко зворушили, друже ти мій; мати

моя, ця свята жінка, не могла стримати сліз, і навіть батько. Вони тебе обіймають, яка брррата, як сина. Ніщо не могло б так порадувати мене, як побачення з тобою. Якщо Бог послав би мені цю велику радість, то це був би найщасливіший рік мого життя". Він піддається мрії, яну плевав уже й раніше: "Колись, вибравшись поклонитися старому Києву й Дніпрові, заїдеш і на мій куток, помолимось разом у Острій Брамі, і старі батьки мої зі сльозами будуть тебе благословити". (Лист від 30 травня 1857).

Ми зупинилися довше на взаєминах Шевченка з Залеським, щоб висвітлити якнайповніше суть дружби як відміни любови до конкретної особи з її окресленими якостями. Головне — цінність особи як такої.

Підтвердив цю думку сам Шевченко, коли писав до Залеського: "Боже мій! Коли ми побачимось? Коли ми проговоримо з тобою, дивлячись один на одного?". (Лист з вересня-жовтня 1854).

І Щепкинові, як ми знаємо, писав поет: "Якби нам хоть часиночку подивитися один на одного". У зацитованому вище листі Ф. Лазаревського знаходимо такі ж слова: "надивимось один на одного". Коли ми говорили про першу зустріч Шевченка зі Штернбергом, ми навели слова поета: "Довго ми милувалися один одним".

**

*

На цьому ми перериваємо розмову Шевченка з друзями. Ми приділили стільки уваги дружбі поета, бо без неї не можна уявити собі його бурхливого життя. Шевченко був тим, хто притягав до себе магічною силою своєї вдачі. Він очаровував і тих, кому був підлеглий. По-дружньому ставилися до нього й Олексій Бутаков, начальник Аральської експедиції, до якої приділено Шевченка як маляра, і капітан К. Герн, що дав притулок поетові в своєму помешканні в Оренбурзі після закінчення праць Аральської експедиції. Він переховав Шевченкові поезії, коли поет був арештований 1850 р., а пізніше пересилав йому листи до Новопетровського форту конспіративним шляхом. Комендант того форту, Іраклій Усков, приймав у себе засланця як друга родини, дав йому змогу писати й малювати в альтанці в своєму саду. Були й інші шляхетні, добрі душі.

Що й казати про "святую заступницю", за словами Шевченка,⁹⁾ якою була для нього графиня Анастасія Толстая. Вона була невтомна в своїх заходах домогтися визволення поета. Коли він був уже в Нижньому Новгороді, вона писала йому: "Мені так хочеться сказати: друже мій єдиний, Тарасе Григоровичу, ми з графом ждемо вас і не діждемося. Тільки й того, що день-у-день говоримо про вас". (Лист від 2 листопада 1857). Повернувшись до столиці, Шевченко був милим гостем у своїх добродіїв. Його сердечно полюбила їхня дочка Катерина (замужем Юнге), що написала спогади про поета.

У дружбі проявилася яскраво велич Шевченка як людини. Він покоряв усіх, хто так чи так зблизився з ним. Говорив "серцем до серця". Був щирий, сміливий і повсякчасно готовий до самопожертви за друзів своїх. Був активний і творчий, мислив категоріями братерства людей і прагнув до свободи людини та народу.

Одне слово, Шевченко діяв як втілення справжньої людини.

⁹⁾ "Щоденник", 28 березня 1858.

Лука Луців

ТРОХИ ПРО СЕБЕ САМОГО

Вранці 30 серпня 1907 р. 63-літній Юрко Луців вибрався з Грушови до Дрогобича, щоб там записати “до шкіл” свого 12-літнього сина Лучку, який скінчив був з відзначенням всю науку в сільській двоклясовій школі. Старий Юрко довго турбувався й журився тим, чи давати старшого хлопця до Дрогобича: він старий, заробити не може, в хаті ще один дволітній хлопчик, а тут така біда, що нема ложки молока, згинула була п'ять років тому корова і немає за що купити якийсь коров'ячий хвіст... Його на 22 роки молодша жінка (друга, бо перша померла) не радила висилати хлопця з хати, бо не буде кому носити харчі дитині до міста, що віддалене понад дві милі. Та старий батько послухав старого директора школи, який закликав його до себе і сказав:

— Слухай, Юрку! Шкода хлопця, щоб так бідував, як ти неписьменний. Ти бачив світ (батько брав участь у війні прусько-австрійській, в битві під Кенігрецом-Садовою в 1866 році) — і знаєш, що значить наука. Хлопець здібний, по двох-трьох роках сам дасть собі раду.

Юрко послухав директора Івана Гандяка і тепер мандрував з своїм хлопцем, обидва босо, до Дрогобича. Вийшовши з хати на дорогу, зустрів Юрко свого братанка Михайла, який додумався, куди прямує його дядько Юрко, і сказав сам до себе, але голосно:

— Гей, та що робити з панамі тільки, а хто буде на хліб робити?

Батько вдавав, що не чув цього “родинного” привіту. На другий рік і Михайло Луців дав свого сина Івана до школи в Дрогобичі. Це був час, коли сільські діти в Галичині масово почали вчитися в міських школах, і вони в 1914 р. ставали в ряди тих, що підіймали червону калину та визволяли Україну з московських кайданів.

Сонце вже стояло високо в небі, як старий Юрко з своїм Лучкою, який уперше в житті був аж в третьому селі від Грушови, у Рихтичах, де інший братанок його батька, Степан, був управителем школи. Степан Луців мав допомогти Лучці при здаванні до четвертої класи в міській школі на Стрийській вулиці, біля церкви Спаса, в якій навчали німецької

мови вже від третьої кляси. Лучна під час ферій переробив був підручник німецької мови з третьої кляси, та не знав він граматики, якої навчали в міських школах, а в сільських ні. Звичайно сільські діти починали вчитися в міських школах від третьої кляси з огляду на німецьку мову, я почав від четвертої кляси. Степан Луців знав директора міської чотирикласової школи на Стрийській вулиці — українця Буцацького, написав до нього листа, якого батько взяв з собою до Дрогобича, і я легко був прийнятий до четвертої кляси.

Четверту клясу скінчив я з дуже добрим успіхом і при кінці шкільного року 1907-8 склав іспит до місцевої державної гімназії з польською мовою навчання (української тоді ще не було). Ця гімназія саме тоді відзначала своє п'ятидесятиліття, під час якого згадували найславнішого свого учня Івана Франка.

У гімназії не мав я труднощів у науці. Я був найстарший учень в клясі (13-ий рік мав я при вступі до першої кляси). Знання, набуті у сільській школі (управитель навчав того всього, що сам знав), придалося мені ще в першій клясі гімназії, головним чином при навчанні рахунків, історії і географії. В першій клясі я був визначним учнем. Жив я в українській бурсі, що була при вул. св. Івана Хрестителя. Платив я мало — п'ять корон на місяць (повна оплата становила сорок корон!). Та в першій і другій клясах я відчував своє убозство, бо я один на 800 учнів гімназії ходив у так званих "руських чоботях" (це чоботи з твердими халявами без зморшок над пришвами). Деякі учні сміялися з моїх непанських чобіт. Пам'ятаю, як при кінці першої кляси під гімназійним будинком зібралися були десятки учнів, між якими був і я. Один учень почав сміятися з моїх чобіт, які були таки не надто модними при кінці червня. Та інший учень засоромив його словами:

— Ти, дурню, не смійся з нього, я бачив звідомлення гімназії, в якому надруковано, що Лука Луців — відмінний учень в І-ій "Б" клясі.

Та все ж таки не заспокоїла ця оборона мене невідомим мені прихильником, і я вже наприкінці другої кляси купив собі боксові черевики, бо заробив був дещо грошей приватними лекціями, навчаючи своїх товаришів.

Цікаво, як дістав я першу лекцію в другій клясі. Математики вчив нас професор жид д-р Шмідер, який не вмів

добре говорити по-польському. Він був дуже нервовий, аж підсканував, коли учень неправильно відповідав. У першому півріччі було в класі багато незадовільних оцінок з математики. Між ними був і Роман Стояловський, син емеритованого директора школи, хоч його вдома вчив учень із сьомої класи. Батько Ромка просив поради д-ра Шмідера, що йому робити з сином.

— Нехай його хтось вдома підучує, — сказав учитель.

— Та ж його вчить учень сьомої класи, — боронився батько.

— Нехай його вчить учень другої класи Луців, — радив учитель батькові.

І так я в другому півріччі другої класи дістав першу лекцію, за яку заробляв десять корон місячно. Та треба коротко згадати, як я здобув собі таку протекцію в учителя Шмідера. На одній лекції геометрії цей учитель дав був щось кільканадцять недостатніх оцінок і вінці викликав мене до таблиці, щоб закінчити завдання, якого не могли розв'язати мої попередники при таблиці. Я був таки добре настрашений, ідучи в своїх чоботищах до таблиці, але там старався відповідати так, як викладав учитель, змазуючи те, що було непотрібне і занотовуючи те, що буде потрібне для дальшого завдання. Коли я скінчив, учитель приступив до мене, погладив мене по лиці своєю шорсткою рукою і сказав "дуже добре!". На найближчій перерві цей випадок став сенсацією між учнями нижчих клас: "Шмідер дав двадцять недостатніх у другій класі "Б", тільки Луців дістав дуже добре! Той, що ходить в руських чоботях!"

І так я почав учити Ромка Стояловського, з яким мав я ще одну пригоду. Вчив я його шість тижнів, і вчитель викликав мого учня до таблиці. Ромко відповідав точно так, як я його вчив, це значить так, як вимагав учитель. Я мав більшу трему, ніж мій учень, і тішився, що моя слава математичного педагога утривалюється. Та раптом Ромко щось зле відповів, і учитель сказав йому:

— На місце! Не вмійш! — Та відважний учень не відходив від таблиці, тільки рішуче твердив, що він уміє, бо ж його вчить Луців. Учитель щось собі пригадав і сказав упертому учневі:

— Ну, то кажи!

Хтось із першої лавки використав хвилину, що учитель відвернувся від таблиці, підповів Ромкові, той щасливо докінчив завдання і дістав задовільну оцінку. Розуміється, що й цей випадок був сенсаційною новинкою в цілій гімназії. Так моя слава росла, і при кінці року я заробив 50 корон за те, що підготовляв товаришів до кінцевих іспитів з математики. Заплатив за бурсу, купив собі черевики та ще й батькові дав кілька корон на його витрати. В третій клясі мав я вже дві лекції, заробляючи місячно по тридцять корон. Я міг тоді приодягнутися, бо досі часто мав витерті штани і, як учитель викликав мене до таблиці, я мусів так стояти, щоб не видно було витертої дірки в штанах. І це також мене пригноблювало, але від третьої кляси я вже своїм одягом не дуже різнився від решти учнів.

В четвертій клясі мене прийняли до таємної учнівської організації, до так званого Драгоманівського кружка, де учні вивчали українську історію й літературу. Учень сьомої кляси з Ролева, Добромільський, викладав нам історію філософії, користуючися підручником чеха проф. Дртіни, в польському перекладі. Викладали нам старші товариші біологію з підручника проф. Нусбавма-Гіляровича. Це мало бути доповненням до сухої шкільної науки. Наш кружок належав до львівської централі, якою керували студенти університету. Як тепер знаємо, то й інші кружки мали соціалістичний, радикальний напрям, наша дрогобицька учнівська організація не була соціалістична, можна б її назвати національною, українською громадою. Згадаю деяких моїх провідників: правника Модрицького, в домі якого на вул. Горішня Брама ми мали сходини, учня Весоловського, учня Матчана, пізніше посла до варшавського сейму, учнів Тустанівського, Терлецького, Винницького, Думіна Осипа, відомого київського січового стрільця, письменника та історика УСС. Я мав у кружку в нижчому відділі реферати про Михайла Коцюбинського, який помер в 1913 р., і про Михайла Яцюва, популярного між молоддю письменника, який імпував нам тим, що трошив старше громадянство в своїй повісті про Дністер, а в своїх символічних новелях давав можливість вгадувати, що він хотів сказати.

Учні, які навчалися в гімназіях із польською мовою навчання, деколи були завзятішими українськими патріотами,

ніж учні українських гімназій. Деякі польські вчителі-шовіністи донучали українським учням. Учителю Гурський, який вчив географії й історії, накинувся був на бурсана Михайла Стецюка за те, що замість слова "окрент" сказав "корабель", такою історичною "правдою": "На польській земі жиеш і по-польську гадаць не уміш!"

У збірнику "Дрогобиччина — земля Івана Франка" Михайло Мінчак пригадав нам, як він у Дрогобичі заснував був перед першою світовою війною студентський Пласт. Пласт вивчав і військовий вишкіл, бо кілька літ перед 1914 р. пахло війною. Я не належав до Пласту, бо я мав приватні лекції і не міг точно виконувати все те, що вимагала пластова організація. Та я допомагав товаришам-пластунам, з яких аж чотири жили зі мною в бурсі з тієї самої кляси, що й я. Я їм поправляв завдання. Раз написав я був завдання для бурсана, що був на одну клясу вище від мене. Учителю-україніст д-р Володимир Бірчак похвалив це завдання, написавши під оцінкою, що в ньому "видно обсерваційний хист", але додав сумнів: "Коби тільки власний". Учень признався, що я йому "поправляв" завдання, з чого його товариші не були вдоволені.

Коли ми при бурсі, то треба згадати одну виховну проблему, яка деколи може бути актуальна й тепер, якщо б вона повторилася. В бурсі було понад сорок учнів, від першої до сьомої кляси включно. Деякі з них платили повну оплату, їм не подобалося незначне погіршення харчів, і старші бурсани зорганізували страйк, до якого намовили й молодших. Я був тоді у другій клясі, знав, що не маю права на страйк, бо мене тримають в бурсі з ласки, але мав амбіцію не стати страйколомом. І я так зробив. Страйк цілком удався, в понеділок вранці всі бурсани помолилися і, не діткнувшись ні до хліба, ні до молока, яке обслуга поставила на столи, голодні пішли до школи. Вернувшись вполудні зі школи, ніхто не їв обіду. Деякі учні мали гроші й могли легно страйкувати, а я справді тани був голодний, але не торкнувся навіть до м'яса з напистою й так званого росолу з макаронами. Життя поставило мене, 15-літнього хлопця, в становище Софоклевої Антигони. Як не рішишся — буде зле. Страйком виявиш невдячність управі бурси, яка тебе з ласки годує; не будеш страйкувати — провинишся у відношенні до товаришів, з якими ти повинен

солідаризуватися. Цю трагічну проблему вирішила управа бурси так, що бурсаки дістали по три "буни", якими їх частував тодішній інструктор-правник, Теодор Кухтин. Деякі бурсаки планали і з криком вибігали аж на бурсацький город. Напроти бурси мешкав лікар-жид Вільдер, який чув плач бурсаків. Він зі свого города кричав по-польському:

— Не мордуйте дітей! Це не добре виховання!

Мені сьогодні здається, що це биття не було добрим виховним засобом. Мене били за те, що я не хотів бути страйколомом...

Тут ще згадаю про інший виховний засіб, яким послужився в третій класі учитель-жид Шляйхер, що вчив латини. Він дав був уже сім недостатніх оцінок учням за те, що вони виписували латинські слова із так званого "брика", друкованої книжечки, яку учні купували за кілька сотиків, щоб не шукати незаних слів до латинського тексту у великому словнику, що вимагало багато часу. Ми тоді читали славні життєписи Непоса. Учитель вимагав, щоб учні шукали незаних слів у словнику, бо це привчало їх до самостійної праці і розуміння тексту. Нещастя хотіло, що в тексті про Арістіда не було одного речення, до якого були слова в "брику", бо "брин" надрукував слова з тексту давнішого видання. Давши сім недостатніх оцінок, учитель підійшов до мене і взяв мій зшиток, у якому також було те слово, що його не було у навчальному тексті.

— Луців! Звідни ти взяв це слово?

— Пане професоре! Я даю лекції, щоб утримати себе в гімназії. Не маю часу шукати всі слова в словнику, отже відписав їх у товариша бурсана.

— Маєте щастя, Луців вас врятував. Всім вам змазую недостатні оцінки.

Той учитель мав цікаву методу притягати учнів до участі в шкільній праці, заохочуючи їх до відповідей. При читанні латинського тексту він пояснював окремі форми таким чином, щоб якнайбільше число учнів працювало.

— Хто з вас знає, що тут таке цікаве, щоб на нього звернути увагу?

По якійсь хвилині хтось із учнів підносив руку вгору. І тоді вчитель запитував:

— Хто знає ще крім пана професора і Геврика?
Знову підносилася рука, і тоді йшов уже поширений запит:

— Хто знає, крім пана професора, Геврика і Луцева?
Така "ліцитація" йшла деколи аж до п'яťох-шістьох учнів, і тоді відповідав останній зі зголошених. Коли він не давав доброї відповіді, то вчитель викликав попереднього зі зголошених. Той, що дав добру відповідь, діставав "дуже добре", що вчитель зразу ж занотовував у своєму записнику. Я в цього вчителя мав "дуже добре" з латини, бо часто брав участь в його "ліцитації".

У гімназії я був відмінником у таких клясах, в яких були ще й інші учні, що заслуговували бути найкращими учнями, матуру здав з найкращими оцінками. Але про це буде мова пізніше.

І так надійшов 1914 рік, сторіччя з дня народження Т. Шевченка. Шкільний рік закінчився тоді при кінці червня, і гімназійні учні могли поїхати до Львова, щоб бути присутніми на ювілей нашого найбільшого поета.

Я був тоді вперше у Львові, де величавий здвиг українських "Січей" і "Соколів" та всього свідомого українського громадянства зробив на мене незабутнє враження. Того дня, 28 червня 1914 р., почалася нова доба у світовій історії; тоді ж почалася нова доба і в українській історії, бо наш народ відновив тоді боротьбу за свою українську державу. 28 червня в Сараєві було вбито австрійського престолонаслідника Фердинанда Габсбурга, що стало поштовхом до світової війни, в якій український народ зголосив світові, що він далі не хоче бути під чоботом Росії.

Українці в Австро-Угорщині зорганізували свої збройні сили в формації, яка звалася Українські Січові Стрільці, відомі між неукраїнцями як "Український Легіон". Я не мав найменшого сумніву, що моє місце між УСС-ами, і так у половині серпня 1914 р. я був уже в Дрогобицькій сотні УСС, яка з-під бурси св. Івана Хрестителя пішла на Службу Божу до церкви св. Трійці в Дрогобичі, а після того помаршувала до села Модрич, де почалися вишкільні вправи для збройної боротьби проти найгіршого ворога України — Росії. Військовий вишкіл продовжувався в Попелях і в Ясениці Сільній, звідки треба було вертатися до Дрогобича, бо ворог згромадив ве-

личесні сили і був уже зайняв деякі повіти Галичини, загрожуючи її столиці — Львові. У Дрогобичі сотня була на Службі Божій в парохіяльній церкві. До сотні промовляв перед від'їздом до Стрия адвокат д-р Степан Витвицький, пізніший Президент УНР в екзилі. Він сказав тоді пропам'ятні слова: "Сто рази впадемо, сто рази встанемо, вклонимось волі й правді святий!"

З Дрогобича сотня від'їхала до Стрия, де були з'їхалися всі сотні з цілої Східньої Галичини, бо українська мо-лодь горіла бажанням боротьби за волю України. В Стрії стрі-лецька старшина продовжувала вишколювати стрілецьтво, але вже 3 вересня треба було втікати зі Стрия, бо мосналі були вже зайняли Львів. УСС стали кошем на Закарпатській Укра-їні біля міста Ужгород. Не буду згадувати детально про свій побут при УСС, бо про історію тих, що йшли "визволяти Укра-їну з московських найдан" уже надруковано, як на наші від-носини, досить багато. УСС своє бойове хрещення відбували в Карпатах, куди загналася була російська армія. Я служив у сотні Дмитра Вітовського. Цю сотню, разом з двома іншими, австрійська команда вирішила була використати як парти-занські відділи, так звані двадцятки. Сотня мала 200 стріль-ців разом із старшинами й підстаршинами, її поділено на де-сять відділів, які очолили старшини й підстаршини. Двадцятки мали перейти російський фронт, який стояв тоді, при кінці вересня 1914 р., перед угорською границею, і за ворожим фронтом нищити станиці, спричиняючи за фронтом паніку. Цей австрійський плян мав на цілі знищити 600 УСС, бо ван-но було вести партизанку тоді, коли один проти одного стоя-ли суцільні фронти, а в запіллі густі ворожі резерви, голов-но численні кавалерійські дивізії, бо Росія мала тоді велику пе-ревагу збройних сил у порівнянні з Австрією. З усіх двадця-ток тільки одна двадцятка з сотні Вітовського продерлася че-рез ворожу лінію біля села Волове на Закарпатті й пішла в напрямі на Городок під Львовом, згідно з визначеним їй пля-ном. Та ця двадцятка не могла діяти за російським фронтом, бо саме тоді почалася австрійська жовтнева офензива й ро-сійська армія, відступаючи з глибини Карпат, підганяла нашу двадцятку на північ без жодної акції проти ворога, який ма-сово відступав також на північ. Нашій двадцятці вдалося дій-ти аж до північних сіл Дрогобиччини, звідки в більшості похо-

дили її члени, і там вона “здемобілізувалася”, сподіваючись, що австрійська офензива продовжуватиметься і вона зможе з'єднатися з сотнями УСС.

Австрійська офензива дійшла була тільки до лінії Дрогобич — Стрий, бо москалі з-під Перемишля перекинули кілька дивізій кавалерії. Ми залишилися на півночі від Дрогобича і з стрілецькими сотнями об'єдналися аж в травні 1915 р., коли почалася велика австрійська офензива, яка відіграла москалів аж на східне галицьке Поділля. Наша двадцятка пробувала в січні 1915 р. дістатися до УСС, які були тоді глибоко в Карпатах, але нам вдалося дійти тільки до Котівської Бани біля Борислава...

Навесні 1915 р. воєнне щастя змінилося, московські полчища відступили аж над річку Стрипу. Від червня 1915 р. я знову був на фронті в сотні Вітовського, яку я мусів залишити в серпні 1916 р., бо був ранений в Потутор біля Бережан. Будучи в шпиталі у Відні, докінчив свою гімназійну освіту, здавши матуру з відзначенням “здібний до студій в університеті”. Було це в лютому 1917 р. Іспит здавав перед урядовою іспитовою комісією, яку очолював д-р Н. Сабат, директор Станіславівської, а пізніше Львівської академічної гімназії. Мав я з ним таку маленьку пригоду.

Під час одномісячного курсу я не випихався наперед, і вчителі вважали мене за середнього учня. Та письмові матуральні завдання я мусів написати на “дуже добре”. При усних іспитах я відповідав також на повне вдоволення екзаменаторів. Питали мене: греку — о. д-р Кархут, українську мову — проф. д-р Філарет Колесса, математику — дир. Даниш, історію — проф. Левицький з Тернополя. Д-р Сабат був здивований моїми відповідями і сам контролював моє знання з греки, давши кілька коротких запитів, на які я поправно відповів. Я здавав разом із трьома іншими вояками, між ними був і один УСС, його дуже любив дир. Сабат і хотів, щоб він здав з відзначенням. На нещастя, цей учень слабо відповідав з латини. Комісія перепитала всіх матурантів і почала нараджуватися. Ми чекали в коридорі. Вийшов дир. Сабат і запитав мене, де я ходив до гімназії. Я відповів, що я вчився до війни в Дрогобичі в польській гімназії і що був у деяких клясах відмінним учнем. Після того вийшов ще раз дир. Сабат і покликав того свого любимця, щоб його ще питати ла-

тину... Вислід матури був такий: я здав із відзначенням, два учні з добрим, а один з достатнім успіхом.

Та студіювати в університеті зміг я аж за чотири роки, в 1921 р., бо треба було ще служити в рядах УСС аж до кінця Австрії, а пізніше в Українській Галицькій Армії, з якою ділив славу й неславу аж до квітня 1920 р., коли поляки нас роззброїли на Україні, йдучи самі на Київ, як союзники Головного отамана Симона Петлюри, який не хотів прийняти нас до своїх рядів. І так я з сотнями старшин та стрільців помандрував до табору полонених в Тухолі на Помор'ї, де я перемучився майже рік, бо мене звільнили поляки аж у березні 1921 р. Вийшов я в дуже чудернацькій одежі: шапка, так звана "петлюрівка", штани — американські, чорні з червоними вузькими "лямпасами; плащ — французький, який мав вісім кишень; піджак — чорний, не знаю, якої армії. Я мусів так "міжнародньо" приодягнутися, бо я сидів у землянці майже рік і мій "однострій" розлізся дощенту.

У листопаді 1921 р. був я вже в Празі, де вписався на філософський факультет Празького карлового університету, відвідуючи пильно й лекції в Українському вільному університеті, який саме тоді перенісся з Відня до чеської столиці. В Празі студіював я до червня 1926 р., коли закінчив студії, здобувши титул доктора філософії за дисертацію "Тарас Шевченко в слов'янських літературах". Цю тему дістав я від професора слов'янських літератур у Карловому університеті д-ра Яна Махалю, автора "Історії слов'янських літератур". В Українському вільному університеті я вчився в професорів Олександра Колесси та академіка Степана Смаль-Стоцького. Вже в університеті почав я свою "наукову" працю в 1925 р. як це видно з бібліографії моїх праць. "Писати" почав я майже десять років перед тим, бо вже в 1916 р. почав був містити свої вірші, як УСС, у тодішньому журналі "Вістник Союзу Визволення України". Перша моя ніби "наукова" стаття була про Івана Франка, а потім про Т. Шевченка, про яких я пізніше видав був окремі книжки. І так пішла моя "писарська" праця, яку я почав ще в гімназії, бо мій учитель української мови д-р Володимир Бірчак був і письменником, і науковцем. Він керував моєю лектурою, даючи мені книжки до читання зі своєї приватної бібліотечки. Його арештували москалі в Празі в 1945 р., і він загинув десь на засланні.

З Праги приїхав я до рідного села Грушови. Треба було нострифікувати закордонні студії, і це я зробив у Варшаві, де не було такої шовіністичної нагінки на українців, як у Львові. Нострифікація у Варшаві вдалася мені легко, бо Варшавський університет, після подання докторської дисертації та після заплачення іспитової такси, визнав мій докторський диплом "за рівнорядний з дипломами, видаваними Варшавським університетом ім. Йосифа Пілсудського". Тепер міг я почати вчительську кар'єру, хоч ще треба було здати два іспити: педагогічний та науковий, що я зробив до двох років, і в 1929 р. я мав повні кваліфікації для навчання в середніх школах, тобто в гімназіях, та вчительських семінаріях, а після 1937 р. і в ліцеях, які проєнтувала нова шкільна реформа.

Я почав учити 1 лютого 1927 р. в українській гімназії "Рідної школи" в Рогатині, і там працював два з половиною роки до кінця 1928-29 шкільного року. Найближчого шкільного року працював у приватній учительській семінарії в Сокалі (1929/30) в шкільному році 1930/31 в державній учительській семінарії в Самборі, а в шкільних роках 1931 — 1937 працював у державній учительській семінарії в Кросні. Від 1937 до 1939 р. я був професором Державного педагогічного ліцею в Самборі.

Тут треба ще згадати, що восени 1934 р. у Варшаві я брав активну участь в Третньому міжнародньому з'їзді слов'янських філологів, де мав доповідь про вплив Т. Шевченка на хорватського поета Августа Харамбашіча. Там я був на прийнятті в тодішнього прем'єра міністрів, львівського професора Козловського. Як би був тішився мій батько, коли б довідався, що його син був у гостині в міністра! Згадую про це тому, щоб вшанувати свого батька, який, не зважаючи на своє вбожество, з останнього тягнувся, щоб вивести свою дитину в люди. Моя небіжка мати, після смерти батька в 1912 р., сама господарювала без корови, яку я встиг їй купити аж у 1918 р. Мати могла натішитися успіхами свого сина, вона померла аж в 1941 р. під час першої більшовицької окупації, не знаючи, що діється зі мною.

У вересні 1939 р. Гітлер напав на Польщу. Так почалася друга світова війна, яка змусила мене переїхати за Сян, бо москалі були б мене зліквідували за те, що я був при УСС, що я писав у "Літописі Червоної Калини" проти політики ро-

сійських більшовиків в Україні, і тому що я працював у "Літературно-Науковому Віснику" і "Віснику" під редакцією Д. Донцова. Це напевно були б достатні причини для "української" радянської влади, яка пильно дбає про те, щоб винищувати тих українців, що виступають проти москвського панування в Україні. Що мій виїзд за Сян був конечний, це видно з того, що місцеві комуністичні слуги Москви приходили до моєї матері, забрали мої книжки, кажучи "пан утік, бо побоявся селянсько-робітничої влади".

Переїхав я новий "кордон" між гітлерівською Німеччиною і сталінським СРСР 26 вересня 1939 р. і на свято Чесного Хреста пішов до церкви. Перед церквою в Сяноці стрінув місцевого пароха о. Константиновича, який знав мене і привітав такими словами:

— Ви ж були вже в Самборі, чому сюди вернулися?

— Я не міг там лишитися, бо більшовики мене б зліквідували.

— І ці західні "визволителі" не ліпші, — сказав о. Константинович. — При вході до села Босьна німці застрілили місцевого священника під церквою, бо якийсь заблуканий польський вояк стріляв на німецьке військо.

Ця перша вістка про німців засмутила мене, бо це я вперше почув, що від Гітлера не можна сподіватися добра. Та для мене Гітлер був тоді меншим злом, ніж Сталін, який вже брав мене за горло, а Гітлер давав ще якийсь час дихати, аж до "переможного закінчення війни".

І так почалося моє життя під німецькою окупацією. Кілька днів жив я в Сяноці, де бачив, як на східньому березі річки советські вояки відганяють від кордону цивільних людей. Німці цього не робили — от уже було трохи більше волі, ніж у Сталіна...

Та в Сяноці не міг я жити спокійно і переїхав до Кросна, де мав знайомого учителя, в якого і замешкав аж до січня 1940 р. В лютому 1940 р. пішов до села Ванівки (польськьому Венглювна), де почав учти в місцевій сільській школі. Управителем там був мій знайомий учитель Кобрин. Працював я там до червня 1940 р. Український допомогівий комітет в Яслі, до якого належало тоді й Кросно, виклопотав від німецького "шульрата" Гартнера українського інспектора для Кросна, бо до червня 1940 р. в Кросні урядовав тільки

польський інспектор Ясельський. Комітет очолював д-р Гриць Ничка, працював там і д-р О. Утриско. Вони обидва запропонували мені взяти на себе кроснянське інспекторство, що я й зробив, бо в короснянському повіті було 14 сіл, шкільництво не було впорядковане — інспектор полян Сандецький не дбав про українські школи. Німці наказали, щоб у польських селах працювали вчителі поляки, а в українських — українці. Цього розпорядження мусів я триматися. Я відвідав усі наші села, що були на південь від Дуклі (десять сіл), і чотири села на північ.

Ставши інспектором, я перенісся до Вороблика Королівського, де зайняв становище управителя школи. Мусів я бути й місцевим війтом (солтисом), бо мій попередник займав той пост. Мав я тоді багато праці. У Вороблику Королівським управителем школи й солтисом був москвофіл, який переслідував свідомих українців. І в сусідньому Вороблику Шляхетським жив учитель москвофіл, який свою народність подав як "фольк-руссе", з чого сміявся німець-шульрат, що був родом зі Шлезька й розумів по-польському. В селі Поляни працював у школі українець, який мав жінку жидівку. Він прислав мені метрики своєї родини, згідно з вимогами "шульрата", які я йому віддав, порадивши прислати заяву, що його документи загинули під час війни. Національно несвідоме населення Лемківщини легко українізувалося, але треба було діяти з тактом. В одному селі почав був учити учень гімназійний, який на першій лекції сказав дітям, щоб вітали його не словами "Слава Ісусу Христу!", тільки "Слава Україні". На другий день до кляси прийшло тільки троє дітей, замість 26! І у Ванівці, де я працював шість місяців, також було "руське" населення. Слово "український" я зручно перепачковував, кажучи дітям читати уступ, що звався "Петро Конашевич Сагайдачний", в якому були слова "гетьман український". Підручник був виданий польською владою у Львові, на що я звернув увагу дітей, які освоїлися зі словом "український". Одного разу на перерві я розговорився в коридорі з місцевим священиком, що прийшов учити релігії, і забув, що маю годину української мови в четвертій клясі, хоч уже було по перерві й діти чекали в клясі. З четвертої кляси вийшла в коридор дівчина і пригадала мені, що я маю в них "руській". Я собі думав, що вже не маю лекції і тому розмовляв з о. Цолтою. Дівчина потворила:

— Пан мають в нас “руській”, — я відповів, що ні.

— Та “руській” тепер у нас, — твердила учениця, а пізніше щось подумала й сказала: “Та нехай буде українській, але ходіть до нас”.

Після півроку вдалося мені скинути війтівство на кмітливого селянина, а після року позбувся я й інспекторства. Директуру школи затримав я аж до грудня 1941 р., коли мені вдалося дістатися до Самбора, де я вчив української мови в учительській семінарії, яку дозволили німці відкрити від січня 1942 р. Директором її був Гнат Мартинець.

Праця в школі була доволі тяжка, не було програм, учні були з різною підготовкою, вони від 1939 р. вже втратили шкільну програму. В семінарії були всі чотири класи. Четверта класа здавала матуру при кінці червня. На вакаціях організовано учительські курси. 150 курсантів навчалися в трьох відділах. У всіх трьох відділах я вчив української мови, разом 36 годин тижнево, що мене таки добре втомлювало. При кінці серпня відбулася матура. Першого дня я іспитував 105 курсантів. Це був, здається, рекорд! Я сидів на кріслі при столі і до мене підходили курсанти так, як люди приступають до сповіді. Коли я встав по кількох годинах, то коридор затанцював коло мене. Іспити відбувалися в чотирьох комісіях, предсідники чергувалися при різних предметах. Предсідниками були три візитатори з Львівської кураторії і директор Мартинець. Другого дня до полудня я питав 45 кандидатів. Треба зазначити, що всі курсанти працювали вже як учителі в школах під час советської окупації і під час німецької. Тільки малий відсоток не здав цієї славної матури, і ті вчителі мали зголоситися до іспиту в 1943 р.

Остання матура відбулася в березні 1944 р. Всі шкільні будинки зайняли були німці для війська, і ми питали матурантів на ринку в міській ратуші. Під час матури почув я постріли з крісів. Підійшовши до вікна, побачив на снігу трупи українських підпільників, членів УПА, яких німці щойно застрілили. Підійшов до вікна й німець д-р Мак зі Львова, голова іспитової комісії. Побачивши трагедію на ринку, з несмаком відійшов до стола. Мало було таких німців, які не схвалювали гітлерівської східної політики; д-р Мак належав до них, очевидно виявляв це тільки натяками.

В червні закінчився шкільний рік, я виїхав із Самбора до Вороблика, де вже від березня була моя дружина, бо тоді рушилася була перша хвиля втікачів на захід, коли більшовики мали більші успіхи на фронті. З Вороблика вдалося мені виїхати при кінці липня до Кракова, а звідти до Німеччини, до малого містечка Павзи в південній Саксонії. Там я і моя дружина важко працювали: я як "шлюсарський помічник", а жінка сліпала при чомусь, навіть не знаючи, що це мало бути, казали, що це мала бути якась нова зброя, якої не вдалося докінчити до приходу американців.

В квітні 1945 р. Павза піддалася американцям. Сирена довго повідомляла мешканців, що ворог зближається до міста і що місто піддається, вивісивши білий прапор на ратуші. Ми опинилися під військовою владою американців. Все було б добре, але наш московський "визволитель" не давав нам спокою, забираючи нас силою на "родіну". Та американці зрозуміли, що українські втікачі від комуністичного російського "раю" не можуть вертатися на рідну землю, і ми могли в таборах "переміщених" осіб жити так довго, поки не вдалося виїхати з Німеччини. В таборах ми не дармували. Діти й молодь вчилися в початкових школах і середніх. Я жив у Бамбергу в Баварії, де працював як директор гімназії, яка мала вже п'ять клас до 1947 р., коли наш табір переселено до Байройту в Баварії. Там я був заступником дир. д-ра Костя Кисілевського. В лютому 1948 р. мене покликали до Мюнхену до переходого табору, звідки я мав їхати до Америки. Це сталося в лютому 1949 р., бо в США ухвалювано новий еміграційний закон.

До Нью-Йорку прибув я 21 лютого 1949 р., і це було початком нової доби в моєму житті. Прибув я з двома долярами в кишені, які дістав на кораблі. Я пішов працювати до шпиталю як замітач (урядово мене називали "портером"). Заробіток — 25 доларів тижнево за 48 годин праці по 8 годин денно, включно з суботою. Київський підсоветський учений Євген Кирилук писав про мене, що я "запродав свою мерзенну душу заокеанським імперіялістам". Вчений Кирилук, що мусить писати так, як йому наказує його московський пан, судить по собі, він не знає, як я важко працював, щоб заробити на кусок хліба. Я запродав свою душу українському народові і тільки йому служу своїм пером, ним воюю проти тих, які в

Україні мусять хвалити найбільших ворогів України — московських окупантів.

Від березня 1952 р. я почав працювати в редакції українського щоденника "Свобода", який тоді редагував д-р Лука Мишуга. Тоді "Свобода" почала видавати недільне число, яке редагував Василь Чапленко, а я був йому до помічі, працюючи чотири години для недільного видання і чотири для щоденника. По році недільне число "Свободи" зліквідовано, редактор Чапленко відійшов, а я залишився працювати при щоденнику, для якого я працював 18 років і 8 місяців, коли на власне бажання відійшов на пенсію. Було це у вересні 1970 р. і зробив я це тому, що хотів написати більшу працю про Василя Стефаника. Попередні свої книжки про Кубилянську, Шашкевича, Шевченка і Франка я писав удома, після повних вісьмох годин праці у "Свободі". Це таки мене втомлювало, і я відчував, що не зможу написати працю про Стефаника, коли не покину праці в "Свободі". Мій вік (я народжений 30 жовтня 1895 р.) вимагав зменшити щоденні години праці.

В 1971 р. вийшла у видавництві "Свобода" моя праця "Василь Стефаник — співець української землі" обсягом 480 сторінок. Нею дуже цікавилися в поневоленій Україні ті, які самі писали про автора "Землі", бо перша частина цієї праці була надрукована у "Свободі". Моя праця коле в очі Москву та всіх тих, які їй служать і бажують їй приподобатися, бо справжній Стефаник зовсім не такий, яким його показують в окупованій Україні. Федір Погребенник надрукував статтю в московській "Літературній газеті" з 30 травня 1973 р., яку передрукували "Вісті з України" (червень 1973). Той самий автор видав ще й окрему книжечку, бо замало було йому вище згаданої статті "Стефаник продовжає боротьбу". Книжечка його називається "Наш Стефаник" (Київ, 1974, ст. 45). Та цього всього було замало московським підбрехачам, і в 1975 р. Василій Лазаревич Микитась видав 92-сторінкову книжечку, в якій під назвою "Правда про Василя Стефаника" найординарнішими словами, хоч видання має фірму Академії наук Української РСР, виступає "проти буржуазно-націоналістичних фальсифікацій в творчості письменника". Не знаю, чи варто відповідати на ці підсоветські фальшування Стефаникових творів, як це ясно доведено в моїй книжці, бо всі знають, що советський злодій після крадіжки кричить: "Ловіть злодія!".

Тепер я вже четвертий рік пишу рецензії до "Свободи", які мали б появлятися кожної другої п'ятниці. Мої оцінки деколи не вдовольняють авторів, які вважають свої твори за найкращі. Не завжди вдовольняють вони й читачів, які цікавляться ще українською книжкою. Читачі вважають, що деякі мої рецензії залагідні. Читачі хотіли б "крови", їм приємно читати, як люди лаються в часописі. І я признаю, що деколи залагідний, але ж я добре знаю, що автори пишуть і самі своїм грошем видають свої книжки, бо ті фірми, які гордо надруковані на книжках, крім фірми, нічого авторів не можуть дати, вони й самі нічого не мають. Авторі українських книжок — це одночасно безіменні жертводавці на фонд української культури, про що мало хто знає, хіба тоді це видно, коли зазначено, що книжка видана накладом автора. Пишу про це тому, щоб люди знали тепер, а більше колись, як творилася українська еміграційна література, яку так ненавидять окупанти і їх прихвостні на рідних землях. Товариство письменників повинно таки більше дбати про фонди на видавничі справи. Маю на думці пожертви окремих громадян, інституцій і товариств та дотації центральних установ. Це потрібніше тому, що тепер менше читачів, бо старші люди відходять у вічність, а молодше покоління не знає настільки української мови, щоб могло читати рідну книжку. Москва тільки чекає на те, щоб зникло у вільному світі українське слово, яке боронить українську правду проти московської брехні. Не сміємо допустити до того, щоб московська комуністична брехня заслонила нашу українську правду!

Стоячи на схилі свого життя, переживши вісімдесятку, оглядаєшся назад і думаєш, що ти зробив для свого народу, чи був тільки "гнилою колодою", як писав Шевченко, чи не закопав свій талант, чи його хоч трохи використав. Коли б мої батьки були заможніші й коли б вони могли бути дати більше, матеріально і духово, ніж вони мені дали (а дали все, що могли!), то, може, і я був би міг більше зробити для свого народу. Киньмо оком назад! Пригадую собі таку сцену: 12-літній хлопець уперше прийшов зі школи додому і вертається до Дрогобича. Несе дві хлібини, трохи наші й муки (масти нема!) Мати випровадила його за село і стояла, поки ця "бульна" — так мені пізніше оповідала, — не сховалася на обр'ю коло Ковцової фігури, бо там шлях спускався вниз. Мати заплана-

ла і вернулася до хати до хворого батька... Інша сцена: Лучна вже п'ятий рік на війні при УСС. Кінець серпня 1919 р. Третій Галицький корпус з боями дійшов до золотоверхої столиці України, до Києва. Лучна як старшина гордо вступає до рідної столиці, а її населення квітами й словами радості вітає українське військо. Чи не варт було жити?... Ще одна сцена, про яку вже згадував, якою був би тішився мій покійний батько, якби був дожив, сцена у Варшаві...

Якби хто думав, що я згадую ці моменти зі свого життя тому, щоб себе похвалити, то й дуже помилився б. Я ніколи не висував себе наперед, я завжди тримався в тіні, як несміливий селянський син, якому часто давали відчуття його походження в нашому "демократичному" громадянстві. Та я на це ніколи не нарікав, бо я сам відчував свою вартість і в школі, і між УСС, і між студентами чи вчителями. І цього мені вистачало, хоч інші могли бути про мене іншої думки. Мої писання майже не мали неприхильної критики.

Тут зазначую, що я не просив нікого, щоб писав про мене і мої твори. Редагував я книжку про Дрогобиччину на 840 сторінок, в якій нема ані одного слова про мене. Нехай про мене говорять ті книжки і статті та рецензії, що я їх написав. А є їх чимало. В роках 1925 — 1939 в "Літературно-Науковому Віснику" і "Віснику" було вміщено понад 250 моїх рецензій. Число моїх рецензій у "Свободі" не підраховане: я працював там 18 років і вісім місяців, і за цей час написав біля 150 рецензій. Тепер я знову дописую до щоденника "Свобода", починаючи від 1974 р. і річно друкую біля 40 книжкових оглядів.

Я знаю, що ті редактори й письменники, які любуються модерною поезією, уважають мої писання "старомодними", вони хвалять модерністів, але я цим не турбуюся. Мене розуміють і цінують в Києві, називаючи "запроданцем американської буржуазії", гостро критикують мене за праці про О. Кобилянську, Т. Шевченка, І. Франка, а найбільше за працю про Василя Стефаника, бо видали в цій справі аж дві книжечки, що їх згадую в "Бібліографії".

КНИЖКОВІ ВИДАННЯ Д-РА ЛУКИ ЛУЦЕВА:

1. **Ольга Нобілянська і Фр. Ніцше.** Відбитка з ЛНВ, 1928, ст. 28. Рецензія: "Український Голос", Перемишль, 1928; "Prager Presse", 1928, Nr. 109; "Jahrbucher fur Kultur und Geschichte der Slaven", Breslau, 1928, Band IV.
2. **Двоє мрійників (О. Нобілянська і Енс П. Янбсен).** Відбитка з ЛНВ, кн. IX, X, XI, Львів, 1930, ст. 36.
3. **Август Харамбашіч і Т. Шевченко.** Доповідь на 2-му Міжнародньому Конгресі слов'янських філологів у Варшаві в 1934 р. Відбитка з ЗНТШ, том 155, Львів, 1937, ст. 20. Рец.: "Обзор", Загреб, ч. 255, 1937.
4. **Л. Гранична. Василь Стефаник.** Літературна критика й дійсність. Львів, 1937, ст. 52. Відбитка з "Вісника".
5. **Марніян Шашневич.** Біографія й характеристика творчости з додатком усіх оригінальних творів поета. Вид. "Свобода" Нью Йорк, 1963, ст. 118.
6. **Тарас Шевченко — співець української слави і волі.** НТШ і "Свобода". Нью-Йорк — Джерзі Сіті, 1964, ст. 191. Обкладинка Тараса Шумиловича. Оцінки: 1) Михайло Мольнар в праці "Тарас Шевченко у чехів і слованів"; лайна на автора Є. П. Кирилюка в праці "Шевченко й літератури слов'янських народів". 2) В. Барна. Нова книжка про Шевченка. "Листи до приятелів", 1964, кн. 11-12, ст. 48-50.
7. **Ольга Нобілянська.** (В сторіччя її народин). Вид. "Свобода", Нью-Йорк — Джерзі Сіті, 1965. (Передрук із щоденника "Свобода", 1963). Обкладинка Тараса Шумиловича, мовна редакція В'ячеслава Давиденка. Оцінки: "Свобода", ч. 83, 5 травня 1965, "Сучасність", 1965.
8. **Слідами стрілецької слави.** Вид. "Червона Калина". (Відбитка із "Календаря УНС" на 1965 рік). Джерзі Сіті, 1965, ст. 33.
9. **Іван Франко — життя і творчість.** Передрук із "Альманаха" УН Союзу на 1966. Обкладинка роботи Богдана Титли. Нью Джерзі, 1966, ст. 64. Мовна редакція В. Давиденка. Рец.: В. Кедровський, "Свобода", 1965, ч. 241, 25. XII; В. Т. Жила "Свобода", 1967, Пч. 12; "Наше Життя", 1969, жовтень, ст. 4.
10. **Іван Франко — борець за національну і соціальну справедливість.** Вид. "Свобода", Нью Йорк — Джерзі Сіті, 1967, ст. 654. Рец.: 1) "Новий Шлях", 1968, 29 червня; 2) Д-р Н. Кисілевський. Нова праця про Івана Франка, "Свобода", 1968, 23-24 серпня; 3) Богдан Кравців. До правдивого Франка, "Свобода", 1968, ч. 215; 4) Літературний вечір з приводу появи книжки "Іван Франко — борець за нац. і соціальну справедливість", "Свобода", 29 жовтня 1968, ч. 201; 5) Лука Луців. Про свою власну книжку. "Свобода", 1969, ч. 98-102, 25 травня й далі; 6) "Українські вісті", Едмонтон, 1968, 17 жовтня; 7) "Українське Слово", Буенос Айрес, 8 грудня 1968; 8) "Америна", Філадельфія, ч. 208, 12 листопада 1968.

11. **Василь Стефаник** — співець української землі. Вид. "Свобода", Нью-Йорк — Джерзі Сіті, 1971, ст. 488. Обкладинка — Богдан Титла. Рец.: 1) В. Верган: Важлива монографія д-ра Л. Луцева про Василя Стефаника, "Народна Воля", 1972, 14 вересня 1972; 2) Гр. Домашовець. "Свобода", ч. 201, 31 жовтня 1972; 3) "Свобода", 1972, ч. 144; 4) "Вільний Світ", 1972, 25 IX; 5) Антін Драган: Від Видавництва. В книжці Л. Луцева про В. Стефаника, ст. 455-461; 6) Богдан Стебельський, "Гомін України", (жовтень, додаток "Література і Мистецтво", ч. 10, 1972); 7) Литер. Газета (Москва), Нр. 22, 30. V. 1973. (Федор Погребенник. Стефаник продовжує боротьбу. Против фальсифікації творческого наследия писателя); 8) Федір Погребенник. Стефаник продовжує боротьбу. Проти фальсифікації творчої спадщини письменника; "Вісті з України", ч. 24, червень, 1973. 9) Федір Погребенник. Наш Стефаник. Товариство "Україна", Київ, 1974, ст. 22-23 із 30-34. 10) В. І. Минитась. Правда про Василя Стефаника. Анадемія Наун Української РСР. Інститут історії. Вид. "Наукова думка", Київ, 1975, ст. 96. Пор. ст. 54, 61-66 і цілий розділ ст. 67-86.

Уляна Любович

СІРИЙ ДІМ, ЧИСЛО П'ЯТЬ

Дивну силу має звук — музика. Вона помножує радість, або вбиває її. Потішає в смутку, або поглиблює його. Їй можемо завдячувати святковий настрій, але є і така, що потрясає до глибини. Наївно-сентиментальна, як “Марічка” чи “Рушничок”, може зворушити до сліз. Буває, що коли труд життя пригнобить, вб'є надію й охоту жити, — вона може наново погодити з життям, надати йому барви й сенсу.

Напевно кожен має таку музику, що, наче магічна сила, притягає, викликає у пам'яті події, обставини, настрої, що давно вже лишилися за тридесятими горами, морями, літами.

Ось нещодавно, коли я йшла по сходах одного дому в нью-йоркському давнтавні, дійшла до мене та суміш, — спершу тиха, щораз голосніша: хтось грав на фортепіяні гами, а інший, на ще одному — Баха. Ще хтось грав на скрипці, чути теж було баса та ще й кларнет. Завжди, коли таке чую, зупиняюся, мов заворожена. Але ж це тільки моє фізичне “я” залишається непорушним на цих нью-йоркських сходах, бо моє “я”, моє найглибше, істотне, ця музична какофонія викинула, наче ракетою, вгору так, що облетівши пів земної кулі, опиняюся перед сірою кам'яницею на закрученій львівській вулиці. Минаю завждиприсутнього внизу возьного пана Андрія, так невідлучного при вході, як отой напис угорі на будинку — “Інститут ім. Миколи Лисенка”. Несе мене все вище, йду ніби не торкаючись широких кам'яних сходів, аж на третій поверх. Що вище, то голоснішою стає музична повинь. Задихаюся. Але не від того “лету” вгору, а від тієї музики! Із загального шуму виривається раз-раз виразніша гра якогось інструменту: видно саме хтось відчинив двері кляси. А до всього долучається ще й спів. Ніяка там пісня, просто ааааа... Тепер уже спів домінує, бо я вийшла на верхній, третій поверх, а кляса співу саме проти сходів. Побіч дверей до цієї кляси чорна таблиця, на якій пишуть крейдою оголошення для студентів, яких тоді називали “елевами”. Наприклад, таке оголошення:

“В суботу такого-то дня відбудеться попис елевів. Всі елеви маютья явити”.

Якийсь “елев” поправив оголошення, змазуючи мокрою губкою (або послиненим пальцем) деякі букви, так що наступного дня ми читали:

“В суботу такого-то дня відбудеться попис левів. Усі леви мають вити”.

Кляса проти сходів призначена для співу. Там вчили: проф. Прокопович-Орленко, якийсь час моя тітка Лідка Рожанковська (її спів пам’ятаю з дитинства, мені завжди здавалося й досі здається, що так гарно ніхто не співав, як люба тітка), Одарка Бандрівська, Марія Сокіл-Рудницька, проф. Улуханова. Напевно ще хтось, кого не пам’ятаю.

Перед самою війною учні Музичного Інституту приготували концерт, у програму якого входив теж один чи два акти із опери “Євгеній Онегін”. Були два вечори зі змінним розподілом ролей. Ні одна опера не вбилася так у мою пам’ять, як та, бож її ставили учні, грала учнівська оркестра, словом — це була “наша” опера. Усіх акторів-співаків, на жаль, не могла б тепер вичислити. Ленського співав Юрко Шухевич, якого більшовики так жорстоко замучили, Тетяною була Реня Яросевич, сьогодні Богданська, вдова по ген. Андерсові, на зміну з Николишин. Співала теж тоді Гена Зарицька, стипендист “Центросоюзу” Ройко, а Онегіном був Лев Рейнарвич.

Кілька днів пізніше, може навіть наступного дня, ми, тобто моя сім’я, переїжджала. Речі мала перевозити кооператива “Гарма”, яка залюбки давала можливість заробити студентам. Цього разу між ними був вчорашній Онегін. Я була захоплена! Не кожному трапляється, що його речі перевозив Онегін, до того ж молодий і пристійний.

Але повернімся на третій поверх вул. Шашкевича, ч 5. У тій же клясі відбувалися лекції драматичної школи, де викладав Микола Вороний, так довго, аж поки його туга, “євшан зілля”, не потягнула його на землю, де народився і ріс, і де слід по ньому загинув.

Увійдімо в коридор, де 12 дверей веде до 12-ти кімнат-клясів. Перші двері — канцелярія, царство директора Дрималика. Відразу поруч — кляса, де вчила гри на фортепіані Олена Ясеницька-Волошинова. Вона, одна з трьох перших вчительок від початку існування Інституту, ще від тих часів, коли він містився у приватному, винайнятому домі.

Три молоді дівчини, Олена Ясеницька, Марія Криницька та Одарка Шухевич, закінчили консерваторію й почали вчити. Працюючі жінки тоді — яка відвага, який виняток! У 1939 році святкували в Інституті 35-ліття їхньої праці!

Д-р Станіслав Людкевич.

Але хто ж то йде коридором, мугикаючи під вуса, характеристичною ходою, невеликими кроками? Д-р Станіслав Людкевич, популярно званий Сясьом. Анекдотів про нього повно. Хоча б про те, що той музика з кістями, крім усього, залюбки вів якісь торговельні трансакції, переважно у Віденській кав'ярні, при тому теж цікавився... девізами, зрештою, з не дуже до блискучими успіхами. Йде й мугикає, або говорить сам до себе, зупиниться, махне рукою, прошепче "пся клев, пся клев" — не знати, чи це невдоволення стосується музичної фрази, яку саме творить, чи, може, якоїсь невдалої трансакції. Ось зупинився... напроти йде мій брат. "Юрку,

просу тебе, Юрку, я тобі щось скажу, скажи татови... або ліпше не!" — махнув рукою, пішов далі.

Один з анекдотів каже, що замість викинути в кошик на сміття несвіжу ковбасу, вкинув туди шлейки (підтяжки), які саме купив, а ковбасу поніс додому.

Але той Сясьо, він не тільки композитор високої кляси, але й та мистецько-розсіяна, сказати б, м'яка людина, яку має стійкість, яку силу духа! По багатьох роках зустріла його у Львові в консерваторії при вул. Хорущина. Здавалося, він начеб-то змалів. Дав мені тоді ноти до слів мого тата п.з. "Чи тямиш?" і з присвятою "авторові і його дружині". Написав теж власноручно згармонізовану для гри на фортепіяні улюблену пісню мого батька "Як засядем, браття, коло чарки". Його можна було зустріти в Інституті, де кожний кельнер намагався йому послужити і з вибачливою усмішкою дивився на його розгубленість. Одного разу, пізнього вечора, трамвай, яким ми мали їхати, минав нас поміж перестанками, але водій помітив Станислава Людкевича і затримав трамвай так довго, аж поки ми не ввійшли. А Сясьо, хоч старший товариш мого батька, по-джентльменському намагався відступити мені сидяче місце. Коли бачиш, як до нього ставляться ті кельнери, той кондуктор, то якось відчуваєш, що Львів таки не чуже місто.

**
*

Але ми все ще в коридорі Музичного Інституту. Знову хтось крокує, поспішаючи, похилений вперед. Характеристичний профіль — це Василь Барвінський, директор і професор гри на фортепіяні. Він завжди поспішає, на лекціях хитається в такт гри, і завжди здається, що його дух тільки наполовину тут, а друга половина — десь далеко. Він вчив не тільки Романа Савицького, Дарку Каранович, Ному П'ясецьку й багатьох інших, які несли й несуть музичну спадщину у третє покоління і там, і тут. Він, бідачисько, вчив якийсь час і мене.

І його я мала можливість бачити, уже після його повороту з лагерьа. У затіненому великими деревами, що росли близько вікон, домі свого батька Василь Барвінський і його дружина намагалися пов'язати те, що було розірване, позбирати композиції, упорядкувати папери, знімки. Ніякого пси-

хічного заломання. А яка ввічливість! Коли дах протікав, Василь Барвінський казав, що тепер може написати дощовий прелюд. Його давні учні помагали йому, але без його мужньої постави нічого не допомогло б. Я зрозуміла, що давало йому таку силу. Раз якось, коли розмова йшла про якісь побутові турботи, я помітила, що вуйко Василько розмовляє в іншому куті кімнати зі своєю колишньою ученицею. До нас дійшло щось про тонацію та про те, як треба інтерпретувати такий чи інший музичний твір. Ось що держало їх на поверхні: безпечний світ тонів, світ музики.

А може, знову ж таки в коридорі сірої кам'яниці ч. 5 зустрінемо невеликого ростом, із чорними блискучими очима, які наче займають половину обличчя, д-ра Бориса Кудрика, званого Бусьом. Він викладав теоретичні предмети, а на цьому світі ходив, наче гість з іншої планети. Усе, навіть захід сонця, любив окреслювати тонаціями. Був безрадний, наче дитина, у практичних справах цього світу, і став ще більш безрадним, коли закохався. Банда "елевів"-збиточників все таки досить обережно й лагідно обходила ся з цим надхненням знавцем-музикологом, хоч потроху сміялася з нього.

Але не було в ньому нічого смішного, коли промовляв на концерті, присвяченому, наскільки пам'ятаю, Едвардові Грігові. Промова була прекрасна, не тільки змістом, але й формою. В залі слухали, затаюючи віддих, коли він, голосом звучним та дзвінким, змальовував нам постать композитора, не тільки його життя, але й життєву філософію, робив аналіз його творчості. Яке феноменальне знання, пам'ять і дар слова!

Коли Буся арештували німці, з його наївності насміхалися, особливо коли сказав, що він музикант. Аж знайшовся старшина Гестапо, сам музикант, який став екзамінувати Буся: казав відгадувати мелодії, дати народження композиторів тощо. І тоді Буся звільнили.

**
*

Правду сказавши, Інститут був деякий час трохи ніби родинною інституцією. Крім вуйка Василя Барвінського та його дружини Наталії, вчили там гри на фортепіані не тільки моя мама Дарія з Шухевичів Старосольська, але й вуйко Тарас Шухевич та його дружина Оля з Бандрівських Шухеви-

чева, племінниця Соломії Крушельницької, а співу, деякий час тета Лідія (Орися) з Шухевичів Рожанковська. Поміж учнями було аж десятеро внуків діда Володимира Шухевича.

Учнем Тараса Шухевича був його небіж Роман. Дехто каже, що то в пам'ять свого стрийка та вчителя він прибрав собі ім'я Тараса Чупринки. Мало хто уявляє собі його за фортепіяном і мало хто знає, що Ромко був непересічним піаністом. Пасія, з якою грав, музикальність, техніка! Але не музична дорога була йому суджена. Час і події, серед яких жив, казали йому йти іншою дорогою. Так, як замовк спів його брата Юрка, так замінив і фортепіян Ромка Шухевича.

Про всіх учителів не можу тут згадати, хоч були між ними цікаві й великих вартостей люди. Деякі учні з черги самі ставали професорами Інституту, деякі ще й досі вчать чи працюють для музики і тут, і там, у Львові. Вже навіть учні їхніх учнів вийшли на музичну ниву.

... Але ми все ще на третьому поверсі сірої кам'яниці. Може, поздоровили пані Марію Криницьку, польку, яка від початку існування Інституту вела там класу фортепіяно. Може, минув нас Нестор Нижанківський, або Мелянія Байлова, чи моя пізніша вчителька Галя Левицька-Крушельницька. Або вчителі гри на віолончелі, проф. Вольфсталь, а пізніше проф. Пшеничка, у яких вчився мій брат та кузен Рожанковський. Скрипалі проф. Перфецький та Москвичів, пані Гладилевич. Проф. Москвичів любив зачіпати дівчат. Недавно розповідала мені одна колишня його учениця, а тепер визначна малярка, як то мій брат, який теж у нього вчився, рятував її інколи від залищань Москвичева. Про кожного з них могли б учні написати окремі спомини.

На третьому поверсі, крім класу, була ще т.зв. "мала зала". Її стіни були розмальовані й прикрашені написами: "Книги — морська глибина" або "І неситий не виоре на дні моря поля", "Учітєся, брати мої" та іншими. Погляньмо, що там діється. Можливо, що якраз відбувається лекція теоретичних предметів або, може, дівчата в чорних, коротких туніках мають лекцію ритміки системою Далькроза. Доки одна з них, Оксана Федак-Дрогомирецька, не закінчила школи ритміки Далькроза у Швейцарії і з черги стала вчителькою в Інституті, ті лекції вела "чужа" пані. Вона захоплювалася здібністю дівчат, та й хотіла ними похвалитися. Вклю-

чила нас в програму концерту своїх учнів, який мав відбутися у Великому Театрі у Львові. Наша точка, як вона твердила, мала бути найсильнішою у програмі. На мурах міста вже появилися афіші, але тоді ми відмовилися виступати, бо виявилось, що цей концерт мав відбутися у день Зелених Свят, коли всі, хто жив, ішли походом на стрілецькі могили. Вчителька, яка досі перебувала поза Польщею, ніяк не могла зрозуміти, чого ми відмовилися виступати, та ще й на сцені оперного театру у Львові.

Уже поза програмою Інституту, в малій залі проф. Тарас Витвицький учив нас танців: кружляти вальсом, пливти тангом, підскакувати фокстротом та викручувати стопами у черлестоні. Під однією стіною “панянки”, під другою хлопці; спершу кожний окремо, потім разом. Дома треба було вправлятися, особливо того вимагав чарлестон. Добре місце для тих вправ було біля креденсу, бо на ньому можна було спертися. Наша трійка, я і брати, так вимісили старий паркет у тому місці, що він скрипів і вгинався. Зате у суботу на вечірці я, вдягнена у гранатову сукенку із білим передом, хоробро продукувала те, чого навчилася, на цей раз без опертя на креденсі, з живим партнером.

Найновіший крок вимагав, щоб раз-у-раз то ту, то ту ногу підкидати вгору так високо, як на це дозволяла вузька спідничина. Все йшло гладко. Аж бачу — в дверях залі мама. Заокругленими від здивування очима приглядається до моїх вихиласів. Вона не мала часу ходити зі мною на всякі вечірки, як це тоді було у звичаю, а сьогодні, вертаючись з учительської конференції, схотіла подивитися, як бавимось. Мама почекала поки танець з підкидуванням ноги закінчився, і лагідним, але рішучим кивком руки поклікала мене. Довелось йти додому: мама мовчки, якби зажурена, я надута від обурення. Так-то батьки знущалися над дітьми в ті часи!

Але пора вже, крайня пора, зійти з третього поверху, куди занесла мене, попхала ця мила моєму серцю розмаїтість музичних вправ. Нехай там тужить чельо, співає скрипка, розсипає перли фортепіано, чарує трелями спів, а ми йдемо нижче, до великої залі ім. Лисенка, вона ж бо багато дечого могла б розказати.

Кажуть, що найліпшим способом (для жінок) до того, щоб бути молодшою, є — народитися пізніше. З однієї причини я жалію, що не народилася раніше, бо тоді краще пам'ятала б нашого діда Володимира Шухевича. Але й тоді я ледве чи могла б зрозуміти, як він знаходив час і змогу займатися такими різними ділянками та справами, від етнографії починаючи (він же автор п'ятитомової праці "Гуцульщина"), редагування дитячого журналу "Дзвінок", організування різних товариств, хору "Боян" — аж до Музичного Інституту ім. Миколи Лисенка, якого був головою. Отже, будова того дому була теж його справою. Тільки з оповідань брата знаю та можу собі уявити, як він, тримаючи за руки своїх найстарших внуків, мого брата та Инка Рожанковського, йшов угору на балькон великої залі, щоб поглянути, як Модест Сосенко, маляр із фльорентійської малярської школи, розмальовував стелю великої залі. Був там кобзар з бандурою, а вперек напис: "Ще не вмерла Україна". Внутки пам'ятають Сосенка, але дітиськам найбільше подобалися листочки тонісінької позлітки, які лежали на поруччях балькону, і які мистець вживав до малювання.

Наскільки дідові лежала на серці ця будова, видно з того, що Сосенко, на просьбу діда, намалював для нього кобзаря з бандурою, такого самого, як був намальований на стелі великої залі. Коли москалі зайняли Львів під час першої світової війни, дід захворів, а коли лежав у постелі, яка стала його смертною, просив, щоб ту картину поставити в ногах ліжка. Дивлячись на неї — помер.

Стіни залі прикрашували овальні символічні малюнки Олекси Новаківського: "Музика", "Наука", "Мистецтво"; на картині "Наука" молодий хлопчина — це наш кузен Володимир Рожанковський, який служив Олексі Новаківському за модель.

Не так давно, вже тут в Америці, хтось нарікав на те, що будинок Музичного Інституту вибудовано в такому закутку, хоч Товариство ім. Лисенка було власником більшої площі. Та площа сягала аж під костел св. Магдалини і до скверика, де збігалися вулиці Коперника та Сикстуська. На справді Товариство плянувало будувати великий будинок-театр на тій власне обширній площі, але не дістало дозволу від австрійської влади. Причиною заборони був протест по-

ляків проти будови “розвагового будинку” у сусідстві костела.

Велику залю ми, учні, пам’ятаємо передовсім з більших річних пописів на півріччя і на кінець шкільного року. Це тут ми бачили й слухали оперу “Онегін”, тут грав, незабутньо, важкі до виконання варіяції Цезаря Франка — Ромко Шухевич, тут грав натхненно на скрипці Михась Дзюрко, а Бусьо Кудрик виголошував свою знамениту промову-виклад. Тут у квартеті грав на чельо мій брат, і теж кузен Стефко Рожанковський.

Хто грав, хто співав, а інші “елеви” займали місця радше позаду залі або під стінами і в партерових льюжах і, незалежно від музичної насолоди, розважалися знаменито. Доводилося інколи старшим втихомирювати “елевів”, що шепотіли, сміялися, фліртували, а потім відпроваджувалися додому, при чому від вул. Шашкевича до Крашевського (два бльоки) йшлося інколи дуже довго, не менш як півгодини, яка здавалася хвилиною.

Там відбувалися не тільки пописи. Там бо слухали ми вже старшу, але завжди чудову пані Соломію Крушельницьку. Там же давала концерти піяністка Любка Колесса. Ми всі “любилися” в ній, виходили мало що не на сцену, щоб дістати її підпис на фотографії, яку потім носили при собі. Любка Колесса приїздила з далекого світу, і на концерті була завжди вдягнена у стилеву довгу криноліну і відповідно до того мала гладко зачесане волосся, з розділом посередині, а на потилиці складане в “кошичок” із кіс. Хто міг, носив зачіску, як вона. Мое коротко підстрижене волосся аж ніяк до такої зачіски не надавалося.

Театри Стадника і Блавацького ім. Тобілевича нераз користали з “великої залі”. Одного разу, — не пригадую на якій виставі, — артист Рубчак у козацькому вбранні був сам серед лісу, в якому, згідно з ролею, заблуdiv. Зовсім непередбачено ні автором, ні актором, гумка чи тасьма при шараварах розірвалася і вони стали спроквола опускатися вниз. По залі пролетів шепіт, але поки ще публіка отямилася, козак, придержуючи та підтягаючи шаравари, розглянувся кругом і сказав:

— Як добре, що я сам і ніхто цього не бачить!

Заля нагородила його грімкими оплесками і сміхом.

У цій “великій залі”, як ми її звикли називати, відбувалися теж концерти та “академії” різних шкіл, гімназій, семінарій тощо. Як учениця 1-ої класу гімназії сестер Василіянок, я мала деклямувати на академії в честь Митрополита Андрея Шептицького вірш Василя Щурата на тему пророка Ісаї. Чому якраз цю річ для мене вибрали — не знаю, але запам’ятала я цей вірш донині:

Рука Господня на мені була
 Й мене в Господнім дусі повела,
 Поставила мене серед степів,
 Було там повно людських кістяків.

Я пильно вчилася. Кожний у хаті мусів вислухати мої деклямації, навіть домашня помічниця, а вкінці деклямувала я перед котиком. Я так дуже перейнялася змістом поезії, що мені почали снитися кістяки, і мама запевняла, що цей вірш невідповідний для дитини. Сьогоднішні діти дивляться у телевізійній програмі на такі міцні сцени, вбивства тощо, що якись там кістяки напевно їх не здивували б.

Залю піднаймало теж кіно “Стилеве”. Вчителі Інституту мали вільну ложу. Ми ходили туди часто в суботу, коли, крім фільму, бувала там і ревія. Одного разу в програмі ревії була точка, яка нас дуже бавила. Це була фарса — наслідування гри акторів провінційного аматорського театру. Всі говорили бундючно, з пересадними жестами й мімікою. Ось, наприклад, жінка дивиться в вікно й каже:

— О! Бачу постать мого мужа! Яка ж чудова постать!

Коли муж з’явився в дверях, вона склала доземний поклін і продовжувала тим же тоном:

— О! Вітай мені, о мужу мій!

Або годинник б’є годину, а вона каже:

— О! б’є година третя. — Але годинник продовжує вибивати години. Тоді дотепна акторка каже:

— О! Годинник б’є третю годину з хвилинами.

Ми були на тій програмі з моєю двоюрідною сестрою і татом. Розбавлені, ми хотіли зробити татові несподіванку. Побігли швидко, випереджуючи його, і сховалися в брамі. Коли ж почули кроки, вибігли, склали доземний поклін, водночас рецитуючи в унісон:

— О! Що за чудова постать, вітай нам, вітай!

Коли ж ми глянули перед себе, побачили не тата, а якогось здивованого, аж остовпілого чужого пана. Тато надійшов і побачив цю сцену, а потім сміявся з нас, до нього приєдналися мої брати і ще довго говорили:

“Що за чудова постать!”

У великій залі відбувалися не тільки музичні концерти, кіно чи театральні вистави. Там були теж кооперативні з'їзди, різні наради та віча. Можна сказати, що через той сірий будинок проходили усякі ділянки життя: господарські, політичні, товариські. Там не раз підпільники, члени УВО чи ОУН, знаходили сховок і шукали “алібі” на час, коли відбувався якийсь політичний напад чи атентат. Відбувалися віча і зустрічі з послами. Все це було не без пригод. Ось поліція дала дозвіл на зустріч з послами до польського союму з таким застереженням, що вільно тільки ставити послам запитання, а не вільно виголошувати ніяких промов. Один з молодших політичних діячів Агатон Добрянський, батько співака А. Добрянського, знайшов вихід з ситуації і почав ставити такі питання: “Чи відомо панам послам, що в тюрмах діється таке...” І так “питаючись”, сказав усе, що хотів сказати.

У тому ж будинку відбувалися теж виклади таємного українського університету. Д-р Роман Осінчук розповідає, як польська поліція робила засідку на професорів і студентів медицини. Вулиця Шашкевича “сліпа” і не було куди тікати, а тодішній студент Роман Осінчук мав під своєю опікою два мікроскопи. Схоплять — відберуть. З одного боку будинок сусідував з високим муром, за яким був приватний парк. Треба було вирішити. Це була єдина можливість. Повісивши на шиї обидва мікроскопи і схопившись за галузку дерева, що звисала через мур, зіскочив у чужий парк-город, а звідти вже на вулицю Коперника чи Сикстуську.

У будинку, крім кляс на горішньому поверсі та заль великої і малої, було багато різних закамарків, де містилися домівки різних товариств: фотографічне, інженерів тощо. Там теж знайшов пристановище Пласт після того, як польська поліція викинула його з домівки при вул. Бляхарській. Проф. Северин Левицький, перший начальний пластун, розповідав як, уже після розв'язання Пласту, коли поліція запе-

чатала те приміщення, він, проходячи повз будинок, побачив, як на порозі сиділа мала дівчинка-пластунка і гірко плакала, ніби втратила свій дім.

Прийшли до Львова в 1939 році більшовики. За армією почали з'являтися і наші співаки, поети, актори. Зустрічаючи земляків, ми приглядалися один до одного. Не пригадую яка це була імпреза, але було це вневдовзі по приході більшовиків. Велика зала вивовнена вщерть. Співати мала Оксана Петрусенко. Ми вже чули її в радіо, або з платівок. Але тут стояла вона перед нами, старанно, а на наш смак немодно вдягнена, у темно-гранатовому костюмі, і вся наша симпатія була з нею. Річка Збруч зникла з нашої душі, наче б її там не було: ми були одне. Мені думалося: якби це відчув дід Шухевич, що так гаряче прагнув до того, щоб річка Збруч нас не ділила.

Петрусенко стояла перед нами, на добре нам знайій сцені великої залі ім. Миколи Лисенка, вона — співачка із сріблом у горлі, і заспівала, як ніхто й ніколи не співав:

Україно, моя Україно,
Золотая моя сторона!

По залі наче струм перебіг. Признаюся, що й нині, коли пригадую її спів мені наче проходять мурашки за спиною. Був момент, що дехто навіть встав, наче б це був гімн. А в її чудовому співі чути було зворушення. Була хвилинка, коли здавалося, що вона не закінчить, розплачеться. Зала знерухоміла, завмерла, а коли пісня скінчилася, всі встали. І тоді вона не здержала сліз, що котилися по її надхненному обличчі. Вона стерла їх, наче дитячим жестом, верхом долоні. Мені здавалося, що я була тоді востаннє у тій залі. Але по літах я була ще раз, коли відвідала Львів.

Костел Магдалени, або як ми казали "Магдаленка", вже тепер не костел, а зала для концертів з органами. Тепер вже не перешкоджав би український театр чи концертна зала на площі перед костелом, де збігаються вулиці Коперника й Сикстуська. Там, де до війни був склад вугілля та дров, тепер зелений скверик з лавочками. Мешканці Львова не вживають вугілля, ні дров для своїх старосвітських печей. Вони ogrівані газом з Дашави.

У будинку ч. 5 на найвищому поверсі — середня музична школа. Давніший Музичний Інститут перенесений до будинку Консерваторії при вул. Хоружини. Там тепер давні професори Інституту, їх учні і учні їхніх учнів орють далі музичну ниву.

У великій залі тепер кіно. У кіні все ще на стелі кобзар з бандурою, такий, як той, що в нього, вмираючи, вдивлявся дід Шухевич. Тільки напис “Ще не вмерла Україна” — вимазаний. Але ніхто і ніщо не вимаже того, чого навчилися ми, що виписане у пам’яті й серцях, чим насякли ми у тому сірому будинку при вул. Шашкевича 5, де на одній із стін великої залі був напис “І неситий не виоре на дні моря поля”.

Д-р Іван Подюк

МОЛОДИМИ ОГИРАМИ В СНИГОВИЦЮ ДО ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

Як хвороба вчепиться чоловіка, то часом тяжко її збутися. Таке то було з Василем Стефаником. Перехворував одну зиму, а на другу, на саме Стрітєння, треба було мені їхати до Русова, бо і він заслаб, і стара Матііха. Матііха прожила своє життя в кухні та у всіляких домашніх роботах, спершу в Стецеві, у Василеного тестя Кирила Гаморака, а потім у нього. Та й немає що казати, ця 84-літня стара жінка чулася в нього як у рідного батька. Бо Василь мав золоте благородне серце; може, тому воно й загнало його раніше в гріб.

Як завжди, так і на те Стрітєння, Василь Стефаник привітав мене з гумором:

— Ех, який ти, хлопче, молодий і гарний... Добре, що приїхав. Мене поколює в боці від учора; та ще в кухні стара Матііха дуже просить оглянути її. Скаржиться на нудоту й спазми в животі. Постогнує, але потихоньку, аби я не чув. Усе молиться, й Отченашу вже не годна доказати; ворухить губами й наново починає. Більше нічого не знаю.

Виявилось, що Матііха мала пахвинну пропуклину.

— Пане после, з Матііхою біда. Її треба відвезти до лікарні на операцію. Іншої ради немає, — коротко з'ясував я стан хворої.

Письменник заклопотано підвівся в дубовім ліжку і придушеним голосом виправдувався:

— На шпиталі не маю грошей і сам я недужий. Отак прийдеться загинати...

— Я радив би ще запросити д-ра Кобринського з Коломиї. Він знаменитий діагностик і терапевт, почуємо, що він скаже чи порадить, — заспокоював я письменника.

— Добре, попросимо Кобринського. Він приїде до Залуча на станцію і я за обома вами пішло своїх каштанів.

Я був дуже задоволений, що письменник погодився з мою думкою і я швидко від'їхав додому. Незадовго потім Лейбко привіз д-ра Кобринського у фіякрі до мене. Вечоріло. Нагло потемніло й знялася завірюха з снігом. Моя дру-

жина подала підвечірок. А я за чаєм оповів сеньйорові-лікареві всю історію про Русів.

— А як ніхто, колого, не приїде за нами в таку заметіль-сніговицю? — нетерпеливився д-р Кобринський.

— Гадаю, хтось приїде. Русів, пане докторе, дуже амбітний, як треба в чомусь допомогти письменникові, бо не було випадку, щоб він їм не поміг, як було треба, — переконував я сеньйора.

Завірюха курила й сипала густим снігом. І як це їхати з теплої хати в таку темну нічну сніговицю?.. Та про це вже не було часу думати, бо якраз увійшов у почекальню засніжений від голови до стіп поставний і дотепний Хведір Дідух.

— Добрий вечір, докторе! Я з Проскурняком приїхав за вами і д-ром Кобринським. Ніхто не важився їхати в таку фуфелу за вами. А нащо є Хведір Дідух? Аби не порятувати нашого посла? То я, Дідух, побіг до Проскурняка й переконав його, що треба поїхати хіба його огирами за вами і то вночі, в завірюху. Панове доктори, тепло і швидко вибирайтеся! Мусимо скоро їхати, бо вітер дорешти засипле снігом дорогу, — отак Дідух прискорював їхати до Русова.

Я і Кобринський сіли на задне сидження. І Дідух докінчував говорити:

— Не бійтеся, панове лікарі! Проскурнякові залубні важкі й сильні, з бічницями, богацькі. Повний міх піску під вами і такий самий міх піску напереді, під нами. Не перевернемось!

Проскурняк дав по кісточці цукру коням і гладив їх шиї під густими, наїженими гривами. І отак представив нам своїх жеребців:

— Оцей підручний — спокійний, файний кінь. Але борозний трохи нервовий. Я даю йому дві кісточки цукру, аби краще мене слухав. Обидва мають по три роки і пару місяців. Такі молоді коні не повинні застоюватися в стайні, мусять пробігатись. Саме тепер трапилась їм добра нагода.

Потім Дідух і Проскурняк підв'язали вовняними хустками ковніри кожухів на шиях, а ми, лікарі, стягнули ту-гіше на собі бараницю. І Проскурняк стиха запитав:

— Готово?

— Так, прошу, можете їхати, — відповів за всіх д-р Кобринський.

Проскурняк потряс легенько ремінними віжками і його притишене, але виразне “Псс... Псс” почули молоді огирі. Вони з підскоком сіпнули за собою тяжкі залубні, що глухо грюкнули і поринули в сніг. Коні легко підстрибували; здається, не чули жодного тягара за собою. Попирскували ніздрями на всі боки та й розфоркували сніг, що сягав по коліна. Весело дзеленькали дзвінки на шиї підручного. Жеребців гнала сила їх молодости; вони дибилися вгору й по черева потопали в снігових заметах. З ніздрів бухала пара, клубилась на їх головах і шиях, заплітала сріблестим інеем настовбурчені гриви.

— Ану, панове лікарі, признавайтесь, чи ви їхали колись уже в таку завірюху-сніговицю, в таку студену темну ніч та ще й молодими огирями? — аж серед поля розговорився Дідух.

Проскурняк держав міцно віжки в руках і мовчав. Мовчали й ми, лікарі, бо холодний пронизливий вітер прошивав нашу бараницю й забігав попід пахви. Тільки “Псс!.. Псс!” раз-по-раз випускали Проскурнякові губи й коні нащурювали вуха. Вони прекрасно це розуміли, бо зграбіше плигали в снігу, шорстко порскаючи ніздрями й далі розпихали і пороли широкими дужими грудницями високі, впоперек дороги, замети. Приємно було це видіти, але страх вилетіти в сніг з залубнів лоскотав свідомість. Над білими полями неначе стогнали вітри, запирали нам віддих і присипали снігом. Коні пручались, дибилися вгору з снігів. Вкриті інеем, плигали шалено то сюди, то туди, наче апокаліптичні потвори. Та їх нагальний порив прискромнював Проскурняк притишеним “Псс... Псс... Псс...” аби в запальнім розгоні не рознесли залубень по полю. Я стискав кулаки і був готовий вискочити в сніг...

— Не бійтеся... Не бійтеся!.. Коні не зблудили з дороги. Он там стеблини, оті засохлі чічки й будяки — це ж наші знаки край дороги; показують, де рови засипані снігом. Спокійно тільки, бо нерозважний рух чи голос сполошить коні і готове каліцтво...

Так Проскурняк заспокоював нас і своїх огирів. А залубні підскакували, гойдались і совгались по нерівній дорозі, в снігу, наче велика біла черепаха.

Д-р Кобринський підсунув вище шапку над бровами й задоволено шептав мені до вуха:

— Я вже старий, колего. Багато бачив і пережив. Наїздився простими селянськими возами, повозами і всілякими бричками. Нераз добре виспався в пахучім сіні на возі, доки заїхав до пацієнта. Так проминала моя молодість в праці, що давала мені вдовolenня. Та такої їзди, як сьогодні, не зазнав я. Ця подорож до Русова буде найкращим епізодом на самім крайчику мого життя. Це ж бо живий феноменальний образ краси й небезпеки. І у вас, колего, залишить він живий гарний спогад. — І сеньйор-лікар закінчив по-німецьки: “Ві вар дер гресе Гете гезагт гатте: “Дас зіх дас гихсте верк фоллеенде, гинігт айн гайст фір тавзенд гинде”. І ми якраз їдемо до великого майстра, що вилуштив не з тисячів, а з мільйонів сердець заховані скарби, цінності духа і довершив велике діло. Цей скромний великий артист сконцентрував усі болі, всі радощі, всі надії нашого народу в повний вічної правди і краси літературний живоцвіт. Тому ця подорож є для мене цінним подарунком перед заходом сонця...

І замовк.

Був я тоді на 35-ім році життя, а д-р Кобринський на 78-ім.

— Пане докторе! Чи можете сказати нам, що цікаво-го говорив наш старший доктор? — поцікавився Дідух.

Обидва русівчани закурили з радощі, коли я переповів по-українському, що сказав сеньйор-лікар по-німецькому, аж підняли шапки вгору.

— А що там чорніє перед нами? — спитав д-р Кобринський. — Це, пане докторе, ліс-хаша русівського дідича Теодоровича, приятеля Василя Стефаніка. Ця хаша оперізує село із південного сходу; люди мають велику користь з неї, все якогось патика принесуть до печі. Ще кілька хвилин і ми в Русові, — поважно пояснював Дідух.

Ліс-хаша залишалася праворуч. Огирі піднесли, звели високо голови, коли Проскурняк повернув їх довкола

льодом укритого ставка. І весело всміхнулися ясным світлом обрамовані снігом вікна Стефаникової хати.

— Ах, Богу дякувати, що ви вже тут. Заночуєте в нас. Пан посол казав приготувати нічліг. Поїдете завтра, як люди саньми втруть дорогу. — Отак привітала нас “цьоця” Олена.

У теплій просторій кухні обтрусили ми з себе сніг, загірлися і вступили в Стефаникову кімнату.

— Добрий вечір, Василю! Давно ми бачилися в Коломиї, — привітався д-р Кобринський з письменником.

— Дуже вам дякую, що приїхали в таку завірюху. Вам уже все розказав про мене мій доктор. Коле в боці, а він каже, що це реакція олегочної. Тепер беріться до мене, потім повечеряєте та й підете спати, — трохи уривчасто говорив письменник.

Кобринський дуже скрупулятно оглянув хворого й заявив, що нічого серйозного немає. Радив уживати аспірину, їсти м'які яечка або яєшню, м'ясце з-під курячого крильця та пити з медом і цитриною чай і з алькоголем. Але курити не вільно. Така дієта не підходила під смак пацієнта, головню м'ясце з-під крильця, і він іронічно зауважив:

— Ця їда, здається, не для мене. Таке радив мені молодий доктор. Я волів би з'їсти присмаженого оселедця. А курити ніхто не потрапить заборонити. Та й вам, докторе, це не вдасться. Це ж найбільша моя приємність. А тепер ідіть вечеряти. Цьоцю! Просіть панів до їдальні і дайте горілку.

— Ну, то йдемо. Добраніч, Василю! Але я таки раджу добре їсти і не курити.

Цьоця погостила нас смачною вечерею і доброю горілкою. По вечері Кобринський роздягнувся, ліг і швидко заснув. Я чомусь не міг заснути. І почув, як хворий почав зойкати й стогнати. Я схопився, потихеньку приступив до письменника і запитав, що йому є.

— Маю гарячку. Дуже коле в боці. Язык задубів у сучім роті. Дрижа хапає. Збуди Кобринського.

Говорив у гарячці, ніби скандував. Я швиденько його оглянув. Температура піднялась до 39Ц. Була вже виразне запалення олегочної. Збудив я Кобринського і сказав, що Стефаник зойкає й стогне.

— Мессен зі, бітте, зайне температур, — просив сеньйор.

— Температура в нього 39, — відповів я.

Тоді Кобринський встав, оглянув письменника і також ствердив, що є запалення олегочної.

— Треба, — сказав, — покласти баньки, після них висихаючий обклад з алькоголем, уживати 2 або й 3 рази денно аспірину, пити чай з медом і з горілкою; але треба сидіти в ліжку, не лежати, і натирати бік ліками з аптеки.

— Тепер бачу, що й ви на тій дорозі, що й мій молодий приятель. Має, видно, молодші вуха. Коли так, то мушу вас обох слухати, — жартував Стефаник.

— Мій приятелю дорогий! Медицина є 2 плюс 2 є 4, але часом 5. 'Дас іст дер варгайт лецтер шлюс', ві Гете михте заген", докинув Кобринський і засміявся.

З села прийшла молода жінка і спритно обклала грудну клітку баньками. А коли їх зняла, то приклала висихаючий обклад з алькоголем. Хворий прийняв аспірину, випив чай з горілкою, дістав застрик камфохіни і скоро заснув у майже сидячій позі.

— "Нур гедульд, бітте", — сказав до всіх сеньйор, узяв мене за руку й потягнув до спальні.

— Колего! Ваш пацієнт — це суї генеріс артист з уродження, що підслухав розмову своєї музи з землею. І тою розмовою прикрасив вершки літератури. І це все. Для нас, лікарів, він тепер тільки пацієнт. Так, колего...

Був дуже втомлений і нічого більше не сказав. Ліг у ліжку та й захропів.

Д-р Кобринський у розмові легко переходив на німецьку мову. Робив на всіх приємне враження — не тільки на пацієнтів, що його потребували — своїм розумом, великим практичним досвідом, повагою, особистою культурою. Струнка висока постава, обкинена сивиною густа чуприна впадали в око кожному.

Як добре розвиднилося, я зайшов до письменника. Він сидів і вдоволено покурював цигарку, яку скрутив йому син Кирило з завальського тютюну. Температура була нормальна, і колька уступила. Він відзискав свій гумор, за який всі його любили і... боялися.

— Я чуюся ліпше. Просіть д-ра Кобринського, аби з вами подивився на Матііху в кухні, — звернувся письменник до мене, і на те надійшов Кобринський. І Стефаник говорив уже до нього.

— Цей молодий доктор радить дати хвору стару жінку до лікарні на операцію. Прошу вас подивіться, що їй є і що я маю з нею зробити?

Д-р Кобринський випитав докладно Матііху, а ще докладніше її оглянув. Я був дещо стурбований, ануж міг знайти щось таке, чого я не добачив. А Матііха хоч як терпіла, проте по ній було видно, що почувалася дуже вдоволеною, навіть щасливою, що знайшлася в досвідчених руках одного з найкращих лікарів на Покуття. Бо так солідно ще жоден лікар її не обсліджував.

По обслідуванню Матііхи д-р Кобринський звернувся до мене німецькою мовою, щоб хтось приніс мидницю з холодною водою і два рушники. Обидва рушники він поклав у холодну воду. По кількох хвилинах витягнув один рушник, добре викрутив і приложив до пропуклини. “Ага, — подумав я собі, — мабуть, тепер зажене пропуклину всередину. Чом я не догадався це зробити? Осьде — досвід, практика”. А потім легесенько обняв долонями пропуклиновий мішок і делікатно намагався впровадити його всередину. Але цей маневр виявився безуспішним.

— “Мерквїрдіг, гетс ніхт”, — сказав сам до себе, витягнув другий рушник і обв’язав ним ще раз пропуклину. А Матііха, на диво, ані разу навіть не зойкнула. Тепер з притиском, по-німецькому, немов викладав д-р Кобринський:

— Ер гат кайн гельд; унд ді 84-єріге пацієнтін ібергабт гар ніхтс гирен віль бецігліх іргендвельхер операціон. Казус пердутус, колего”.

І закінчив по-українському:

— Думаю, що некроза, зглядно вже гангрена. Одним словом, прогноз пессіма.

Зняв рушник, і в цю ж хвилину пропуклина зникла, аж загуркотіло в животі. А Матііха вхопила руку Кобринського і, кріпко цілуючи, приповідала:

— Святі золоті ваші ручки, пане докторе! Боже... Боже... Як мені тепер легко, гей-би новий світ мені відкрився.

Аби Господь дав вам ще довго прожити і людей від смерти рятувати.

Я стояв, як на турецьким казанні.

— “Дас іст айн сігнум малі омініс”, — сказав д-р сеньпор і почав мити руки.

Цьоця Олена, дуже врадувана, побігла до письменника дати знати, що з Матієюю все гаразд.

— Оце, небоже, великий доктор! Живе життям пацієнтів, і тому вони його люблять і шанують, — говорив Стефаник до мене. Потім до Кобринського:

— Дуже дякую вам, що допомогли Матієї обійтися без операції, а мене врятували від гризоти й коштів. Куди-то вже мені, хворому, колотитися по шпиталях з старими бабами, — дякуючи, говорив до присутніх.

Я все те мусів слухати й робити добру міну. “Цум бизен шпіль”... Всі були вдоволені, бо й надворі втих вітер, засяло сонце ясне. Люди втирали санну дорогу до міста. А все довкола блищало, аж за очі хапало.

На відхіднім з'їли ми добре снідання і д-р Кобринський ще розповів мені про професора Більрота, що викладав хірургію в університеті у Відні, коли Кобринський студіював медицину.

— Під час викладу приступив до професора Більрота доцент і щось йому шепнув до вуха, а професор голосно наказав: “Негайно сюди його!” Це був 12-річний пацієнт, уже без віддиху, посинілий. Більрот ухопив трокар, одним махом встромив інструмент у хлоп'ячу дихавищу й кріпко почав масувати довкола серця грудну кліть. І хлопчина почав дихати.

— Прошу леге артис докінчити трахеотомію, — доручив професор доцентіві.

Коли хлопця вивезли з викладової залі, Більрот звернувся до студентів-слухачів, кажучи: “Цей раз мені вдалося. Але я певний, що другий раз не вдасться. Нехай вас пан Бог боронить, аби хто-небудь з вас схотів виконати таке лікування”. Це був геніальний хірург, великий педагог-викладач. Він був непоказного росту, і коли відкрив хірургічну приватну практику в Берліні, то за рік мав 2 або 3 пацієнти. Тому вимандрував до Швейцарії, де здобув світову славу в хірургії черевної ями. І тоді цісар Франц Йосиф I стягнув

Його до Відня як шефа 1-ої хірургічної клініки. Я мав щастя тоді слухати його знамениті виклади, — з великим захопленням оповідав д-р Кобринський.

Я так само слухав його спомин з великим зацікавленням і дивився на нього з респектом. Буваючи в Коломиї і йдучи попри хату д-ра Кобринського, все бачив крізь вікно сиву голову лікаря-сеньйора, як він сидів коло столу і заглядав у мікроскоп. Так хотілось би ще раз перейти хідником побіч його хати. Та тільки лишився мені спомин, швидкий, як промінь сонця, що падав на мою маму, як я був малий. І я бачу, чую завірюху-сніговію, себе і сеньйора Кобринського у важких залубнях, молодих огирів, окутаних білосрібним інеєм і... свою молодість. Так, незабутній сеньйоре, як ти тоді, так і я тепер живу феноменальним спомином, коли багато років тому ми разом їхали на прекраснім Покуттію до Василя Стефаника...

Сиракюзи, 11 лютого 1973 р.

РОЗМОВА З УКРАЇНСЬКИМ ПИСЬМЕННИКОМ УЛАСОМ САМЧУКОМ

Російський журнал "Современник" ("Журнал русской культуры и национальной мысли"), що виходить в Торонті, Канада, що-два місяці під редакцією письменника Л. Е. Фабріціуса, у числі 35-36 1977, помістив інтерв'ю з нашим письменником Уласом Самчуком, яке провів член редколегії того журналу Олександр Гідоні — поет, письменник, дисидент, який кілька років тому прибув до Канади з Ленінграду.

Інтерв'ю може бути цікавим і для українського читача, тому ми подаємо його тут у нашому збірнику в перекладі з російської мови.

Питання. Ваше ім'я, дорогий пане Самчук, широко знане, як ім'я великого й різностороннього письменника. Маючи на увазі цю Вашу різносторонність, дозвольте довідатися, який літературний жанр є Вашим улюбленим і чому?

Відповідь. Дозвольте, Олександрє Григоровичу, зробити невеличке уточнення Вашого питання: письменникові української мови на становищі емігранта на широку знаність розраховувати не доводиться. Денільна мільйонів емігрантів — тут зовнішніх, там внутрішніх — от і вся ширина.

А мій улюблений жанр? Либонь, це буде звичайнісенька художня проза, найкраще роман широких тем і широких полотен, з відомим для нас, ізгоїв, бажанням "сказати те, чого не можна сказати там". Але мені доводилося мати справу й з іншими жанрами: репортаж, есей, мемуари, аж до публіцистики й журналістики.

Питання. З точки зору письменницької техніки, вважаєте Ви себе новатором, чи традиціоналістом? І пов'язане з цим питання: як спростується з Вашою творчістю традиція української клясичної літератури?

Відповідь. Унікаю ярлинів... Для мене "новаторство" може зміщатися у внутрішніх процесах думання і в бажанні "по-новому" бачити життєві явища. Що ж до техніки їх вислову... Головне — художність. Хай навіть "традиційна".

А традиція української клясичної літератури? Це болюче питання, і воно вимагає коментарів. Виросла на забороненому дереві пізнання добра і зла, вона є продуктом творчості аматорів, що призначений, за невеликими винятками, для "простого народу", а тим самим і "простого" розуміння багатьох життєвих істин поза побутом села. Ми її (нашу літературу) любимо, підносимо інколи до культу (Шевченко), але при кон-

фронтації зі світовими еталонами цього мистецтва, вона часто виглядає маленькою, жебрацькою, покаліченою. І нам тепер, після революції, довелося починати майже спочатку, виробляти наш статус, щоб позбутися наслідків відомого Валуєвського "нет, не било і бить не может". Стиль, проблеми, світогляд, а головне — розширення і поглиблення фундаментів самого літературного процесу, як повноцінної функції національної культури в течії світових закономірностей — ось завдання.

Ми взяли за це діло з гарячковою енергією, особливо у роках двадцятих, по обох боках так званого Ризького кордону, як у Києві, так і у Львові, і коли б не відомий Сталінський погром, який знівечив нам сливе весь цвіт літератури, ми б сьогодні, далєбі, почували б себе на планеті, як удома.

Але тепер там (в підсоветській Україні) знов панує зляканий примітив, брехня і плянат, свідомо й пляномірно зводячи літературу до стадії відмирання. Кожний новий спалах талановитості (наприклад, група талановитих поетів шестидесятих років) негайно ліквідується засобами, що їм би міг позаздрити і сам Валуєв.

Як "спрягтися" з такою традицією? Моя участь у тому світі нар египетських і вимордовування немовлят виключно спостерегацька. Ні одна з моїх книг (загальне їх число — шістнадцять) не була написана в границях того світу. Не Київ, не Харків, навіть не Львів, а — Прага, Берлін, Париж... Тепер Торонто в Канаді. Так, це не найкращий вибір для письменника, але найменше з лих, бо можна бодай працювати, а в порівнянні з солдатською назармою часів Миколи Першого або з численними островами знаменитого архіпелагу ГУЛАГ часів серпа й молота, це, либонь, навіть комфортабельне вигнання.

Можливо, що в цьому випадку я найбільше спрягаюся з традицією моєї нлясичної літератури, яку ми, що живемо тепер, любимо до релігійного напруження за її розп'яття, похоронення і її воскресіння з мертвих. Коли б не холява солдатського чобота, за якою Шевченко ховав свої "Три літа", нас, чого доброго, переконав би Пушкін "злитись в руському морі"... А так ми все таки маріонетна УРСР, підголосок ОН в Нью-Йорку... З надією на часи кращі.

Питання. Ми знаємо, що у Ваших творах, вирішуючи чисто художні завдання, Ви одночасно завжди відгукуєтеся на актуальні політичні питання нашої бурхливої епохи. Як Ви вважаєте, чи така політична заостреність Вашої творчості сприяє її художньому значенню, чи, можливо, при тому щось тратиться?

Відповідь. По-моєму, художні завдання рiшаються на ґрунті змісту, а зміст — це життя. Життя нашої, як Ви правильно сказали, бурхливої епохи — політика. Планета перебудовується, і це — політика. Найневинніша оперетна "Наталка Полтавна" Котляревського — політика, бо ж то

її не раз забороняли політичні чинники з політичних мотивів. Моє завдання — не ухилятися від вимог епохи, а бути її відзеркаленням.

А "художність", по-моєму, залежить від ступеня таланту художника. "Мертві душі" Гоголя, "Біси" Достоевського, "Війна і мир" Толстого — політика, але хто снаже, що це не художні твори? Одначе, інколи мене зрадити почуття міри. Советська література (усіх її мов) набридла тому, що в ній передано куті меду. Її заклепали пропагандою. Коли 60 років клепати одну й ту саму носу — що з неї буде? Можливо, що і в мене почуття міри, в розумінні тенденції, дещо покульгує — грішний. Але тані вне часи!

Питання. Котрий з Ваших творів для Вас найближчий і найдорожчий? Питання трохи блюзнірське, бо ж письменникові дорогі ВСІ його твори... І, одначе, котрийсь з них, можливо, виявиться, так би мовити, найдорожчим. Чи не так?

Відповідь. З точки погляду, тан би мовити, анатомії моєї творчости, головне в ній — це трилогія "Волинь", як основа і праджерело, з якого витікає друга трилогія — "Ост" ("Схід"), понищо тільки дві книги. "Волинь" ("Куди тече та річка" — "Війна і революція" — "Батьно і син" — моє вірую й ісповідую, філософія і мораль мого ества), а "Ост" ("Морозів хутір" — "Темнота" і книга, що тепер в роботі — "Втеча від себе") — це бажання зрозуміти багато що у житті незрозумілого нашого Сходу, над розумінням чого б'ються численні письменники (з Солженіциним включно).

Відмічу, що задоволений книгою "На твердій землі" (канадська тематика), радий, що вийшло дві книги мемуарів "На білому коні" і "На коні вороному"... Книзі, що має ось-ось появиться, про українську Америку, "Слідами перших"... І ці, і всі решта — улюблені й менш улюблені, але завжди дорогі — появились "на світ Божий" у винятково тяжких умовах. Саме тому багато що позначено в них шрамами, вимагає удосконалення, але це не зменшує їхньої, тан би сказати, загальної вартости. А, можливо, навіть навпани... Ї збільшує.

Питання. Ми говорили про Ваші зв'язки з українською літературною традицією. А ного з російських письменників Ви особливо ціните?

Відповідь. Пушніна, очевидно... Але говорячи про прозу клясичну, доводиться повторювати пани і пани: традиційна "трійця" — Гоголь, Достоевський, Толстой — розуміється, Лев. Наймогутніші представники російської мислі й російської художности... Три нити, на яких тримається вона у світі.

Добре пам'ятаються Гончаров, Тургенев, Чехов, Горький, Бунін... До кінця тридцятих років ми знали російську літературу на п'ять з плюсом, границю цьому поклав знаменитий "соціалістичний реалізм". Небагато, дуже небагато є в ньому щасливих винятків, усе решта — це атмосфера

сльоти, надривної брехні й упертого самообману. Як за змістом, так і за формою.

Питання. Ми знаємо Вас як незмінного борця проти всіх видів депотії й тоталітаризму, борця за ідеали свободи й справедливості. Цього року, як відомо, зразковий советський тоталітарний режим відзначає 60-літній ювілей. Як Ви гадаєте, чи є якась надія побачити той режим похованим скорше, ніж за наступних 60 років?

Відповідь. Це питання... Але у сфері оракульства я досить незграбний. Ви ж знаєте, що "умом Росію не понять". У кліматичних градаціях земної кулі вона знаходиться в кліматі серця, а серце — найнепередбаченіший фактор людського діяння. Ні режим Росії царської, ні теперішній ЦК не були і не є гарантовані від наростаючих зривів. Їх патент безпеки — поліція з її "молчать не рассуждать". Що ж буде завтра — ніхто не в силі сказати. Можливо, завтра зірветься весь ЦК при співдії одного Валентина Мороза (тому то і держать його в суворій ізоляції), але ця сльота може проіснувати, як і дім Романових (свят, свят, свят!), триста років... Пони не з'явиться новий Распутін, нові Ленін-Троцький, Че-Ка, Сталін.

Єдина надія, що сучасні темпи розвою справ, навіть у Росії, мчать не на тройках, а на турбо-дзетах, їх стремління спрямоване до... свободи. Свободи особистості і свободи народів. Так хоче її Величність наша Епоха. Епоха ядерної сили, всезнаючого компютера, Об'єднаних Націй, втручання в космічні простори всесвіту. В такому поєднанні передумов ціла планета стала маленькою і ніякі берлінські мури не охоронять мурів Кремля в їх ізоляції від навали Свободи. Цей їх ворог біля воріт! День і ніч штурмує він ті мури з атмосфери, стратосфери, йоносфери, з Місяця, з Марса, а, головне, з душ і сердець мільйонів алчущих і жаждущих свободи. Великий Пан Компютор вибиває кінцець ГУЛАГ-у. Будемо терпеливими. Це прийде безсумнівно. За скільки років? Не знаю.

Питання. Як Ви ставитесь до прагнення журналу "Современник" сприяти дружнім контактам росіян і інших слов'янських літераторів на засаді абсолютної рівності і принципової відмови від кожноної форми великодержавного шовінізму?

Відповідь. Коли б "Современнику" пощастило знайти справжню форму такого стремління і втриматись на висоті такого сприяння, це було б мужнім осягненням російської політичної думки, бо до цього часу все, що друкнувалося російською мовою, хоча й говорило про найблагородніші наміри, думало й діяло категоріями шовінізму.

Потрібні контакти, необхідне співробітництво. Це аксіома. Питання тільки в щирості намірів. Ми повинні розуміти і знати наші проблеми не тільки з точки зору Я, але й з точки зору Він, сума-суммарум — Ми. Питання, що нас терзають, в більшості випадків вражаюче ясні і азбучно елементарні, лишень сам їх творець — людина, далеко не такий ясный. Пригадуються кольоритні дядя Меняй і дядя Мітай з "Мертвих

душ" Гоголя — як вони розводили коляски, що зчепилися. Замість розвести колеса, вони так довго нахльостували і понукували коней, пони не замучили їх цілком.

Багатьом здається неймовірним таке звиродніле думання, але снажіть на милість, хіба треба забити мільйони, щоб вирішити питання мови Києва, заорати землю транторами, або вселити в Кремлі уряд гангстерів? Для чого імперія, коли найзапекліші імперці мусять жити в Сан Франціско, а їх противники охороняти імперію? Навіщо одна шоста поверхні земної кулі, коли її обиватель вдовольняється однокімнатним блошничником Москви? Що це за таний "союз", коли громадянин України боїться розмовляти вголос рідною мовою на вулиці своєї столиці? Хіба це не безсмертні дядя Менья і дядя Мітяй? З їх вирішенням питань?

Так, панове. Нам є про що думати і про що говорити. І коли "Современник"-ові пощастить хоч краечком торкнутися цих питань, він відкриє в Торонті нову епоху. Від душі цього бажаю.

В. Скорупський

ВМІЮ ЖИТТЯ І ЗА БІЛЬ, І ЗА РАДІСТЬ ЛЮБИТЬ

(до 75-річчя Анатолія Галана)

За прекрасне боротись, не зраджувать цьому й на мить.
Я недарма прожив відвойовані в смерті літа,
Коли вмію життя і за біль, і за радість любить.

Власне оце щире душевне визнання Анатолія Галана стає характеристичним для всіх персонажів його літературної творчості. "Боротись і вміти любити життя і за біль, і за радість", не робить їх брутальними, безсердечними, а навпаки, навіть упавши на дно силою обставин, вони не втрачають людяности, не зрікаються іскорки надії на людину, ще не позбавлену усяного тепла й доброти.

У своє 75-річчя може А. Галан з чистою душею заявити:

На монрому брукові місяць лежав,
І сяйво згиналось, як вістря ножа.
Вже смуток осінній, і холод, і смерть,
Я ж тихою радістю сповнений вщерть.

Тихою радістю сповнений за не змарнований талант та за небуденний літературний доробок. У нього ж ціла черга збірок оповідань і спогадів, гуморесок і сатир, віршів і п'єс, статей, епіграм і фейлетонів. "Чарівна дружина" (1946), "Пахощі" (1950), "Поразка маршала" (1956), "Невигадане" (1967), "Розмова з минулим" (1971), "Життя" (1976) — оце збірники оповідань. "Між двома смертями" (1964), "Пригоди Рубенса" (1968), — прозові повісті; "Хам" (1970) — віршована повість. Сатири — "Мої знайомі" (1947), "Проти шерсти" під псевдонімом Іван Евентуальний (1962), "Сатири" (1971). Спогади — "Будні советського журналіста" (1956), "Записки слідчого" під псевдонімом Андрій Чечко. Гуморески — "А що чувати?" (1947), "Мірнування серйозні, не дуже серйозні, і так собі — злободенні мініатюри" (1971), "Володар — страх" (1955) — драма на три дії, "Милосердний зайчик" (1947) — казки для дітей та "Про радість і біль" (1970) — збірна поезій.

При цьому не малому переліку творів А. Галана хочу навести його замітку в листі до мене: "Можна, справді, подумати, що при такому більш-менш солідному доробку я якийсь "сеньйор" від української літератури, коли ж глянути з перспективи років, себто викреслити десять років безплідних, то на рідних землях не виходив із стадії початківця, і моя письменницька праця фактично почалася після 40 років. Розуміється, це не скарга і не жаль. Я свідомо обрав собі мишачу нору, відмовившись від евентуальних почестей, орденів і грошей, аби в міру можливости жити стоячи, а не на колінах".

Народився А. Галан 22 серпня 1901 р., в селі Землянці, Глухівського повіту, Чернігівської губернії, в родині священника. Початкову освіту дістав у Новгород-Сіверському духовному училищі, середню — в Чернігівській духовній семінарії. До вищої освіти радянська влада не допускала через "неправильне" походження, але пізніше пощастило йому заочно скінчити Ніженський педагогічний інститут ім. Гоголя. Між тим працював у редакціях різних газет і журналів — коректором, літредантором, секретарем. Останні п'ять років перед війною — викладачем мови й літератури в середній школі (десятиріччі) та в технікумі.

Перші оповідання (прозові) були надруковані в 1923 р. в харківському журналі "Знання". Друкувався також у журналах "Червоний шлях", "Гарт", "Плуг", "Соціалістична громада", "Уж" (Універсальний журнал) та інших.

Перша книжка (збірка поезій) вийшла у в-ві "Література й Мистецтво", Харків, 1930 рік. Друга (комедія на 3 дії) у в-ві "Рух", Харків, 1932 р.

Після цих усіх формальностей слід перейти нам до накреслення профілю Анатолія Галана як письменника.

Уже з переліку самих жанрів Галанових літературних зацікавлень випливає і глибня його творчої наснаги, і широчінь непроминальної тематики. Спрямування його творчості, як він сам заявляє, така:

"На мій погляд, мусить бути гострота сюжету і до деякої міри утилітарність, те, що підназує, навчає, застерігає від помилок людську особистість. Пам'ятаю, як багато давали мені книжки у переходовому віці та і в зрілі роки. Нераз ця "морська глибина" рятувала від помилок і дурниць, скріплювала характер, допомагала бути господарем над власними нервами".

Можна сперечатись, чи завданням літератури є в першу чергу утилітарність. Такий підхід до літератури безапеляційно нонізований в комуністичних режимах, зокрема в СССР. Але Галанова утилітарність не є соцреалістичною, її завданням є вчити і виховувати людину, спрямовувати її до благородності й гуманізму, пленати надію на покращання "гомо сапієнс" для майбутнього. Як каже Юрій Тис: "Для нього (Галана) письменство — це засіб висловити своє духовне ставлення до завдань літератури так, як він розуміє її вагу в потребах нашого часу. Це реалізація його життєвої мрії стати письменником-вчителем".

У таких намірах А. Галан не експериментує, не побивається за новизною стилю і вишуканістю неймовірного сюжету, композиція його творів традиційна, сюжет реалістичний, а персонажі взяті живцем із життя. Зокрема його жіночі постаті сповнені субтільної ніжності і хвилюючої любові. Вони без нарікань борються з виконами долі і без лицемірного патосу радуються життєвими осягами.

В кожнім оповіданні А. Галан двома-трьома штрихами накреслює чи то зовнішній вигляд, чи то душевну реакцію персонажа. От хоч би:

"Ганнусина усмішна сяйнула, як промінь крізь хмару, примусила одчайдушно забитися серце. Та й риси обличчя були тонні, гармонійні, одуховлені найчистішою мрією...".

(“Невигадане”)

Або:

"Вона немов-би розцвітала, ставала вдвічі принадніша. Сильніше голубіли очі, на щоках з'являлися зворушливі "ямочки", а в роті наче тримала дві довгі білі цукерки".

(Там само)

Також початки кожного оповідання — короткі, ядерні, ляпідарні:

"Блискаючі величезними вогненними очима, похитуючись від швидкого бігу, на перон влетів поїзд. Він став, тяжко дихаючи паром, відплювуючись і дрижачи, як справжній кінь, що мав немилосердного погонича".

(Там само)

Або:

"Вранішній промінь рожевою щокою торкнувся даху будівлі, потім трохи сковзнув униз і прилип до віконного скла, наче світляна латка. За вікном життя ще не починалось. Там навшпиньках ходила тиша й охороняла людський спокій".

(“Життя”)

Після таких початків, зразу напружена дія, ляконічні діалоги, емоційно наснажені душевні реакції і життєво виправдані розв'язка-завершення. В чому, власне, й майстерність письменницького таланту А. Галана. Спершу заінтригувати читача, а потім змусити його до рівночасних переживань із зображенням персонажем.

Підбільшовицька дійсність не могла не відбитися широким відгомном у всій творчості А. Галана. Про себе він каже у "Післяслові" до "Будні підсоветського журналіста": "Автор жодною мірою не претендує на авреол мученика. Насправді він таким не був, іноді мав непогані, навіть упривілейовані умови, іноді, як і мільйони інших, переживав скруту. Ще менше хоче атвор показати себе національним героєм. Він був спочатку переконаним "будівничим соціалізму" в тій ділянці, де працював, але опісля, побачивши облуду, відійшов у тін і "замовк на своїй мові", як мовчати на всіх мовах громадяни СССР".

Галанові літературні персонажі не здаються безвільно ні режимові, ні ситемі. Вони звичайні, сірі громадяни, без претенсій на героїв. Штовхає їх до гніву й спротиву нелюдська советська система. "Їх "будні" — заявляє А. Галан — однакові. Скрізь видушується, випінається гарячим залізом гідний національний дух, вирощується покоління роботів, що покірно гнуть спину перед нупкою комуністичних хамів".

У своїх розповідях А. Галан не описує події, але їх реєструє, не осуджує і не виправдує, а зображує небезпеку, що її створює тоталітар-

на система, і на тлі її змальовує людину, яка не втрачає довір'я до інших, не стає бестією, щоб тільки самій вижити. Власне ота людяність і людськість чи не найцінніші прикмети Галанової творчості, чи не найдошкульніша зброя в боротьбі з тоталітаризмом, чи не найсвітліша надія на віру в людину і її Божі первні!

Анатоль Галан — це й Іван Евентуальний. Під цим псевдом він систематично містить в гумористичному журналі "Мітла" прозові й віршовані фейлетони, які видавництво Юліана Середяна видало окремою збіркою "Проти шерсти". У тих фейлетонах рясніють і пародії на колеґ-посьменників, і докори на побутові теми переміщенням по таборах у Німеччині, і глузливе відлуння на громадське життя в країнах поселення, а зокрема іронією і сарказмом бичує він підсоветську систему. Робить це він в ім'я засади:

Як тепла ніч у хуртовину — жарт,
Жартуючи, я мабуть і загину,
Бо лиш тоді на світі жити варт,
Коли на усміх винличеш людину.

Його сатири дотримуються вимог того жанру: актуальності, дотепності й стислості вислову, і цим самим забезпечують йому видне місце між українськими письменниками-гумористами.

По другій світовій війні Анатоль Галан (Іван Евентуальний) опиняється спершу в Аргентині, а згодом у США. Все те, що в підбільшовицькій дійсності вносив у серці, понвапливо в цих країнах виливає на папір, і майже щорозу появляється друком його нова прозова чи віршована збірка.

Україна, туга за нею, вболівання над її долею є основним лейтмотивом усієї літературної творчості А. Галана. До України не пропагує він дешевого патріотизму, а щоденний труд і всевідданість.

Думна завжди й скрізь єдина
У нашому полі:
Не вмирала Україна
І не вмере ніколи!
Вірмо в те, що згине мороз,
Прийде ясна днина.
Наше гасло на прапорах:
Вільна Україна.

Хай сьогодні ще:

Як могила, німий монастир,
Тільки мешканка там дармова —
На церковних слепіннях — сова.
Це обличчя твоє, Краю мій,

Та не будеш ти вічно німий,
 Прийде час і на радісну путь
 Чисті руки тебе поведуть.

Власне для тих "чистих рун" і присвячена вся літературна творчість А. Галана. Творчість, писана легким пером, барвистою і соковитою мовою, образністю стилю і метафор, з частим забарвленням іронії та сарказму. Її джерелом є:

Між різних дрібних і істотних жалів,
 У кожному серці горить, не згаса —
 Як небо, висока,
 Як море, широка,
 Народжена в муках незрима краса —
 Любов до своєї землі.

Ця "любов до своєї землі" одухотворює А. Галана і створює для нього на чужині реальність:

Блукаю стежками, дивуюсь, дивлюсь,
 І бачу в просторі, і бачу в нутру —
 Як небо, високу,
 Як море, широку,
 Несказано ніжну, ясну і струнну
 Чудову Вітчизну мою.

Понад п'ятдесятирічний літературний доробок Анатолія Галана робить його не тільки популярним серед еміграційних читачів, але й вводить його між видатних представників у скарбницю рідної культури.

Дмитро Чуб

НА ЖИТТЄВОМУ І ТВОРЧОМУ ШЛЯХУ ВОЛОДИМИРА ГЖИЦЬКОГО

Відтоді як у 1929 р. в журналі "Літературний ярмарок" уперше був надрукований роман Володимира Гжицького "Чорне озеро", минуло майже 49 років, а від часу написання фактично 50 років, але цей твір і досі не втратив своєї літературної і пізнавальної вартости. Більше того, він відразу придбав авторові ім'я талановитого творця літератури, ніби в тінь відсунувши його досі написані збірку поезій, повісті, оповідання й п'єси.

Роман "Чорне озеро" одночасно був надрукований тиражем 7 тисяч примірників і окремим виданням. Наступного року його вже було перекладено й видано російською мовою в Москві з передмовою літературознавця О. Лейтеса, а в 1932 р. вже — четвертим виданням, хоч він був уже дещо перероблений. А досі цей твір, разом із закордонними — мав уже 10 видань.

З того часу минуло багато років. Письменник відбув 21 рік безпідставного заслання, хоч засуджений був на 10 років. Повернувшись на рідну землю, він написав ще кілька романів, повістей та оповідань. Але 19 грудня 1973 р. несподівано надійшла сума вістна, що на 79 році життя автор "Чорного озера" помер у Львові.

Володимир Зенонович Гжицький наленить до тих небагатьох письменників, яких я згадую з найбільшою пошаною. Ті перші симпатії яраз і викликав у мене його згаданий екзотичний роман. Відтоді я став не тільки прихильником його автора, а й добрим приятелем. Він був вищесереднього росту, міцної будови, мав кармелюківський ніс (трохи зігнутий), приємну усмішку, русявий.

Народився Володимир Гжицький 15 жовтня 1895 року в Західній Україні, в селі Острівці Терехівського повіту Тернопільської області, у родині сільського вчителя. Початкову освіту закінчив у с. Довгів, де вчителював його батько. А в 1906 р. вступає до гімназії в Станиславові (тепер Івано-Франківське), а потім переходить до гімназії в Тернополі, яку й закінчив у 1917 р.

Як згадує кузинка В. Гжицького, Анна Байрак, "він ще з дитячих років був закоханий у природу: любив блукати по лісах, прислухався до кожного шелесту, стежив за життям кожного створіння, заслухався у співи пташок. Влітку допомагав у лісництві своєму дідусяві інженерові Осипові Рошковоцькому, що працював у лісництві. А вже від 5 класи гімназійної писав оповідання про природу — про звірів і пташок. Хоч його оповідання були гарні, він нікому не показував їх, тільки мати мала в нього довір'я".

Коли Володимир був ще у четвертій класі, то українську мову викладав у них відомий поет Василь Пачовський. В ті часи (1910 р.), як згадує сам В. Гницький, завітав до Тернополя славний наменяр Іван Франко, щоб прочитати для бануючих свою поему "Мойсей". Вся гімназія тоді вирушила на станцію, щоб зустріти свого геніяльного письменника. "Учні ламали ряди, бігли за фіякром, — згадує В. Г. — За ними прибіг і я до клубу. Народу було багато, в основному вчителі й гімназисти. На сцену вийшов невеличкого росту дідусь, ведений під руку професором Яремою... Почалось читання. Читав проте свою поему тихо... Закінчив прологом до "Мойсея". Тут його голос звучав трохи сильніше, але без натяку на художнє читання... Таким чином він і зостався в моїй пам'яті, і за це я вдячний долі", — так згадує Володимир Зенонович про І. Франка.

У 1918 році Гницький був мобілізований до австрійської армії, а по розвалі Австро-Угорщини бачимо його вне в Українській Галицькій Армії, де по закінченні офіцерської школи він був у чині підстаршини. Після одного нещасливого бою проти легіонерів Ю. Галлера, коли з його сотні лишилось тільки сім стрільців і його самого ченав розстріл, він переходить Збруч і через якийсь час опиняється в Харкові. Це було в 1919 р.

Перші роки перебування в столиці України нашому майбутньому письменникові доводилося працювати на різних роботах: від кур'єра, продавця газет до звичайного робітника в млині. У 1922 р. він вступає до Харківського інституту сільського господарства й лісництва, закінчивши його в 1926 р. Але за фахом так і не довелося працювати, хоч ліс дуже любив. Про це він сам казав, що "лісником не став практично, але в душі залишився ним і нічого так не люблю, як ліс".

По закінченні вищої освіти Гницький дістав призначення на посаду інспектора в системі Наркомпрому УРСР. Та на цій праці довго не затримався, бо його вабило літературне життя, і він відвідує літературні понеділки в Селянському будинкові, куди приходили письменники, поети, критики, а разом і сотні слухачів. Керував тими літературними вечорами відомий Сергій Пилипенко, голова "Плугу", якого в літературних колах називали "папаша".

Перші свої літературні спроби він почав писати ще з гімназійних років, але перша його книжна поезія "Трембітні тони" вийшла з друку в 1923 р., в ній звеличав революцію, в чому відчувалися впливи Павла Тичини, а також красу природи, якою захоплювався ще змалу:

О, лісе мій!

Кому ти грав цю пісню мирну?...

І того ж 1923 р. В. Гницький стає членом спілки селянських письменників "Плуг" і навіть бере участь у з'їзді селянських письменників у Москві. Приятелями Гницького з тих часів були Остап Вишня, сам голова "Плугу" Сергій Пилипенко та Олександр Довженко, відомий пізніше

режисер, письменник і автор низки сценаріїв та фільмів. О. Довженко навіть намалював дружній шарж "Гницький грає на трембіті".

У перші революційні та пореволюційні роки багато західньо-українських письменників переїхало до Харкова та Києва. Вони там словом і ділом виступали проти колонізації, проти польської окупації. Опинившись в Україні, створюють літературну організацію "Західня Україна". Це було в 1927 р. Гницький відразу стає членом і співтворцем цієї літературної організації. До неї ще належали Дмитро Загуг, Агата Турчинська, Мелетій Нічур, Михайло Козоріс, Федір Малицький, Іван Тначук, Василь Бобинський, В. Березовський, Любомир Дмитерко та інші. Разом 57 осіб, але після масових арештів 1933-37 років залишилося з них тільки 7 осіб. Решта або розстріляні, або заслані до концтаборів. Відомий Антін Крушельницький, що редагував у Львові журнал "Нові Шляхи", де так вихваляв і симпатизував радянській владі, приїхав до Харкова з родиною (дочка і два сини) уже в 1932 р. Але їх теж не минула хвиля арештів та розстрілів. Сини були розстріляні, а батько Антін Крушельницький з дружиною і дочкою були вислані на заслання.

У 1928 р. з України до Алтайського краю вирушала ніноекспедиція на чолі з відомим нінорежисером О. Довженком. Тоді ж, разом з двома іншими письменниками (один з них Іван Багмут), поїхав і наш В. Гницький. Члени цієї туристичної експедиції, до якої належали також кілька спеціалістів-інженерів, мали завдання зробити різні геологічні відкриття, зафіксувати все те на плівку та змалювати в літературних творах.

Ці далекі околиці країни багатьох притягали до себе своєю чарівною природою, самобутнім життям людей, які ще не знали слова "злодій" і не мали замків на дверях. Це була територія Ойротської автономної області, де було на той час лише всього понад 100 тисяч майже самого тубільного населення, тобто ойротів. До речі, пізніше цю область перейменовано на Горно-алтайську автономну область. Тепер її населяє близько 200 тисяч населення, з яких лише 25% місцевого населення ойротів, а решта росіяни, які фактично керують всім життям цього народу.

Від останньої залізничної станції Бійськ до невеличкого села Чемал, яке вони вибрали за об'єкт нінцевої зупинки, було понад 200 кілометрів. Далі ні залізниці, ні шляхів не було, і наші мандрівники мусили їхати понад річку Катунь кілька днів верхи на конях.

Поживши там більше місяця в тих мальовничих околицях, в Чемалі познайомившись з родиною місцевого вчителя, що складалась з дружини та двох дочок, а також з місцевими людьми та прибулими численними дачниками, Вол. Гницький вирішив писати роман "Чорне озеро" — це назва тамтешнього озера, що по-ойротському зветься Кара-Нол. Одна з дочок згаданого вчителя Бобрана Людмила, і стала прообразом головної героїні твору Тані. Навколо неї фактично й розгортається основна дія роману. В Таню заоханий місцевий лікар донатор Темір, що збирається одру-

житися з цією чарівною дівчиною-вчительною. Але на цьому терені серед курортників з'являється москвич — спритний молодий художник Ломов. Цей підступний ловелас і шовініст, що ненавидить все неросійське і звисона дивиться на "відсталих" ойротців, швидко знайомиться з Танею й привертає до себе красиву душею й тілом Таню, обіцяючи одружитися з нею й забрати її до Москви. Але, обдуривши її, їде геть до Росії й присилає листа, в якому пише, що він помилювся, що його кохання виявилось нестійким, що він передумав. Вагітна Таня впадає в розпач і напівбожевільна йде під час повіді до бурхливої Катуні на пагорон і, оточена вихором річки, більше не повертається додому.

Д-р Темір їде до Москви. Випадково зайшовши у Москві на виставку картин, Темір був вражений одним малярським полотном: це була праця художника Ломова, на якій зображена гола Таня, а за нею тягнуться з Чорного озера різні духи. З боєм і глибоною образою він побачив надзвичайну схожість обличчя Тані. Значить вона голою позувала Ломову, коли той малював. Темір цілими днями проводить час біля картини. Та ось одного разу д-р Темір побачив біля картини самого Ломова, що прийшов із своєю коханною. У гніві Темір спершу кидається на картину, рве її на шматки, а потім б'є в обличчя огидного ловеласа Ломова. Навколо збирається натовп, не розуміючи причин бійки. Лише міліція вирятовує Ломова й заарештовує Теміра.

Весь роман Володимира Гжицького читається з надзвичайною цікавістю. Автор зумів змалювати в своєму творі цілу низку цікавих типів, своєрідну природу Ойротії і справедливу ненависть ойротців до московських зайд типу Ломова. Поруч самого романтичного сюжету автор показав життя ойротців, їхній побут, вірування й самотність, не займану чужими впливами.

В образі д-ра Теміра автор показав доброго патріота-ойротця, що безмежно любить свій край, свій нарід. Він свого часу закінчив медичну освіту в Москві, вірив у майбутнє свого краю, боровся проти власних шаманів, темряви. Та ось він, розбитий і зневірений, їде до Москви, щоб помститися на Ломову за Таню. Хоч минуло багато років, але він бачить навколо обідрані російські села брудні, гірші алтайських. Хати, мов купи гнилої соломи, порозкидані по полю, ніде ні однієї деревини, ні одного нущина! Над селами звивається чорне вороння і хмарами падає на село, як на падло. А він же тепер сподівався побачити його інакшим, оновленим, електрифікованим. І Гжицький висловлює своє невдоволення тими словами:

"Скільки наговорено, скільки написано про електрифікацію, а де вона? Ті люди, певно, і лампочок електричних не бачили і, певно, скіпками світять і досі". І д-р Темір стверджує, що в ойротців краще. А далі думає: "І виходці з цих сіл хочуть учить нас, "диних алтайців".

"Вони приходять розказувати чудеса про свої досягнення. Вони не можуть зрентися думки й охоти панувати над меншими націями. Творча нація! Оце називається здобутки творчої нації".

Поруч Теміра у вагоні їдуть дві крамарки чи міщанки, що прийняли його за калмина. З їхньої розмови поміж собою та частково і з ним, він бачить, як ці росіянки ненавидять людей іншої національності. Доідавшись, що він ойрот, одна з них говорить з досадою:

— Раніше того не було. Раніше була одна Росія. Велика, могутня Росія. Куди б ти не поїхала, ти чула, що ти в себе, дома. А тепер... повідумували якихось ойротів, і вони тепер, як рівні, ще й задаються. І певна я, що не православний...

Ці слова обурили д-ра Теміра, він весь кипів. Ця картина потвердила, що не тільки люди інтелігентні типу Ломова, а й рядові росіяни ненавидять інші народи. Вони хотіли б бачити лише єдину неподільну Росію з однією мовою, культурою, звичаями.

Цей епізод з бабами, як із самим Ломовим, був дуже типовим для більшости росіян. І автор устами Теміра підкреслив: "Усі одним духом дишуть. І прості перекупки, і інтелігенти, і комуністи. "Єдина неделіма" — ось квінтесенція всіх думок і банань їхніх. Чи біла, чи червона — все одно, аби "єдина неделіма". Вони всюди хочуть бути дома. Як же вони б могли відмовитись від Кавказу, від Криму, від Алтаю? Їхні споконвічні! — І тут же "право нації на самовизначення, аж до відділення".

В образі Тані та його батька (за твором його прізвище Тонпак) автор показав нову модерну родину культурних ойротців, патріотичних людей, що шанують свою мову, люблять над усе свій нарід. Їхні погляди яскраво окреслюються, коли читаємо розмови й дискусії на національну тему поміж ними і Ломовим. Патріотична родина Тонпаків (справжнє їхнє прізвище Бобран) ченали революції, сподівалися, що їх народ стане господарем у своїй країні, але скоро побачили, що скрізь у них нерують росіяни, що цих зайд щоразу більше, а до того ці зайди дивляться на них звисока, вваняють їх нижчою расою.

Ломов же поведився з Танею, як представник вищої раси, що бачимо хоч би з такої розмови:

— Ви ж росіянка, — сназав художник, не то поважно, не то дразнячи дівчину.

— З вашої мови так виходить. Ви завжди вмовляєте мене, що я росіянка, і ображаєте мене. Хіба вам мало своїх? Захланний ви чоловік. Я ненавиджу таких, як ненавиджу переможців і насильників.

— Це ж ненависть раба?!

— Може?! А що ж робити? Мій нарід замалий, щоб порівнятися з вами. Я ненавиджу його іноді за його рабську ласнавість, але сподіваюся і чую, що він, нарешті, прокинеться. Ще трохи і він не пустить

вас більше на свою землю, що ви його витіснили з неї. Він поверне її назад, вирізуючи вас поодиночі.

— Кого? Кого? — перепитав художник.

— Таних, як ви! — криннула Таня.

— Що за погромні віщування? Що за погромні ідеї? Тут уже пахне впливами намів...

Поведінка Ломова щоразу дужче дратувала душу Тані. Він на кожному кроці підкреслював, що тільки Росія й росіяни врятують малу націю, інакше вона виродиться, загине.

З цієї розмови бачимо добре й переконання молодого ойротської патріотки вчительки Тані. Постави російського шовініста Ломова дуже типова для поглядів більшості росіян. Тану розмову можна було почути в кожній неросійській республіці Советського Союзу. Гницький, на прикладах і розмовах, показав великодержавні погляди росіян. Ці погляди, до речі, свого часу висловив сам міністр радянського уряду грузин Орджонікідзе у реченні: "Пошкребіть ви кожного російського комуніста і знайдете в ньому російського шовініста".

Але в творі є й інша сюжетна лінія. Це роман між інженером Марченком та розпутною "тютюю Грушею".

Красиво зображені любовні сцени, чарівні краєвиди Алтайського краю з його буйною рослинністю, різного типу людьми автор відтворив образною барвистою мовою. Ось кілька прикладів: "Нам блиснув очима, як ножами", "звістка розходиться з швидкістю кінських ніг", "збира думки, як квочка розсіпані нурчата", "сонна тайга ліниво лвила тупіт кінських ніг", — та багато інших.

Тож повернувшись із далекої подорожі до Харнова, В. Гницький наполегливо працював над своїм романом. Окремі сцени він уже почав писати в дорозі. 1929 р. роман "Чорне озеро" був уже надрукований в харківському журналі "Літературний ярмарок", що виходив в чудовому оформленні з сороочною Анатолія Петрицьного. Одночасно роман вийшов окремим виданням тиражем 7000 примірників. А наступного року цей твір вийшов в перекладі П. Опанасенка російською мовою в московському в-ві "ГИЗ" з передмовою літературознавця А. Лейтеса.

Даруючи мені це видання з теплим підписом, автор розповів цікавий фант про свою героїню Таню (Людмилу), що справді вона жива і здорова і що він вислав їй це видання російською мовою в подарунок, після чого дістав від Людмили листа з щирою подякою. Людмила писала, що твір дуже сподобався не тільки їй, а всій її родині. Будучи ще в Чемалі наш письменник не один раз подорожував з Танею до озера Кара-Кул та до села Анос.

Але слід згадати, що по виході роману з друку на автора напали критики. Одним з перших був редактор центральної харківської газети "Вісті" Микола Новицький, який занинув авторові низку ідеологічних грі-

хів і навіть перенесення українських обставин на ойротський ґрунт. Проте В-во "ЛіМ" вирішило знову перевидати цей роман, що мав великий попит. Автор перед друком вніс невеликі поправки. Найбільший гріх автора був у тому, що показав ненависть ойротців до "старшого брата", а особливо, що показав типового російського шовініста в особі художника Ломова.

А попит на цей роман був такий великий, що коли я звернувся від В-ва, де я працював, до Укрнигоцентру, який видав тиражами й збирав попередні замовлення, то керівник тиражними справами, якийсь Фальнівський (не поет — Д. Ч.), сказав, що він може визначити тираж і 100000, але ж відомо, що тепер немає паперу (це тривало роками — Д. Ч.), і одночасно тираж В-во зменшить, тому він визначив 15000, а В-во друкувало лише 5000.

Та на шляху цього видання несподівано скупчилися нові хмари: коли твір уже був увесь складений в київській друкарні і В-во дало телеграму про тираж книжки, головний редактор М. Тардов склав великий список видань, що готувалися до друку за пляном В-ва або перебували вже в друці, щоб завернути їх і викреслити з пляну або переглянути знову. Із 252 назов річного видавничого пляну (сучасна художня література, критика, клясична література, масова, перекладна, відділ нацменшин тощо) 88 назов потрапили на цей нещасливий список. Серед них був і роман В. Гжицького "Чорне озеро".

Цей наказ стався в наслідок появи в пресі відомого листа Сталіна про ідеологічні ухили в літературі й мистецтві. На тому списку була також ціла низка дуже вартісних і цікавих творів, зокрема, в перекладі німецькою мовою, як П. Куліша "Чорна рада", М. Старицького історичний роман "Кармелюк", Т. Шевченка "Кобзар" та багато інших. Все це було зовсім знято з друку. Гол. редактор доручив мені за цим списком забрати з картотеки технічного відділу всі картки і принести до нього. Виконуючи цей наказ, я вийняв з картотеки 87 карток на 87 видань, а коли дійшла черга до улюбленого "Чорного озера", до автора якого я теж мав великі симпатії, я вирішив урятувати цю книжку: я засунув картку на цей роман під інші картки, які стояли досить густо, на дно картотеки, а решту карток зв'язав якоюсь шпаґатиною й поклав на стіл редакторів, нічого не сказавши. Коли б виявили відсутність серед вилучених карток картки на "Чорне озеро", я був готовий сказати, що я не знайшов у картотеці, лише забув про це поінформувати головного редактора. За півгодини на кожній картці стояла вже резолюція "Зняти з друку" і підпис редактора та дата.

З практики всі знали, що коли дано телеграму "друкувати" і подали тираж, то за тиждень-два перші примірники тиражу вже надійдуть до В-ва. Про цей зухвалий вчинок і ризик я таємно повідомив автора. І справді — за короткий час роман вийшов з друку. Діставши 25 авторських примірників, Володимир Зенонович подарував мені примірник з незабут-

нім підписом: "Любому Дмитрові, якому це видання завдячує свій вихід, з найщирішою подякою. В. Гницький". Так було врятоване це фантично третє видання роману "Чорне озеро", коли першим рахувати й те, що вийшло в двох числах "Літературного ярмарку". Коли не помиляюсь, то було це у серпневому та вересневому числах 1929 р.

Того ж 1932 р. вийшов з друку новий роман В. Гницького "Захар Вовгура", що змальовує працю шахтарів на Донбасі. Отже твір на антуальну тему, але критика знову накинута на нього за те, що він нібито зобразив дуже сильними й вольовими нуркулів, що працювали в шахті й провадили шкідництво. Але тоді вже почалися численні арешти, зокрема серед письменників, а особливо серед тих, що походили з Західної України, тому й доля В. Гницького була вже вирішена. Москва не могла подарувати йому правди, висловленої в "Чорному озері" та перебування в УГА.

Його заарештували в 1934 р. За вироком суду, він дістав 10 років заслання. Як писала в 50-их роках польська варшавська преса, В. Гницького та ще двох письменників було обвинувачено в готуванні замаху на першого секретаря ЦК КП(б)У Павла Постишева, що, зрозуміло, було цілковитою вигадкою нагєбівських людоловів, таке вони робили і з сотнями тисяч інших заарештованих.

Спершу наш талановитий письменник потрапляє на канал Волга-Москва, де, як розповідав один знайомий, Гницький деякий час працював навіть в редакції газетки для ув'язнених, яких там були великі тисячі, зокрема українців. Там же з ним працював арештований і засланий інший західноукраїнський письменник, Іван Тначук. Вони без дозволу начальства нібито випустили при російськомовній газеті український додаток, за що відразу були післані на тяжку роботу до республіки Комі на далеку північ. Там Гницький працював у вугільних шахтах і ледве лишився живим. Тільки кілька жінок, що були там уже на вільному поселенні, допомогли йому вижити в тих обставинах повної безнадії. Війна також трохи послабила суворий режим, і він починає працювати на іншій роботі поза концентраційним табором.

Лише у 1956 р., після 21-річного заслання (хоч був засуджений на 10 років), повертається наш автор до рідного Львова і за договором з Державним в-вом художньої літератури, починає переробляти своє "Чорне озеро", згідно з новим політичним курсом. Він вводить у роман нові дійові особи, зокрема росіянина Дмитра Івановича Смірнова, як протиставлення негативному росіянинові — розбещеному русотяпові Ломову. Та й саму постать Ломова "обчухрус" так, що вже ніякої ненависти до ойротів він не має, всі його недоліки в розбещеності та тому, що обдурив і привів до загибелі Таню. Зникло з твору й багато розмов про великодержавне погірдливе ставлення росіян до ойротів, зникли й розмови Тані з Ломовим на цю тему. Натомість введено багато суто пропагандивних моментів, яких не було в перших виданнях. Навіть кінець роману закін-

чується лише тим, що д-р Темір пошматував картину і кричав, мов божевільний. Це зразок того, як можна цікавий роман, що вніс в українську літературу нову тематику, нове тло, нові персонажі, зверсти на рівень пропагандивного видання, яких так багато появляється друком в Україні. Не даром це нове, перероблене видання, що вийшло в 1957 р., вже мало тираж 30 тисяч, як і новий російський переклад цього твору (1960 р.). За приблизним підрахунком всі видання "Чорного озера" мали разом тираж 174000 примірників.

Ніби щоб надолужити втрачений 21 рік заслання, Володимир Гжицький наполегливо працює протягом усіх подальших років над новими творами. Так у 1958 р. виходить збірник його оповідань та одна повість під загальною назвою "Повернення". У цій збірці, що має 230 стор. і видана 15-тисячним тиражем, надруковано 7 оповідань і повість "Самшитовий гай". Чотири оповідання змальовують життя далекої півночі, певно про місцевості й життя людей, де автор був на засланні. Це оповідання "Помста", "Лось", "Вибори" та "Гармонія". Тут і будні селян Республіки Юмі, і полювання на диких звірів, зокрема на ведмедів, і боротьба з лісними пожежами. Інші три, написані більше в соцреалістичному плані з часів війни проти німців, з подій у Західній Україні.

Повість "Самшитовий гай" починається з розв'язки однієї любовної історії, коли письменник Антін Доленко після суду й вироку за вбивство, якого він не вчинив, повертається додому. Згідно вироку, він мусить лишати все й виїжджати на 5 років на північ. А потім автор розповідає любовну історію Доленна, в якого захохалась дружина одного банкового службовця і, покинувши свого чоловіка, перейшла жити до нового чоловіка. Пізніше бачимо Доленна на Кавказі, де починається в нього новий роман з харківською артисткою Ніною, яку він знав зі сцени давніше.

Гжицький майстер малювати романтичні сцени, має в цьому легкість і витончену форму:

"Її мініатюрні загорілі руки і прекрасно відточені ноги були пружні і сильні від гімнастичних і акробатичних вправ. Від усієї цієї зграбної фігурки віяло молодістю, здоров'ям і радістю життя. Вона якраз намагалась зірвати з дерева сливу, але не могла дістати; коли тягнулась рукою до того солодного фрукта, ставши навшпиньки, то її зграбна красива ніжка оголилась вище коліна. Доленко мимоволі здригнувся... За кілька хвилин Ніна вже поклала йому в рот стиглу, очищену від кісточки сливу, і він встиг, при цій операції, поцілувати ніччини її солодких від слив'яного соку пальчиків"...

Хоч в романі є трохи й пропагандивних моментів, він читається з цікавістю. В ньому є, як видно, й автобіографічні риси. З життя автора відомо, що він "відбив" в одного директора харківського банку дружину, також читаємо, що покараний Доленко відбував заслання в Республіці

Комі, працюючи в шахті, що було з самим автором цього роману під час його "ходіння по муках".

До великих і майстерних творів В. Гжицького також належать два романи — "Опришки", про відомого народного героя Оленсу Довбуша та "Кармелюк" — про іншого народного героя Устима Кармелюка, що оперував на Поділлі.

Історія роману "Опришки" досить довга. Уривки з нього (початки) були надруковані ще в 1932 р. в журналі "Західня Україна", який був ліквідований у 1934 р. в зв'язку з арештом майже всіх членів спілки письменників "Західня Україна". Але вперше вийшов друком цей роман аж у 1962 р. Як Довбуш, так і Кармелюк — це українські Робін Гуді. Про них написано безліч творів, створені фільми, вийшло нілька драматичних творів про їхнє життя й боротьбу. Зокрема про Довбуша писав славний Гнат Хоткевич, що присвятив цій темі не один свій твір. Писали про нього ще Устиянович, Іван Франко, І. Федькович, Л. Первомайський; у музиці — балет Кос-Анатольського "Хустка Довбуша", в образотворчому мистецтві — гравюра О. Кульчицької "Довбуш", в скульптурі — "Оленса Довбуш" І. Снолоздри та М. Рябініна.

Отже опришківство, боротьба селянства проти кріпосництва і кріпосників, виникло ще в 16 столітті в Галичині, Буковині й на Закарпатті і тривало аж до першої половини 18 століття. Ця боротьба була спрямована в основному проти чужих зайд, що жорстоко гнітили український народ. Цей рух висунув на чоло десятки провідників в різні періоди. Найбільше він розгорнувся в 30-40 роках 18 століття під проводом Оленси Довбуша. Не всі вони були однаково ідейні: одні мріяли і боролися за покращання життя для всіх закріпачених і гноблених, другі пішли в опришки лише для особистої помсти, а часом і наживи, треті наближались до звичайних розбійників.

У "Камінній душі" Гната Хоткевича провідник загону — надзвичайно жорстокий, мало ідейний, як і вся його ватага, крім хіба гуманного і своєрідного Юрчина. До того цей твір побудований більше на лірично-романтичній основі, тоді як в інших авторів більше уваги зосереджено навколо ідейної боротьби опришків.

Таким ідейним і цілеспрямованим, може дещо ідеалізованим, виглядає Оленса Довбуш у Володимира Гжицького. Він ніби занадто сучаснений у своїх діях. Проте, як відомо з преси, цей історичний роман опертий на документах історії життя й боротьби Довбуша. Автор ґрунтовно студіював цю тему, працював над архівними матеріалами, відвідав усі місцевості й місця, де Оленса Довбуш мав свої схованки по лісах і горах, на верхів'ях Карпат.

Довбуш у цьому романі змальований привабливими фарбами: він міцний будовою, типове лице гуцула, ніби витесане з каменю. Він ідейний, він хоче "рівняти світ", щоб не було більше знуцання панів над

кріпанами, щоб всі мали людське життя. Довбуш добрий отаман, мудрий організатор: він не радиться з іншими, а сам обмірковує весь плян дії і його напади на панські маєтки, проходять блискуче. До того ж він досить гуманний. Якщо в романі Гната Хоткевича "Камінна душа" отаман Марусяк знайде молоду попадю Марусю, забирає її в гори як "любаску" і що далі, то бруталніше поводить, навіть готовий відпродати її на тиждень іншому опришкові, то Довбуш у Гжицького зовсім інший. Захопивши молоду дружину воеводи князя Яблонського під час нападу на палац у Космачі, він забирає її в гори не для любовних розваг, а щоб змусити пана розкріпачити людей, дати їм волю. До того ж княгиня Єва жила там в окремій будівлі, нею опікувалась дівчина, а поблизу ходила опришківська варта, щоб княгиня не втекла й мала спокій. Опришки Довбуша — це вірні й стійкі борці, які знають свою мету — це оборонці народу, що нарають різних його п'явок типу Сангушнів, Каліновських, Яблонських, Вишнівських, забираючи в них гроші та добро і віддаючи його бідним.

Така ідеалізація часто нагадує нам твори наших письменників в Україні, в яких вони пишуть про сучасне життя, часто занадто ідеалізуючи позитивних героїв і, навпаки, негативним дійовим особам надають забагато чорних фарб.

У своєму творі "Опришки" В. Гжицький змальовує численні напади на палаци й маєтки великих магнатів і жминкрутів, даючи яскраві портрети тих визискувачів та їхніх помічників. Привабливими фарбами зображує автор інтимне життя самого Довбуша та його кохання з Дзвінкою. Її постать — це портрет, зроблений досвідченим майстром:

"У неї очі, як дві зірки на небі, принадні... У неї брови тонні, рівненькі, чорні, як ластівчині крильця. Її зуби білі, блискучі, мов перли, що їх має від нього цілі намиста. А рум'янци! А груди, маленькі й тугі! А витончені руки й ноги! Ні одна дівчина на Гуцульщині, ні одна панна не має таких ніг..."

Щирими й невгнутими виглядають у романі найближчі побратими Довбуша, як Павло Орфенюк, Фона, Пугач та інші, які разом з своїм отаманом протягом війсьмох років провадили свої рейди проти найлютіших кріпосників, сіячів страшної жостокости й безоглядного гноблення. Довбушева повстанська ватага сягала часом до 50 леґенів, які змушували тремтіти багатьох гнобителів, а іноді вони зводили бої з цілими загонами війська чи поліції, здобуваючи перемогу.

Автор також показав, що боротьба спиралась на всебічну підтримку народу, який бачив в особі Довбуша й опришків своїх оборонців, героїв. Недаром ця боротьба, а особливо її провідник Оленса Довбуш, лишилися у пам'яті народу, увічнені в піснях, легендах, переказах, назвах, а також у літературних творах та інших видах мистецтва. Таким чином Володимир Гжицький і в цьому творі показав себе досвідченим творцем великих

історичних полотен, з живими ідейними постатями на тлі мальовничої природи, із знанням історичної дійсності.

Перед тим, як розглянути другий великий історичний роман "Кармелюк", варто згадати ще проміжний твір Гжицького "Слово чести", що вийшов з друку у в-ві "Каменярь" у Львові в 1968 р. накладом 30 тисяч. У цьому романі, що має 247 сторінок, автор змальовує дореволюційне життя двох сільських інтелігентів — сина директора школи Юрна Горського і сина форналя Антося Прокіпчука. На тлі сільської дійсності в Західній Україні й політичних обставин автор показує дружбу цих молодих людей, їхні мрії, ідеали, перші знайомства з дівчатами, одруження Антося з дочкою священика, що, зрештою, й ламає їхню приязнь. З того часу їхні шляхи ідуть різно: вони лише зрідка зустрічаються, але без тої теплоти, що була колись. Антось, кінець-кінцем, дістає парафію і сам стає священиком, а Юрко запалюється революційними ідеями, покладаючи надії на російську армію.

У цьому творі бачимо більше тенденційності, як в попередньому. Автор в роневих тонах малює майбутній прихід царської армії, забувши про те, як ця армія під час першої світової війни грабувала й арештовувала українську інтелігенцію, як у галицьких українських письменників нищили літературні архіви, як ешельони арештованих іншли на далену північ Росії.

Роман закінчується тим, що Юрко спершу потрапляє на службу до Української Галицької Армії, а з приходом революції, разом з ешелоном поранених, полонених російської армії, вирушає на схід аж до Харнова, де й лишається. В цьому творі знову знаходимо автобіографічні моменти з життя самого автора.

У романі "Слово чести" зрідка трапляються русизми, як "поляна" замість галявина, "поштова відкритка" замість листівка, "вогнестрільний" замість вогнепальний. Те саме трапляється і в романі "Чорне озеро", де знаходимо слова суслики (ховрашки), туловища (тулуби), окружали (оточували), розсіяно слухала (розгублено...), трусість (боязуство), ннут (батіг), блистять (блищать), усьте (гирло), наблуки (підбор) та інші. Менше таких недоліків можна зустріти в романі "Опришки". Ці русизми, зокрема, можна пояснити лише тривалим перебуванням автора по російських в'язницях, на заслання та недоглядом мовного редактора видавництва.

Поруч роману "Опришки" визначається своєю якістю й майстерністю роман "Кармелюк", що вийшов у в-ві "Каменярь" у Львові в 1971 р.

Говорити про Кармелюка — це означає знову говорити про нашого другого українського Робін Гуда. Усі вони, як наші Олекса Довбуш та Кармелюк, так і англійський Робін Гуд, славилися своєю боротьбою проти гніту й сваволі. Різниця та, що Робін Гуд — легендарний герой часів середньовіччя в Англії, борець проти феодалізму 12-го століття, а наш Кармелюк — жива постать народного героя кінця 18-го і початку 19-го

століття. Є ще відмінність між ними і в тому, що Робін Гуд не має дати народження, ні смерті, як і реальної біографії, бо він більше вимріяна постать борця, змальованого народними творцями назон та легенд таким, яким хотів його бачити сам народ, як свого оборонця проти гноблення. І хто був його прототипом — і досі не з'ясовано.

Обидва наші багатирі фігурують також не тільки в усній народній творчості, а і в так званій писаній літературі. Робін Гуда згадується навіть і в творах Шенспіра, та найбільше його спопуляризував, мабуть, автор 29 романів — шотландський письменник Валтер Скотт у своєму романі "Робін Гуд". Бачимо Робін Гуда ще й сьогодні на екранах телебачення.

Десятки пісень, переназів, легенд, назон вийшли з народніх уст про Устима Кармелюка. Згадаймо хоч би пісню "За Сибіром сонце сходить". Та найширше відображений Кармелюк в нашій клясичній і сучасній літературі. Написали поважні твори про нього Михайло Старицький, Марко Вовчок, Суходольський (драматичний твір), Василь Кучер, Степан Васильченко, Василь Костенко (в музиці), в малярстві — О. Сиротенно, режисер Г. Тасін створив фільм "Кармелюк". Написано про Кармелюка також і кілька публіцистичних праць, що вийшли окремими виданнями та видано збірник різних авторів. Не даром і Тарас Шевченко називав його "славним лицарем".

Тож наш сучасник Володимир Гницький мав нелегке завдання написати роман, не потрапивши під вплив відомих уже літературних творів: дати нове трактування, знайти нові риси й відтінки в житті й діяльності завзятого бунтаря проти кріпосництва і кріпосників. І Володимир Гницький знайшов свій шлях у творенні нового історичного полотна. У противагу романтичним принципам Вальтер Скотта та Мих. Старицького, де зустрінемо майстерного, але вигаданого, домальованого власною уявою й фантазією, даленого іноді від істричної правди героя, Вол. Гницький написав цілком реалістичний твір, ніби роман-хроніку, поклавши в основу справжні біографічні відомості про славного Кармелюка.

У Валтер Скотта твір "Робін Гуд" сповнений різного штунарства, пригод, історій, якими легко можна було оперувати, бо сам герой твору легендарна фолкльорна постать. У Мих. Старицького Кармелюк ближчий до історичної дійсности, але автор наділів його романтичними ознаками, "облагородив" до тої міри, що Кармелюк бував у Франції з своїм паном, знав добре французьку мову, мав любовні пригоди з дружиною пана Пігловського Розалією, де він був кріпаном, мав шляхетний вигляд і поведження.

Гницький ґрунтовно простудіював численні історичні архівні матеріали, документи, спогади сучасників Кармелюка, матеріали судових процесів, донесення ісправників та скарги потерпілих панів, що переважно були польськими зайдами. Тому перед читачем стає на повний зріст живий

образ Борця проти жорстокости й визиску та знуцання з боку кріпосників. Більше того, автор згадає багато автентичних прізвищ справників, генералів, панів, селян-спільників Кармелюка і назов місцевостей.

Народився Кармелюк 1787 р. в селі Головчинцях Літинського повіту на Поділлі, в кріпацькій родині. Коли йому було 24 роки, пан Пігловський віддає свого кріпака Устима, на вимогу жінки Розалії, за непослух у москалі. Термін військової служби тоді був 25 років. В дорозі до Кам'янця-Подільського Кармелюк вибиває собі два передні зуби з надією, що його, згідно закону, не візьмуть через це до війська. Але й це не допомогло, і він рятується втечею. Його згодом знаходять, заарештовують, карають биттям та кидають до в'язниці. Він знову тікає та організовує групи спільників, нападаючи на маєтки найжорсткіших панів. Найперше напав на маєток пана Пігловського, покаравши биттям жорстоку Розалію так, як вона карала своїх кріпаків.

Проти Кармелюка об'єднуються всі навколишні польські пани: Янчевський, Орловський, Хойнацький та сам Пігловський. Крім цього, в боротьбі проти Кармелюка викликають загони війська, а навколо маєтків будують високі мури, створюють навіть комісію у справі боротьби проти Кармелюка та цілої мережі повстанців чи бунтарів, що почали діяти в трьох повітах.

З допомогою зрадників та шпигунів, влада шість разів арештує Кармелюка і жорстоко карає биттям та засланням на Сибір. З того чотирьох разів Кармелюк був засуджений на заслання, тричі — на Сибір, до Тобольська, і один раз до Архангельська. Чотири рази він тікає з заслання, вириваючись з найтяжчих і найнебезпечніших обставин. Підраховано, що, тікаючи з чужини, Кармелюк пройшов 15 тисяч кілометрів, що в наслідок присудів він дістав 4 тисячі шпідрутенів та 220 канчуків. Іноді за один раз йому давали 400 шпідрутенів або 100 канчуків, від чого інші засуджені гинули на місці, а Кармелюк мовчки витримував катування і при першій нагоді знову тінав.

Спритність Кармелюка можна бачити з багатьох його карноломних втеч і нападів. Сидячи одного разу в казематі Кам'янець-Подільської в'язниці, він дістав від канцеляриста в'язниці Барабаша пряжу і свердло. Пізніми ночами він плете вірвовку або розбирає нахляну піч, складає в стовпчик, стає на нього і густо свердлить у квадраті стелі дірки, заліплюючи хлібом. А на день ховає свердло й вірвовку під дошки, а нахляні плити знову повертаються до печі на своє місце, ніби їх ніхто й не відлуплював. Коли все було готове, а під високими мурами в'язниці стояли три його спільники з іншими, Устим виштовхує обсвердлений квадрат стелі й опиняється на горищі, а вилізши через душник, спускається додола. Та виявилось, що вірвовка на кілька метрів закоротна, і він стрибає на руки спільникам. Потім сідає на приготованого коня і всі разом зникають у темряві. Отже він знову з'являється серед ватаги бутарів і месників, на-

рає й палить панські маєтки, сподіваючись, що за ним піде весь народ і таким чином повалить кріпацьку систему.

Понад 20 років гуляв Кармелюк, караючи жорстоких кріпосників, аж поки в наслідок зради жінки свого спільника, Оляни, був забитий у засідці 1835 р.

Тож роман Гжицьного, що правдиво змальовує все життя й боротьбу Устима Кармелюка, справляє сильне враження і читається, як документальний твір. Автор провів українського Робін Гуда — Кармелюка від народження до смерти через безліч його злигоднів, втеч, боротьби, мандрів, показавши всі жахи кріпацької дійсності й безправ'я царського ладу. Дарма, що тема попереднього історичного роману про опришка Олексу Довбуша дуже подібна, автор зумів знайти нові фарби й майстерність відобразити цю дійсність інакше, і в цьому заслуга автора.

В цьому романі знову трапляються русизми, які, певно, автор "придбав" на далекій півночі в холодній Республіці Комі, де він поневірявся багато років, хоч він ніколи не був опришком, але засуджений був жорсткіше, як за царського ладу.

Тож "ріжуть вуха" такі русизми або нальки з російської мови, як "захищать" (боротися), "голодовка", "не здобрувати", "посилає за допомогою", "поляна", "людей ганяли за грибами" (по гриби). Також автор зловживає словами чоловічого роду в давальному відміннові, даючи закінчення у, а не -ові, як "командиру" замість "командирові", "хаму" замість "хамові" тощо.

Володимир Гжицький, що належить до найстаршої генерації письменників, пройшов великий і складний творчий і життєвий шлях, зазнав багато і незаслуженого горя, але й лишив нам багато цінних творів. У його доробку також багато перекладів з польських письменників як класиків, так і сучасних. Серед них окремі твори Адама Міцкевича, Юліюша Словацького, Болеслава Пруса, Казімежа Тетмаєра, Габріелі Запольської та інших.

У 1973 р. наш автор написав спогади під назвою "Великий сонях". Видавництво "Радянський письменник" прийняло їх до друку. Наприкінці того ж року вони мали вийти з друку: автор зробив уже коренту, з дня на день чекав, що одержить свою нижню спогадів, назву яких в-во змінило на "Мої побратими". Але несподівано "Літературна Україна" принесла сумну вістку, що Володимир Гжицький помер 19 грудня 1973 р., на 79-му році життя. Відомо, що ще за тижень до смерти автор почував себе добре, писав друзям листи — і враз серце розірвалось. Можна припустити, що після численних арештів серед письменників та діячів української культури, що відбулися в 1973 р., коли В. Гжицький зробив уже коренту своїх спогадів і вони мали вийти, дехто з репресованих був у числі згаданих у спогадах, а тому й книжку було заборонено. А для слабого здоров'я автора спогадів це могло бути великим ударом, що й спричинило

несподівану смерть. Це припущення підтверджують ще й ті факти, що по смерті В. Гжицьного у пресі було тільки коротке повідомлення письменника Романа Лубківського про життєвий і творчий шлях покійного, але ні про похорон, ні співчуття родині не висловила навіть Спілка письменників.

Лише недавно київська "Літературна Україна" між іншим згадала, що серед літературної спадщини Володимира Гжицьного ще зберігаються недруковані твори, а серед них і спогади про письменників "Мої побратими". Але не згадано, чому їх зняли з друку в момент виходу книжки, коли помер автор.

Подаючи цей побіжний огляд життя і творчості Володимира Зеноновича Гжицьного, цього щирого патріотичного письменника, необхідно підкреслити, що в його особі наша література мала талановитого творця великих епічних полотен, оповідань і п'єс, але, на жаль, безпідставне 21-річне заслання та подальші обставини не дали йому можливості віддати всю свою енергію й майстерність рідній літературі й народові.

ПІСЛЯСЛОВО

Знову канадське “Слово” випускає в світ збірник творів українських літераторів поза Україною. В ньому маємо твори не лише наших письменників з Канади і ЗСА, де живе їх більшість, але й тих, що живуть і працюють в Європі, Австралії і Південній Америці. Таким чином, збірник є справжнім представником українського мистецького слова у вільних країнах світу.

Багато видатних представників української літератури сплять вічним сном на цвинтарях різних країн, згадати хоч би Михайла Зерова, Юрія Клена, Богдана Кравцева, Василя С. Левицького, Аркадія Любченка, Євгена Маланюка, Тодося Осьмачку, Миколу Понеділка, Олексу Стефановича й багатьох інших. Знову ж, багато наших літераторів, ширшою чи вужчою громадою, святкують свої ювілеї. Навіть тим нашим літераторам, що покинули Україну молодими людьми, ось-ось здійснився 60 років. Так помалу, неухильно наша письменницька громада старіє і, з поглядом у минуле, пише спогади про свою добу для майбутнього.

На цьому місці хочемо привітати передусім одного з видатних наших поетів і прозаїків на еміграції — Василя Барку, якому здійснилося 70 років. На превеликий жаль, поет забув про наш збірник, а ми, може саме тому, забули про його 70-річчя; все ж надіємося відзначити його ювілей у наступному 8-му збірнику. Проте, ми не забули, що недавно здійснилося 70 років видатному поетові, літературознавцеві і мистецтвознавцеві Святославі Гординському, постійному й активному членові нашої Редколегії, а також Іванові Кошелівцеві, одному з наших провідних літературознавців і довголітньому редакторові найкращого в діаспорі нашого місячника “Сучасність” — їх ювілейні річниці відзначаємо в цьому збірнику. Теж три наші поети дійшли до своїх ювілейних річниць, це — Ігор Качуровський, Петро Карпенко-Криниця і Яр Славутич. Всіх наших ювілятів, згаданих тут і незгаданих — цих станніх чи не більше, ніж перших — вітаємо і бажаємо їм ще довгого творчого і фізичного життя.

Видаючи цей збірник, ми вже плянуємо черговий — 8-ий. Проте, ми зможемо його видати тільки тоді, коли матимемо підтримку наших літераторів. Ніде правди діти, на підтримку української громади на цьому континенті чи деінде нам годі розраховувати. Вистачить зайти до будь-якої української хати, вистеленої м'якими килимами, повної всяких електричних устаткувань, щоб побачити, що в ній тотально бракує українського друкованого слова, бож її власники купили свою останню українську книжку десятків років тому, а тепер їх єдиний зв'язок з українством — це інколи, не завжди, якийсь український тижневик. Немає сумніву, що воно, те наше слово, збідніло і на еміграції, і в Україні, що наша третя еміграція, яка покинула Україну під час II світової війни і вважає себе політичною, насправді померла духово яких десять років тому, а тепер, спролетаризована культурно, відходить у потойбіччя й фізично. Саме тому українські книгарні перестають існувати, докладніше, існують тільки їх назви, бож джерелом їх утримання не є українська книжка, тільки вишивки, писанки, т. зв. українська кераміка тощо.

Ми видаємо наші збірники на те, щоб зберегти слово наших письменників для майбутнього, і видавання цих збірників є у нашому власному інтересі. Літературні писарі в Україні самовпевнено заповідають, що за кільканадцять років з літератури й мистецтва еміграції уже й сліду не буде. Щоб цього не сталося, ми стараємося не бути інертними. Як не стояла б ця справа, нас ще більше турбує те, чи за тих кільканадцять років в Україні взагалі будуть ще які літературні журнали українською мовою, чи, може, вони перейдуть на “загальнозрозумілу” мову. Як досі, українська література, наука, мистецтво на еміграції гідно виконували свою роллю і часто були спонукою для подібних видань в Україні. Цю роботу ми будемо продовжувати.

Тепер дещо про фінансовий стан канадського “Слова”, що на свої кошти видає збірники вже майже десять років. Завдяки ощадному господарюванню і мінімальним витратам на адміністрацію (ми ніколи досі не оплачували подорожніх витрат членам нашої Президії, хоч її осідком від початку існування канадського “Слова” був завжди Едмонтон, а ви-

бори його органів відбуваються постійно в Торонті) — ми зібрали гроші на видання 7-го збірника. Секрет також у тому, що члени нашої Редколегії витрачають на видання і продаж збірників свій час і свої гроші, не одержують редагованих ними збірників безкоштовно, а платять за них. І тут наше звернення до українських літераторів: не вимагайте авторських примірників, тільки купуйте їх, якщо хочете, щоб наші збірники появлялися й далі!

На закінчення, ще таке коротке рахівниче зведення: Канадське "Слово" видало досі чотири збірники, їх видання коштувало майже 14,000 доларів. Дотацій і пожертв від державних і українських установ ми одержали 5,400 доларів. Від 1-го вересня 1975 р. до 7 жовтня 1977 р. два члени Президії "Слова" (так, тільки два!) продали наших видань на 3,640 доларів; без цих грошей ми не могли б видати 7-го збірника.

**Президія Об'єднання Українських Письменників
"Слово" в Канаді і Редколегія.**

**
*

Складаємо щиру подяку тим українським громадянам, які не тільки купили наші видання, а й склали свої пожертви на видавничий фонд "Слова. Ось вони: Анна Нупченко (Летбрідж, Альберта) - 50 дол., д-р Галина Подюк (Сиракузи, Н. Й.) і Амвросій Головач (Едмонтон, Альберта) - по 30 дол., д-р Климент Б. Г. Рогонинський (Нью-Йорк, Н. Й.) - 20 дол., Василь Пануляк (Міннеаполіс, Мн.) - 14 дол., Іван Ностюк (Трентон) - 10 дол., Василь Вацик (Торонто, Онт.) - 5 дол.

З М І С Т

Стор.

ПОЕЗІЯ:

Емма Андіївська — Лелечки; Речитатив; Краєвид, затінений зашолістком	5
Ол. Гай-Головко — Надягали дуби шапки; У сховищі небонраю; Затужили срібні ясені — — — — —	8
Роман Граб — Лист; Фавст; Світлій пам'яті М. Понеділна — — — —	10
Стефанія Гурно — Метаморфоза; Пожнив'я; Провесна; Соняшник — —	14
Лідія Далена — Розвітлий день; Що несуч? Всім відкритий вітрам —	16
Марта Калитовська — Три розмови під місяцем; Снарга; Несподіванка; Струна з кришталю; Молитва за Орфеєм — — —	18
А. Киянна — Дрібний мак; У хатині; Вечірня задума — — — — —	20
І. Кмета-Ічнянський — Фрагменти каліфорнійські... — — — — —	21
Зоя Когут — Остання зупинка; Темні хмари навислі; Темна ніч; Розбилася миска; Патріотична лірина — — —	22
Світлана Кузьменко — Вогні; Дороги; Втрати; Поєдинок; Вітрильнини —	25
Роман Купчинський — Галичина; Поділля; Пліснесько; Осінь на Опіллі; Манівна; Почаїв і Піднамінь — — — — —	27
Святослав Гординський — Суплікація в 10-річчя — — — — —	32
Н. Лівична-Холодна — Без заголовку; Осінь ще одна; Зневіра — — —	33
Богдан Мазепа — Пливуть рони; Чи пригадуєш ніч? Нові світи; Полум'яні акорди; Поетові в альбом — — —	35
Галя Мазуренко — Поезії — — — — —	38
Володимир Скорупський — Повторність; Руни нивном; Праотчий гріх; Незмінність; Снажи мені; У квітні; Жене мій час	40
Яр Славутич — Теліга в Києві, пісня десята — — — — —	42
Олександра Черненко — Зустріч; Перла — — — — —	52
Микола Щербан — Чи любив ти...; Баяда про жах; Полегкість — —	54
Ірина Шуварська-Шумилович — Степом долине; І грає і співає все —	55
ПЕРЕКЛАДНА ПОЕЗІЯ:	
Марина Цветаєва і Марія Павліновська — Вибір поезій у перекладах Марти Тарнавської — — — — —	58
Н. Щербина — Рубаї та добейті — іранські народні пісні-мініатюри —	66

ПРОЗА

Іван Боднарчук — За пісню журавлів (Пам'яті В. Софронова-Левицького)	69
Ірина Винницька-Пеленська — Стихії (нарис)	— — — — — 71
Анатоль Галан — Так їм судилося	— — — — — 74
Олександр Зозуля — Кров предків (Фрагмент з повісти "Ми")	— — 94
Олекса Ізарський — Смерть у Візені (З книги "Літо над озером")	— — 105
Ікер — Коли звірі заговорять...	— — — — — 121
А. Киянка — Верба з підмитим корінням	— — — — — 125
Олександра Копач — Листочок; Калиновий запах; Дощ	— — — — — 132
Світлана Кузьменко — Ворог народу	— — — — — 134
Павло Маляр — Страх	— — — — — 140
Волод. Несторович — Чи-Ю провинився	— — — — — 144
Петро Роєнко — Соломія Сидорівна	— — — — — 149

ПЕРЕКЛАДНА ПРОЗА:

Андреас Ґріфіюс — Капітан Дарадірідатумтарідес (переклад Віри Вовк)	155
Нікос Казандзакіс — Вічний Китай (уринок з книги "Le Jardin des Rochess") переклад Катерини Штуль	— — — — — 157

ПУБЛІЦИСТИКА, ЕСЕЇ, КРИТИКА:

Юрій Герич — Культ Шевченка в галицьких гімназіях	— — — — — 164
Олег Зуєвський — Святослав Гординський (До 70-річчя з дня народження)	— — — — — 189
Юрій Клиновий — Опис літературознавчих і літературно-критичних праць Івана Кошелівця	— — — — — 193
Дмитро Козій — Дружба в житті Шевченка	— — — — — 197
Луна Луців — Трохи про себе самого	— — — — — 215
Уляна Любович — Сірий дім, число п'ять	— — — — — 235
Д-р Іван Подюк — Молодими огирами в сніговію до Василя Стефаніна "Современник". Розмова з українським письменником Уласом Самчуном	248 257
Володимир Скорупський — Вмію життя і за біль, і за радість любити (До 75-річчя Анатолія Галана)	— — — — — 262
Дмитро Чуб — На життєвому і творчому шляху Володимира Ґжицького	267
Післяслово	— — — — — 283

ДО АВТОРІВ І ЧИТАЧІВ 7-го ЗБІРНИКА "СЛОВА". ДО УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА.

Вельмишановні Пані й Панове!

За нормальних обставин Президія "Слова" і Редколегія цього збірника не повинні були б звертатися до Вас з окремим листом-вкладкою, особливо тоді, коли в кінці збірника є редакційне "Післяслово", в якому заторкнuto наші головніші видавничо-адміністративні проблеми.

Однак, живемо й працюємо в обставинах для нашої культури винятково несприятливих, про що згадано в "Післяслові" і про що доводиться сказати ще раз у цьому листі, щоб підкреслити насправді алярмовий стан у цій ділянці.

Коли один з наших редакторів подав на розгляд Редколегії свою версію "Післяслова", дехто з її членів вважав, що — без огляду на її незаперечну правдивість — ледве чи слід ось так широко, для всіх, наших друзів і ворогів, відчиняти двері на нашу біду. Мовляв, таке песимістичне "Післяслово" лише засмутить наших друзів у рідному краю, які покладають на нас часом аж занадто великі надії, і втішить наших ворогів — мовляв, дивіться, емігранти вже самі признаються до своєї духової нужденности і слабосилля.

І все ж ми вирішили дати наше песимістичне "Післяслово" у його запропонованому вигляді, бо "шила в мішку не втаїти" і гукати оптимістичні гасла тоді, коли наш корабель потопає, було б справді нечесно. В цьому листі ми йдемо ще далі, кажемо Вам відкрито, що стоїмо перед загрозою остаточної ліквідації нашого збірника, а може й цілого Об'єднання "Слово", з уваги на апатію нашої читацької — тепер масово нечитацької публіки — та зневіру ще частинно активних українських письменників поза межами рідного краю.

Цей збірник видаємо ганебно малим тиражем 400 примірників, бо немає надії, що серед нашої понад дво-

мільйонної еміграції розійдеться цих збірників більше, що знайдуться люди, кому збереження здобутків української літератури на еміграції таки справді лежить на серці. Цей сентимент в наших людях давно вже витиснула телевізія та інші вигоди матеріяльного добробуту, що для нашого громадянства на цьому континенті йдуть впарі з інтелектуальною оспалістю й апатією.

Дотепер поява семи збірників "Слова" була можливою переважно завдяки фінансовій допомозі державних інституцій, зокрема канадських Федерального й частинно Альбертського урядів, а також невеличкої допомоги від Шевченківської Фундації. Перспективи дальшої такої допомоги стають дедалі непевнішими з уваги на те, що ми не виявляємо охоти допомагати **самі собі**. Нам хочуть допомогти "стати на ноги", а ми не хочемо стояти. Хто ж із чужинців, навіть з політичних міркувань, буде в довшій тяглоті підтримувати таке немічне підприємство?

Тому звертаємося до наших діючих ще авторів, до наших ще не зовсім збайдужілих до проблем української культури читачів, до всіх свідомих українських людей доброї волі з проханням: підтримайте свій єдиний на еміграції надпартійний літературний збірник, орган Об'єднання українських письменників у екзилі "Слово". Проявіть більше активності, більше ентузіязму в цій справі, більше жертвенности. Якщо цього не станеться — 8-й збірник "Слова" буде нашим **останнім** збірником.

Наше сумління, як членів Редколегії, буде чистим: ми попереджували громадянство. Ледве чи хтось матиме моральне право потім сказати, що він або вона не були своєчасно попереджені.

З привітом і надією —

С. Гординський, О. Зуєвський, Б. Олександрів,
У Самчук, Ю. Стефаник.

Даше подвиває збірунок "Слова"
№ 7 — ціна — \$ 10. 00